CICERO
ÖSSZES LEVELEI

IDŐRENDES SOROZATBAN.

FORDÍTOTTA

S MAGYARÁZÓ JEGYZETEKKEL, MUTATÓKKAL L LÁTVA

KIADTA

FÁBIÁN GÁBOR,

A MAGYAR TUDOM. AKADEMIA RENDES TAGJA.

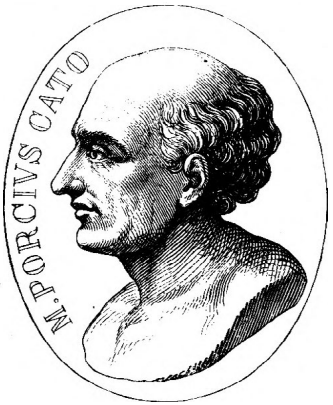

A KISFALUDY-TÁRSASÁG PÁRTOLÁSA MELLETT.

MÁSODIK KÖTET.

PESTEN,
EMICH GUSZTÁV M. AKADEMIAI NYOMDÁSZNÁL.
1861.

CHRONOLOGIAI VÁZLAT

RÓMA ÉPÜLTÉNEK 696-ik ÉVÉTŐL A 701-kik.

696.

Consulok: P. Cornelius Lentulus Spinther, Q. Caecilius Metellus Nepos.

Jelen évben legnevezetesb esemény: Cicero száműzetésbőli visszahivatása; mellyen már a múltban minden jólérzők buzgón kezdettek működni. A mint január 1-jén az első consul Lentulus az egybegyűlt tanácsot megnyitá, egyszersmind kijelentette, miszerint ő semmit a világon addig tárgyalás alá nem bocsát, míg a tanács Cicero iránt nem végez; kinek azonnali visszahivatását hosszan tartott fényes beszédében hathatósan sürgette. Erre a szavazás végett legelsőbb fölhivott fősenator L. Cotta úgy nyilatkozott, hogy ő, miután Cicero törvény s szokás ellenére, jogtalan eljárás mellett űzetett ki hazájából, a visszahivásra nézve törvényt sem kiván, hanem arra magát a tanács végzését elégnek találja. Pompeius ellenben jónak látta a dolgot népgyülésben is előterjesztni, hogy a visszahivás érdemében a népnek is része legyen. Ez a nézet általános viszhangra találván, az indítvány jelen ülésben már keresztül ment volna, ha Sex. Atilius néptribun tiltakozás helyett,

mellyet tenni nem mert, a dolog megfontolása végett, magának másnap reggelig időt engedtetni nem kiván [1]). Ezt Cicero ellenei a kérdés eldöntésének minden lehető módokon késleltetésére alkalmúl használván, a tanács, melly időközben egyébbel nem foglalkozott, csak a hónap 25-kén vihette a dolgot népgyülés elébe. Hanem a Cicero ellen folyvást dühöngött Clodius, hogy a néphatározatot megakadályozza, egy csapat fegyveres gladiatort, kiket bátyja Appius, Marcus rokonuk temetésénél fölléptetni szándékozott, maga mellé vévén, velök a népgyülést a forumon megrohanta s szétverni akarta; Fabricius néptribunnak, ki a rostrumnál őrködött, kivont karddal ellene ment, embereiből nehányat leölt, többeket megsebesített s helyökről mindnyájokat elűzte. Cispius s Sextius néptribunok tiszttársuknak, Cicero hozzájok csatlakozott több jó emberével segítségére sietvén, ebből általános verekedés s kész csata lett, mellynél maga Sextius, sőt Cicero öcscse Quintus is csak úgy menekűltek a haláltól, hogy magokat, az elesett rabszolgák és szabadosok földet lepő hulláji közé lefekve, holtaknak színlették. Miután így a forumot Clodius kiürítette, csapatával a *Nymphák templomát*, hol a censori jegyzőkönyvek tartattak, vette ostrom alá és azt fölgyújtotta; azután hasonló czélból Milo néptribun és Caecilius házaikat fogta körül, hanem Milo által mindkét helyről vitézül visszaveretett [2]).

Clodiust e botrányos merényeiért Milo mint lázadót bűnperbe fogni akarta; de mert illy perek-

[1]) Cic. post redit. ad quirites, cap. 5. Pro domo, cap. 26. De legib. cap. 19.

[2]) Orat. pro Sextio, cap. 35. Pro Milone, cap. 14.

hez a bírák quaestorok által vezetett sorshúzás útján szoktak szedetni; quaestorok pedig még választva nem voltak: a praetort Metellus consul letiltotta, hogy míg a sorsolás meg nem történik, semmi törvénykezést tartani ne merjen. Ezenkivűl a praetor s néptribunok is új meg új rendeleteket s tiltakozásokat adtak ki Clodius bepanaszlása, idézése s törvény előtti megjelenése ellen, hogy így senki a bírákat s bíráskodást szóba se hozhassa [3]).

Látván Milo, hogy Clodius ellen rendes úton nem boldogúl, mint elszánt, erős és bátor ember, föltette magában a még féktelenkedni merő Clodiust saját fegyverével, nyílt erőszakkal verni le. Azért ő is magának gladiatorokat szerzett s hol csak Clodius ezentúl valami garázdálkodást kezdett, fegyvereseivel nyomban ott termett, vele véres verekedésekbe elegyedett, mellyeknél rajta mindig kifogván, megmutatta Clodiusnak, hogy Milóban emberére talált [4]).

A tanács, jóval hamarább, mintsem a törvény Cicero visszahivatása iránt meghozatott volna, valamennyi városnak, melly Cicerót száműzetésében, mint a hon érdemes fiát szivesen fogadta, hálát szavazott [5]); egyúttal végzésben kiadta, hogy minden provinciai helytartók, quaestorok és legatusok Cicero élete s bíztossága fölött őrködjenek [6]). Nem csak, hanem egész Italia összes polgárait, kik a köztársaság javát óhajtják, Cicero ügyének gyámolítására, a consulok neve alatt kibocsátott le-

[3]) Orat. pro Sext. cap. 41. De harusp. resp. cap. 24.

[4]) *Honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emptis reipublicae causa, quae salute nostra continebatur, omnes P. Clodii conatus furoresque compressit. De off. lib. II. cap. 17.*

[5]) Orat. pro domo, cap. 32. In Pison. cap. 15.

[6]) Orat. pro Sext. cap. 60.

vél által Rómába meghívta. Erre mint egy intésre Italia minden vidékéről számtalan nép tódúlván Rómába, Lentulus a capitoliumba tűzte ki a tanácsülést, mellyre rendkívüli sokaság jelent meg. Az ülés megnyilta után Metellus Nepos második consul, ki ezelőtt Ciceróval folyvást ellenségeskedett, P. Servilius szívreható beszédén annyira megindúlt, hogy itt e szentséges helyen, a capitoliumi Jupiter templomában, nem csak szóval, de tettel is tanúbizonyságát adta, hogy Cicero ellenében minden neheztelést felejteni akar és részére legszelídebb hangon nyilatkozott.

Az ülésben 410 senator és tisztviselő volt jelen; kik előtt midőn Pompeius írásból olvasott szavazatában nyilván kimutogatta azt, hogy a hon, fenmaradását egyedűl Cicerónak köszöni, véleményét egész tanács, Clodiuson kivűl, egyhangúlag elfogadta s a végzést Cicero visszahivatása iránt kimondta. Ennek örömére az nap a consulok színi előadást is rendeltek, mellyben midőn magok is a senatoroktól kísérve megjelentek volna, a számos közönség őket a hozott végzésért roppant éljenkiáltások s tapsok köztt fogadta [7]).

Másnap a tanácsülésben Cicero részére Lentulus consul, Pompeius, P. Servilius, L. Gellius s más főbbek által ismét hatalmas szép beszédek tartattak. Ugyanekkor a nép s municipiumokból jöttek kivánságára elhatároztatott, hogy senki auspiciumot tartani, vagy máskép a törvényhozást késlelni ne merje s a ki ez ellen vét, az mint országháborító úgy fog tekintetni s kemény felelet alá vonatni. Hoz-

[7]) Orat. pro Sext. cap. 55. de divinat. lib. 1. cap. 28.

zá tette még a tanács azt is, hogy ha öt nap alatt a népgyülés Cicero felől nem végez, Cicerónak a nélkül is, hazájába menten visszajönnie lehessen. Végre még határozat hozatott, hogy a tanács mindazoknak, kik Rómába Cicero kedvéért Italiából eljöttek, ezért köszönetét fejezze ki s ugyanőket a törvényalkotásbani személyes részvétre is egyszersmind újból meghívja.

A tanácsvégzés által elrendelt törvényhozás iránt Appius praetoron s Quintius és Atilius néptribunusokon kivül, minden tisztviselő előleges hirdetményt adott ki. Midőn az erre kitűzött sextilishó 4-ke elérkezett és Lentulus consul a törvényjavaslat megtétele végett a Marstérre centuriás népgyülést hítt össze, ott Clodius, szokásaként, Cicero s a törvényjavaslat ellen emelt szót. De miután számos mások s maga Pompeius is a javaslatot pártolták, a törvény az összes centuriák beleegyeztével meghozatott. Mondják, ennél roppantabb s fényesb népgyülés soha a Marstéren nem volt[8]).

Cicero akkornap, mikor a törvény hozva lőn, vagyis sextilis 4-ik napján Dyrrhachiumból megindúlt s 5-kén Brundisiumba érkezett, melly város lakóji mintegy Italia s az egész haza nevében nyújtották neki jobbjokat. Sextilis 5-ik napja épen *Salus*nak s a brundisiumi gyarmatnak is ünnepe, Cicero leányának Tulliának pedig, ki ide atyjának elébe jött, születésnapja lévén, e napot háromszoros örömmel ülték meg a brundisiumiak. Az ünnepelt vendéget Brundisiumban a derék *Laenius* testvérek fogadták házuknál s Cicero itt múlatása alatt, sextilishó

[8]) Orat. in Pison. cap. 15. Pro domo, cap. 28. Post redit. ad quirit. cap. 8. de Senect. cap. 11.

8-kán tudta meg először Quintus öcscse leveléből, milly általános részvéttel hozatott meg a törvény visszahivatása iránt.

A brundisiumiaktól mindennemű kitűntetésekkel halmoztan, az Appia-úton Rómának váltott s 24 napi útazás után Nápolyon, Capuán, Sinuessán, Minturnaen, Formiaen, Terracinán és Aricinán keresztül septemberhó 4-kén Rómába érkezett. Brundisiumtól Rómáig folyvást nagy tömeg kísérte Italia népéből. Nem volt olly vidék, helyhatóság, kerület, vagy gyarmat, honnan üdvözlő küldöttségek ne jöttek volna elébe. Nem csak városokból, de falukról s pusztákról is seregesen tódúltak hozzá a családapák nejeik- s gyermekeiktől kísérve s az országútat ellepő tömérdek sokaság valami nagyszerű nemzeti búcsujárás képében tűnt föl. Róma alatt a tanács fogadta s nem volt egy jóravaló polgár is, ki elébe ne ment volna. Mikor az Appia-úton a *Capena-kapuhoz* ért, a templomok lépcsőzeteire feltódúlt köznép harsány örömrivalgással köszöntötte s onnét föl a capitoliumig hasonló zaj s taps között kísérte; fent a capitoliumon pedig megszámlálhatatlan sokaság gyűlt össze. Cicero e menetéről azt szokta mondani, hogy őt Italia vállain vitte haza Rómába; de ezzel, Plutarchus szerint, sokkal kevesebbet mondott a valónál, mert azt a végtelen örömöt, mi ekkor Italiát elfogta, leírni nem lehet.

Az egy idő óta beállt élelemdrágaság Cicero megérkeztének első két napján olly nagy fokra hágott, hogy a nép azt tovább tűrni nem tudván, a Caecilius Rufus praetortól adott *Apollinaris* játéknál nagy tömegben a színházba tódúlt s miután onnét a közönséget garázdálkodásaival kiűzte, a capito-

liumhoz csődűlt fel, hol akkor tanácsülés volt s a bent levő senatorok ellen tűzzel, vassal kezdett fenyegetődzni. Azok épen az élelem tárgya felett vítatkoztak s mivel a consularisok, hogy e kényes kérdésben szavazniok ne kelljen, az ülésről majd mind elmaradtak, Cicero lőn felszólítva véleményadásra s az ő indítványa folytán ekkor kelt tanácsvégzésből kerekedett az a híres törvény, melly a népnek élelemmel ellátását, az egész birodalomra kiterjedő hatalommal öt évig Pompeiusnak adta ált.

Majd heves vita tárgya lőn a Cicero háza, melylyet P. Clodius *Libertas* istennő templomává avattatott. A nép centuriás gyülésen a fölszentelt épületet új minőségében meghagyatni követelte. A tanács ellenben azt végezte, hogy e részben a *pontifex collegium* véleménye döntse el a kérdést. Cicero hát september 30-kán a pontifex collegium ülésében háza iránt egy beszédet tartott [9]), mellyben világosan megmutogatván azt, hogy házának Clodius általi fölszenteltetése nem érvényes s így azt előbbeni mivoltába vallássértés nélkül vissza lehet tenni—a pontifex collegium e szellemben határozott. Ennek folytán a consulok Cicerónak Clodius által elfoglalt s lerombolt épületeit rendre mind fölbecsűltették s becsárukat a kincstárból kifizettetni rendelték s jelesen említett háza fölépítésére 200,000 forintot utalványoztak. Miket tett Clodius ezek ellenében, azt Cicero a 89-ik levélben maga bőven elbeszéli.

Ptolemaeus egyiptomi király számos zsarolásaiért országából a nép által elűzetvén, személyesen Rómába jött, eszközölni, hogy a tanács segélyével

[9]) Lásd oratiói között: *pro domo sua ad pontifices* czím alatt.

székét ismét visszafoglalhassa. Ugyanakkor oda, ellene intézett vádakkal, népe is panaszló követséget küldött [10]).

Praetorok voltak ez évben: L. Caecilius, M. Calidius, C. Septimius, Q. Valerius, P. Crassus, Sex. Quintilius, C. Cornutus és Ap. Claudius Pulcher. Új néptribunokúl pedig a következendő évre decemberhó 10-kén hivatalaikba léptek: P. Rutilius Rufus, C. Porcius Cato, C. Caninius, L. Racilius, Cn. Plancius, A. Plautius, Sex. Antistius Vetus és Cassius. Közttök Cato, egy nyugtalan és szájas fiatal ember, hivatalát azzal kezdte, hogy a Rómából már elment Ptolemaeus király s a Ciliciába készülő P. Lentulus consul ellen a népet izgatta.

Pompeius mint fő élelmibíztos, 15 legatusai közé Quintus Cicerót is egyiknek fölvette.

697.

Consulok: Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus, L. Marcius Philippus.

Ez idő szerint a praetorok sorában Cn. Domitiust, Q. Anchariust és Claudius Pulchert találjuk. Cicero az év elején minden igyekezetét arra fordította, hogy Ptolemaeus visszahelyezése ne másra, mint P. Lentulus ciliciai proconsulra bízassék. E tárgyban egy nevezetes beszédet is tartott a tanácsban, de mellyet már ma nem bírunk.

Januárhó 22-kén választógyülés tartatott, mellyen P. Clodius aedilissé lévén, Milót mindjárt

[10]) De harusp. resp. cap. 16.

lázadási bűnpörbe idézte [11]). Milo februárhó 2-kán a törvény előtt megjelent; védőjéül Pompeius lépett föl; a tárgyalás 6-káig lőn halasztva; melly napon midőn Pompeius Milót a nép előtt védené, ez által lelármáztatott s szidalmakkal illettetett; miből veszekedés keletkezvén a lecsepűlt Clodius 17-két tűzte ki új határnapúl [12]).

Februárhó 10-kén *M. Tullius Albinovanus* P. Sextius ellen kezdett lázongási pört azon öldöklésért, a melly tavaly februárhó 22-kén, mikor Cicerónak visszahivásáról folyt a tanácskozás, a forumon véghez vitetett. Sextiust, egyebeken kivűl, Q. Hortensius s M. Cicero is védették; emez azon beszédében, mellyet *pro Sextio* czím alatt ismerünk s mellynek folytán P. Sextius föl is mentetett. E pörben Sextiust *Vatinius* nyomta leginkább, ki ellene tanúkép lépett föl. Cicero e tanúskodásáért Vatinius ellen emelt vádat azon nevezetes beszédében, mellyet maga, minthogy csupa fakgató kérdésekből áll, *Interrogatio*-nak czímezett [13]).

Másnap, februárhó 11-kén az *ambitussal* vádolt Bestiát védette Cicero a forum közepén, számos nép jelenlétében, Cn. Domitius praetor előtt. 12-kén barátjának Atticusnak Piliával tartott lakodalmában múlatott. Maga pedig tavaly elhalt veje C. Piso Frugi után özvegyen maradt leányának Tulliának, aprilishó 4-kén tartott Crassipessel kézfogót. 5-kén javaslatára tanácsvégzés által elrendeltetett, hogy a *campaniai föld ügye* május 15-kén egy teljes számú ülésben

[11]) Orat. *pro Sextio*, cap. 44. *In Vatin.* cap. 17. *Ad Quint. fratr.* lib. II.

[12]) Lásd: a 99-ik lev.

[13]) Lásd: a 148-ik lev.

vétessék tárgyalás alá. És mivel Milo számára május hónap 7-ke volt kitűzve határnapúl, Cicero Rómából vidékre ment s villáit járta be. Ezalatt több rendkívüli események jöttek elő. Az Albanushegyen Juno kápolnája, melly keletnek nézett, egyszerre, mint mondják, éjszak felé fordúlt; a fővárosba egy farkas száguldott be; földrengés és földalatti moraj vétetett észre s a t. Mindezeket az iránt megkérdetett haruspexek oda magyarázták, hogy az isteneknek, szentelt helyeik megsértéséből eredt nehezteléssökre mutatnak. Ezt Clodius mint aedilis új alkalmúl használta a Cicero ellen izgatásra. Az egybecsődített népnek beszédet tartott a vallás szentelt tárgyairól s Cicero házát is a megfertőztetett szent helyek közé sorozta. Azért Cicero másodnap a tanácsülésben, hol a haruspexek válaszáról folyt a vítatkozás, egy beszédet mondott e tárgyban [14]), mellyben a Clodius ide vonatkozott hamis állításait czáfolta.

Azután Cicero Milónak s még néhány néptribunnak kíséretében a capitoliumba fölmenvén, onnan a száműzetése felől Clodius mint néptribun által fölszegzett hirdetményeket letépte; de mellyeket a testvérével Caiussal, ki ekkor praetor volt, közbejött Clodius ezúttal tőle elszedvén, azokat csak később, új kísérlet által bírta kezéhez kerítni. Clodius Cicerót e tettéért a tanácsban megtámadván, midőn magát Cicero azzal védte volna, hogy a patricius rangból törvény ellen plebeius osztályba átszegődött Clodiusnak, mint néptribunusnak semmi tette sem érvényes: a szigorú Cato, bár Clodiust lelkéből gyű-

[14]) Orat. de harusp. resp.

lölte, neheztelő hangon azt nyilvánította, miszerint annyi végbement tényt és néphatározatot a tanácsnak rövid úton megsem misíteni, veszedelmes erőszakoskodás; az illy eljárásnak még az ő Cyprusban s Byzantiumban viselt dolgaira is visszaható ereje lehetvén [15]). Egyik tanácsülésben a győzelmes Caesar hadainak megjutalmazása, magának tíz legatussal megtiszteltetése jövén indítványba, Cicero mindkettőt buzgóan pártolta [16]).

A. Gabinius syriai proconsul, miután Palaestinában *Aristobulus* fiján Sándoron s magán Aristobuluson egypár jelentéktelen csatában túltett, ezt Rómába följelentvén, értte a tanácstól *supplicatiót* határoztatni kivánt; de a tanács, május 15-kén tartott ülésében azt Gabiniustól megtagadta. Majd az új consulok számára adandó provinciákról levén szó a tanácsban, midőn e provinciákhoz Syrián s Macedonián kivűl, a még Caesar kezénél volt két Galliát is némellyek odavétetni akarnák: Cicero e tárgyban saját nézeteit egy ez alkalomra készűlt jeles beszédében terjesztette elő, mellyben javaslata oda ment ki, hogy a consuloknak csak Syria s Macedonia adassék, a két Gallia ellenben Caesar kezénél hagyassék. Ez a beszéde az, melly oratiói között *de provinciis consularibus* föliratot visel. Minden oda mutat, hogy Cicero azon beszédét is, melly *pro Cornelio Balbo* czím alatt maradt fenn, ez évben tartotta. Úgy látszik, ez évben készűlt *M. Coelius melletti* érdekes védbeszéde is.

Metellus Nepos tavalyi consul most Hispaniá-

[15]) Orat. pro domo, cap. 8. Pro Sext. cap. 28. etc.
[16]) Orat. pro Balbo, cap. 27.

ban proconsulkodott és ha a 110-ik levélben említett *Metellus* alatt Cicero őt érti, akkor e hivatalában ugyanott ez évben meg is halt.

Caesar azon dolgait, mellyek *Commentariusa* III-ik könyvében megírvák, ugyanez évben végezte s hadait téli szállásra a legyőzött galliai népek városai- s falvaiban elhelyezvén, maga a telet tölteni Italia szélére *Lucába* vonúlt. Ide Pompeiust és Crassust meghíván, velek elvégezte, hogy ezek magokat jövő évre mindketten consulokká tétessék s bevágják az útat Domitius előtt, ki a bizonyosan elérendő consulsággal kérkedve előre fenyegetődzött, miszerint ha ő consul lesz, kiviszi, mit mint praetor ki nem vitt, s elvéteti Caesartól a hadsereget [17]). Pompeius és Crassus azonban, minthogy rendes úton pályázniok már késő volt, C. Cato néptribun által kieszközölték, hogy ez évben választógyülés ne legyen, hanem *interregnum* álljon elő s akkor lépjenek föl; melly úton csakugyan czéljokat is érték [18]).

698.

Consulok: Cn. Pompeius Magnus II., M. Licinius Crassus II.

Pompeius és Crassus, kik e második consulságukhoz nem rendes, hanem *interregnum* alatti választás útján jutottak, a többi hivatalokat is mind kényök szerint töltették be. A praetorságért pályázott M. Catot megbuktatták s helyette P. Vatiniust választatták. Magoknak a provinciákat öt évre adat-

[17]) Sveton. in Jul. Caes. cap. 24.
[18]) Dio. lib. XXXIX.

ták; Pompeius Hispaniát s Afrikát: Crassus meg Syriát kapván; úgy Caesarnál is a két Gallia még öt évig meghagyatván. Pompeius e consulságát egy nagy színház építése s pompás játékok adása által tette volt nevezetessé [19]), és hogy Ptolemaeus királyt országába Gabinius által visszavezettette.

Cicero aprilis havát vidéken töltötte s ez évben tartotta *Piso elleni* beszédét és írta *de Oratore* című remek munkáját is.

699.

Consulok: L. Domitius Ahenobarbus, Ap. Claudius Pulcher.

Cicero a Syriába készülő Crassusnak, veje Crassipes kertjében búcsu-ebédet ád. Ateius Capito néptribun Crassust a Syriába menéstől baljóslataival elijeszteni akarja és miután Crassus ezek daczára is útját követte, őt a consulok segítségével provinciájából visszahivatni törekszik. Cicero, részéről ennek a tanácsban hathatósan ellene dolgozik s Crassust a visszahivatástól megvédi.

Ez évben Cicero rendkívül el volt foglalva s igen sok munkát végezett. Védte a *reatebelieket* az *interamnai* lakók ellen, magán ügyben. Köz ügyben és büntető pörökben, pedig Vatiniust, Messius- és Drusust, M. Aemilius Scaurust, Cn. Planciust, A. Gabiniust és C. Rabirius Postumust — ez utóbbit fölségsértési, az előttevaló hármat zsarolási vádak ellen; Vatiniust sextilis hónapban; Scaurust september 2-kán M. Cato praetor előtt. Mikor a köz

[19]) De off. lib. II. cap. 16. Plin. hist. nat. lib. VIII. cap. 7.

ügyektől szabadúlhatott, idejét villáin az irodalomnak áldozta s munkáját *de republica* ekkor kezdte *Cumanumában* dolgozni. Említendő még ez évről, hogy Cicero öcscse Quintus ekkor ment Caesarhoz Galliába legatusúl és hogy a Caesar leánya *Julia* is, kit Pompeius birt nőűl, ez idén halt meg s halálának hírét Caesar Brittanniában jártakor vette [20]).

Praetorok ez évről következők említtetnek: M. Cato, Domitius, Servilius, C. Alfius és Ser. Sulpicius Galba; néptribunok közől pedig Q. Mucius Scaevola, Terentius, C. Memmius és Laelius fordúlnak elő.

700.

Consulok: Cn. Domitius Calvinus, M. Valerius Messala.

E consulok nem, mint rendesen történni szokott, január 1-jén, hanem az év hetedik havában léptek csak hivatalukba; minek oka az volt, mivel tavaly a consulválasztógyülés mindenféle kifogások által folyvást el-elnapoltatván s így még december végén is consulok nem lévén, újévkor a kormányt *interrexek* vették ált, s ezek is comitiumot a sok rosz *auspicium* s néptribuni önző cselfogások miatt, csak hat hó múlva tarthattak.

Crassus hadát a parthusok Euphratesen túl tönkre tették, hol az ütközetben nem csak egyik fija ott veszett, de maga is junius havában [21]) kegyetlenűl megöletett. Az elhúnyt Crassus helyére augurnak, a collegium köz óhajtása szerint, Cicero lőn,

[20]) Seneca: de consolat. ad Marciam, cap. 14.
[21]) Ovid. Fastor. lib. VI. vers. 465.

versenytársa Hirrus ellenében, választva s a rendbe fölavatását Hortensius végezte [22]).

701.

Consulok: Cn. Pompeius Magnus, társ nélkül.

A consulságért ez évben Milo, P. Plautius Hypsaeus és Q. Metellus Scipio versenyeztek egész erejekből. P. Clodius pedig praetorságot keresett. A szavazat-vásárlás nyilt vesztegetéssel űzetett. E közben Milo januárhó 20-kán Lanuviumba papválasztásra mentében, az Ariciából jövő Clodiussal szembe találkozván, közttök s kísérőik között versengés és verekedés támad, mellynél P. Clodius megöletik.

Martius 1-jén Ser. Sulpicius *interrex* Pompeiust consullá választatja; ki is a mint hivatalába belépett, azonnal az *ambitus* s lázongás ellen kemény törvényt hozatott; az utóbbit az Appia úton történt öldöklésre, curia fölgyújtására s M. Lepidus házának erővel megrohanására is különösen kiterjesztvén. Mind a két törvény a bűneseteknél, tanúk szerzésére három napot engedvén, negyediken vádat és védelmet befejeztetni s itéletet hozatni parancsolt. Ehez képest Milo tüsténti pörbe fogatott és a vizsgálat ellene Domitius Ahenobarbus, mint néptől választott *quaestor* által megtétetvén, ügye aprilis 11-kén lázadási jogczím alatt tárgyalás alá vétetett. Vádlója M. Antonius és P. Valerius Nepos volt; védője csak maga Cicero. Cicerót védbeszédénél a Clodius emberei durva lár-

[22]) Brut. cap. 1.

máikkal sodrából majdnem kivették, úgy hogy szónoklatát zavar nélkül bevégezni alig bírta. Mégis ezt a beszédét is lekapták ott a gyorsírók [23]), hanem elveszett; mellyet ma helyette mint *Miloniana*-t bírunk, azt csak később, mikor már a száműzetett Milo Massiliában volt, dolgozta újból Cicero.

Milo után Cicero M. Saufeiust védte még, ki föl is mentetett. Az év végén, decemberben pedig Munatius Plancus Bursát, volt néptribunt vádolta; ki, bár védője Pompeius volt, mégis a nép nagy tapsa köztt elmarasztaltatott, a curia fölgyújtása miatt.

Cicero *de legibus* czímű munkáját ez évben adta ki. Pompeius most kezdett lassanként Caesartól külön útra térni; másodéves özvegysége után *Corneliát*, Metellus Scipio leányát vette nőül; ipát pedig az év öt utolsó hónapjára maga mellé helyettes consulnak nevezte ki.

[23]) Quintil. Instit. lib. IV. cap. 3.

CICERO LEVELEI.

R. É. 696 — 701.

NEGYEDIK KÖNYV.

Cicero számüzetésből visszahivatása után ciliciai proconsulságáig írt levelek.

A. IV. 1. I. 87

Cicero Atticusnak üdvet!

A mint Rómába érkeztem s volt kitől jó móddal hozzád levelet küldenem, semmit előbb való teendőmnek nem néztem, mint hogy veled, ki távol vagy, visszatérésem feletti örömömet megoszszam. Mert — hogy igazán megmondjam — tapasztaltam, miszerint te, ki a nekem adott tanácsokban nálamnál sem erősb, sem előrelátóbb s az én irántad mutatott figyelmemhez képest, jóllétem megőrzése körül is nem legtevékenyebb, sőt ki eleinte tévedésemben, vagy inkább őrültségemben részesem, alaptalan félelmemben társam is valál [1]): szétszakadásunkat legkeservesebben vetted s visszajövetelem kieszköz-

[1]) E méltatlan szemrehányás, mellyet a legmélyebb elkeseredés sem menthet, annyira nem illik Cic. szájába, az értte olly sokat elkövetett nemes barát ellenében, hogy azt hajlandók vagyunk valami értetlen glossatortól becsúsztatottnak tekintni; annyival is inkább, mert itt az eredeti szöveget a kiadásokban sokfélekép elforgatva olvassuk.

lésére legtöbb munkát, ipart, buzgalmat és fáradságot fordítottál. Azért is azt neked őszintén mondhatom, hogy a legnagyobb örömnek s legóhajtottabb részvétnek közepette, gyönyörűségem tetézésére csak a te személyes jelenléted, vagy inkább ölelésed hiányzott. Kit ha egyszer megkaphatlak, soha el nem eresztelek; és ha rajtad kedvességed elmúlasztott élvezetét mind ki is nem vásárolnám, valóban magamat e visszanyert szerencsére alig tartanám méltónak. Állásomra nézve már azt, mit legnehezebben véltem visszaszerezhetni: egykori fényemet a forumon, és tekintélyemet a tanácsban s kedvességemet a derék férjfiaknál, nagyobb mértékben mintsem óhajtám, elértem. De házi gazdaságommal, melly mint megrongálva, szétdúlva és harácsolva volt, jól tudod, sok a bajom; s nem annyira vagyonodra, mellyet kettőnkének nézek, mint inkább tanácsaidra van szükségem, annak mim megmaradt, összeszedése és rendezése körűl. Most már, noha hiszem, hozzád vagy a tieid megírtak vagy a közbeszéd s hír megvitt mindent, közlöm röviden azokat, miket, mint gondolom, leginkább óhajtasz az én levelemből megtudni. Dyrrhachiumból sextilis 4-én — épen melly nap rólam a törvény hozatott — indúltam el, 5-kén Brundisiumba érkeztem. Ott Tullcsám nálám megjelent, épen születése napján, melly történetesen születésnapja volt a brundisiumi gyarmatnak s a te szomszédodnak *Salus*-nak is.[2]). Ezt a nép megtudván,

[2]) *C. Junius Bubulcus* 442-ben a *samnisekkel* folytatott háború alkalmával, mint consul s hadvezér, a köztársaság javáért s fönmaradásáért egy *Salus* nevű templom építésére tett fogadást; azt négy évvel később, censor korában megépíttette, 450-ben pedig mint dictator ünnepélyesen fel is szenteltette. E templom, mellynek falait C. Fabius Pictor, derék római polgár festette, a *quirinalis halmon*, Atticus Caeciliustól öröklött házának szomszédságában állott.

a brundisiumbeliek legnagyobb örömünneppel ülték meg. Sextilishó 8-kán Quintus öcsém leveléből értém meg, hogy a törvény [3]) minden kor- és karbeliek bámúlatos részvéte s Italia roppant összecsődülése mellett, centuriás gyülésen szentesíttetett. Innét, Brundisium lakóitól legdíszesben kitűntetve, útamat úgy tettem, hogy mindenfelől üdvözlő követségek gyűltek hozzám. A fővároshoz pedig úgy értem, hogy bármelly rendből nem ismert a *nomenclator* [4]) egyet is, ki előmbe ne jött volna; kivéve azokat, kiknek, hogy ellenségeim, titkolniok vagy eltagadniok nem lehetett. Mikor a *Capena*-kapuhoz [5]) jutottam, a templomok lépcsőzetei mind pórnéppel voltak eltöltve, a melly előttem örömét roppant tapssal jelentvén ki, föl a capitoliumig hasonló sokaság és taps üdvözölt és a forumon s még magán a capitoliumon is bámulandó volt a tömeg.

Más nap, melly september 5-ik napja volt, a tanácsnak az ülésben köszönetet mondtam. E két napon az élelem szörnyen megdrágúlván s a nép, melly Clodius súgaltából elébb a színháznál, aztán a tanácsnál csődűlt össze, az eleség szűkét általam okozottnak lármázván, minthogy épen a közelebbi napokon az élelem tárgyában tanácsülés tartatott, és annak beszerzésére nem csak a nép, hanem a jólérzők beszéde által is Pompeius volt kijelelve s azt maga is óhajtotta; a sokaság pedig egyenesen tőlem követelte döntsem el a dolgot: én megtettem s kereken

---

[3]) Cic. visszahelyzetése iránt.

[4]) Lásd az 52-ik lev. 14-ik jegyz.

[5]) Így nevezték onnan, mert ezen a kapun vitt ki az út *Capua* felé. Hívták *triumphalis*nak is, minthogy a triumpháló hadvezérek e kapun szoktak Rómába a díszmenettel bevonúlni.

kimondtam véleményemet; holott a consularisok, állítván, hogy bízton nem nyilatkozhatnak, meg sem jelentek, Messalán s Afraniuson kivül. Véleményem nyomán tanácsvégzéssé lőn, hogy Pompeiussal értekezni kell, vállalná fel ez ügyet s hozassék törvény iránta. Mi népgyülésben felolvastatván, midőn a nép, a mostani ízetlen új szokás szerint, nevem megemlítésénél tapsra fakadt volna, beszédet tartottam. A jelenvolt tisztviselők, egy praetoron és két néptribunon kivül, mind jóvá hagyták. Másod nap a fölös számú tanács s az összes consularisok, Pompeius kivánságából egyet is meg nem tagadtak. Midőn tizenöt legatust kivánt, elsőül engem nevezett s mindenben másod énjének vallott. Egy törvényt a consulok tettek föl, melly szerint minden hatalom az élelmezési tárgynál, az egész föld kerekségén öt évre Pompeiusnak adandó; egy másodikat Messius, ki minden pénzt rendelkezése alá ad; és még a tengeri s szárazföldi hadakat és a provinciák fölötti hatalmat is, melly az illető helytartóknál nagyobb legyen, mellé köti. Most már az én consularis törvényemet [6]) szerénynek, ezt a Messiusét kiállhatatlannak találják. Pompeius, mint mondja, amazt akarja; emberei emezt. A consularisok, főkép Favonius, zúgolódnak. Én hallgatok s annál inkább, mert házam iránt a pontifexek még választ nem adtak. Hogyha ők a felszentelést megszűntetik [7]): derék telkem fog lenni, s a rajta levőket a consulok,

[6]) Azért mondja magáénak, mert tanácsvégzés folytán az ő inditványára hozatott.

[7]) Mellyet Clodius Cic. háztelkén, midőn azt a *Libertas* istennőnek szentelte, azért vitt végbe, hogy többé a telek mint vallásos czélra rendelt, magánosé ne lehessen s igy Cic. kezére is vissza ne juthasson.

tanácsvégzés szerint megbecslik, végkép lebontatják[8]), az új beépítés iránt magok nevében szerződnek, s az egésznek árát szabják. Dolgaim ekként állanak: a boldogléthez képest silányan: de balsorsomhoz mérve jól. Gazdaságommal, mint tudod, nagy zavarban vagyok. Van ezenkivül egy és más házi állapot is, de mit levélre nem bízok. Quintus öcsémet ritka vonzalmáért, becsületes s hű voltáért úgy szeretem, mint illik. Téged várlak és kérlek, siess jönni; és olly szándékkal jöjj, hogy engemet tanácsodban szűkölködni ne hagyj. Némileg egy új életnek küszöbén állok. Már némellyek, kik távollétemben védtek, jelenlétem alatt reám titkon haragunni, nyiltan irígykedni kezdenek. Rendkívül nagy hijadat érezem.

Róma, sextilis 5-ikén 696.

A. IV. 2. II. 88

Cicero Atticusnak üdvet!

Ha talán tőlem ritkábban mennek a levelek hozzád, mint másoktól, kérlek, azt nem csak hanyagságomnak, de még elfoglaltságomnak se tulajdonítsd mert bár emez igen nagy is, annyira mégis soha sem mehet, hogy barátságunknak s kötelességemnek útjába állhasson. Hanem mióta Rómába jövék, most esett tudtomra másodszor, hogy van, kitől levelet küldenem. S ím küldöm is itt a másodikat. A előbbeniben közöltem veled, megérkezésem milyen volt, hogy helyzetem minő s minden dolgaim mint vannak; t. i. a boldogléthez képest *silányan* de balsorsomhoz mérve *jól*.

[8]) Mit Clodius rá épített.

Említett levelem kelte óta szörnyű vita támadt házam felett. A pontifexeknél [1]) september 30-kán egy beszédet tarték. Remekül vittem a dolgot s ha voltam valaha a szónoklatban valami, — vagy ha soha nem lettem volna is, mondhatom hogy ekkor a fájdalom s tárgy nagyszerűsége különös szónokló erőt öntött belém. Azért e beszéddel [2]) ifjainknak adósak nem maradhatunk s azt neked, ha nem kérnéd is, hovahamarább megküldöm. Midőn a pontifexek határozata így szólt: *Ha az, ki azt mondja, hogy a fölszentelést megtette, erre sem a nép parancsa, sem a nép végzése által névszerint megbízva nem volt s azt tennie sem népparancs, sem népvégzés által nem parancsoltatott: a telek kérdéses részét* [3]) *nekem, vallássértés nélkül visszaadhatónak vélik:* mindjárt örvendettek rajtam, senki sem kétkedvén, hogy a ház oda van itélve számomra. Erre az ember [4]) azonnal népgyülésben lép fel, mit neki Appius megengedett [5]). A nép előtt azt hirdeti, miszerint a pontifexek ő mellette nyilatkoztak s én csak erővel akarok a birtokba lépni. Inti őket, hogy ő reá s Appiusra hallgassanak s hogy *Libertássokat* védjék [6]). Most már, mi-

---

[1]) Az összes istenek papjai *pontifex*, az egyes istenekéi *flamen* nevet viseltek. A pontifexek collegiuma Cic. idejében tizenöt egyénből állott, kiknek főnöke *Pontifex maximus*nak hivatott. Hatóságuk kiterjedt minden vallást illető tárgyakra s határozataikat, ha a törvény korlátai közt hozattak, fölebbezni nem lehetett.

[2]) Megvan ma is *pro domo* czím alatt, de nem olly szép alakban, mint minőben eredetileg előadva volt.

[3]) Mellyre Clodius a *Libertas* pitvarát épittette s melly a *Catulus-csarnokkal* egybekötve volt.

[4]) T. i. Clodius.

[5]) Mert Appius ekkor praetor volt; Clodius pedig már magán ember, kinek, mint illyennek népgyülést tartani nem lehetett.

[6]) Clodius, mint már másutt említve volt, a Cic. házát lerontatván, annak egész telkét m agának foglalta s egy részére önfejétől

dőn még a legalábbvalók is, az ember esztelenségét vagy bámúlnák, vagy kinevetnék; feltettem magamban a helynek felé sem menni, míg csak a consulok tanácsvégzés szerint a Catulus-csarnok [7]) helyreállítása iránt nem szerződtek. October elsején népes tanácsülés tartatik. Meghivatik minden pontifex, a ki senator volt. Ezekhez Marcellinus, ki mellettem igen buzgott, első lévén felszólítva nyilatkozás végett, azt a kérdést intézte: mire ügyeltek a véleményadásnál? Mire M. Lucullus, összes tiszttársai nevében azzal felelt: „a pontifexeket a vallás körüli bíróság illette: a törvény körüli a tanácsé; hogy ő s tiszttársai vallásos szempontból határoztak:" a tanácsban törvényes szempontból fognak határozni. Midőn tehát tőlök rendre szavazat kéretett, mindegyik hosszan szólt az ügy mellett. A mint a sor Clodiusra került, ő a napot kihúzni akarta [8]) nem is lőn félbenszakasztva. De mikor már majd három óráig beszélt, a tanács boszonkodása és zúgása miatt végre elhallgatni kénytelen volt. A tanács végzése Marcellinus értelmében lévén föltéve, noha egyen kivül mind jóvá-

a *Libertas* istennő számára valami kápolna-forma pitvart építtetett, azt törvényellenes módon fel is szenteltette s mert a kápolnába kép kellett, e hiányon hamarjában másként segíteni nem tudott, hanem valami görög kéjhölgy *(hetaera)* szobrát, mellyet testvére Appius Tanagrából egy sírról hozott volt, tetette be abba a szabadság istennőnek képe gyanánt. Lásd: *Cic. pro domo 43.*

[7]) Ezt a csarnokot, (vagyis sétául szolgáló hosszú oszlopos tornáczot) melly a Cic. házával összekötve volt, Q. Catulus építtette a cimbereken nyert győzelme örök emlékéül, tanács jóváhagyásával azon helyen, hol egykor M. Fulvius Flaccus consularis férjfiú háza állott, de az, mert Flaccus C. Gracchus lázadásában részes volt, a tanács parancsából földig lerontatott. Clodius Cic. házával együtt ezt a csarnokot is széthányatta, helyébe saját nevére egy újat épitett, s azt a Libertas kápolnájához kapcsolta.

[8]) Hosszúra nyújtván beszédét, hogy az nap az ülésben a végzésbozásra idő ne maradjon.

hagyták, Serranus [9]) ellene mondott. Az ellenmondásra nézve mind a két consul mindjárt megkezdte a szavaztatást [10]). Miután felette komoly nyilatkozatok tétettek, hogy a tanács házamat visszaadatni, a Catulus, csarnokot helyreállíttatni, a rend tekintélyét [11]) minden tisztviselő által megvédetni kívánja, s ha netalán erőszak történnék, azt a tanács annak eszközléséből történtnek nézendi, ki a tanácsvégzés ellen tiltakozott: Serranus megszeppent, Cornicinus [12]) pedig egykori komédiáját vette ismét elő s elhányván togáját, veje lábaihoz borult. Ez egy éjt kért ki magának. Nem engedték; mert eszökbe jutott január 1-seje [13]). Mégis nagy nehezen az én kértemre meg lőn engedve. Másnap az a tanácsvégzés készült, mellyet neked megküldöttem. Aztán a consulok a Catulus-csarnok helyreállítása iránt szerződtek; a másik csarnokot [14]), a vállalkozók, mindenek nagy örömére rögtön lerontották. Nekem a consulok, ülésbeli megállapodásuk szerint [15]) beruházott épületeimet két millió sestertzre becsülték; a

---

[9]) *Sex. Atilius Serranus Gavianus* egyik néptribun, ki Cicerónak ellene volt. Talán abból a Serranus családból, melly arról volt nevezetes, hogy abban a nők semmit lenből nem viseltek. *Plin. hist. nat.* XIX. *1.*

[10]) Arra nézve, valljon a Serranus ellenmondása egyez-e a köztársaság érdekével; hogy, ha erre a többség nemmel nyilatkozik, Serranust az ellenmondás visszavételére bírhassa.

[11]) Azaz: hogy a tanács többségének Cic. ügyében nyilvánított akarata, a néptribuni ellentmondás mellett is tekintettel bírjon. Mert rendesen ha néptribun ellentmondott, tanácsvégzés nem alakúlhatott.

[12]) Érti *Cn. Oppius Cornicinust*, Serranus néptribun ipát; ki mint most, úgy a január 1-jéni tanácsülésben is veje lábaihoz borúlt, úgy kérte őt, ne ellenzené a Cic. visszahivatását. *pro Sext. 34.*

[13]) T. i. akkor is időt kért magának a meggondolásra, de azért ellenmondását még sem húzta vissza.

[14]) Mellyet t. i. Clodius épített. Lásd a 7-ik jegyz.

[15]) Ülést tartván magok között.

többit felette szűkmarkúlag. Villáimat: Tusculanumot 500,000-re; Formianumot 250,000-re; melly becslés nem csupán minden jobb embertől, hanem a néptől is nagyon roszaltatik. De hát mi volt az oka? kérdezed. Ők azt mondják: saját szemérmetességem, minthogy sem nem ellenkeztem, sem keményebben nem követeltem. De ez nem áll; mert az még hasznomra vált volna. Hanem ugyanazok, jó Pomponiusom, ugyanazok — mondom — (te is ösmered jól őket) kik szárnyaimat kitépték, nem akarják hogy ezek újra nőjjenek. Pedig, én úgy hiszem, már is nőnek. Csak te egyszer megjöjj; mit, félek, hogy Varrónk közbejötte miatt, később találsz tenni.

Miután mik történtek légyen, megértéd: halld, jövőre nézve mint gondolkodom. Magamat Pompeius által legatussá neveztetni úgy engedtem, hogy semmiben gátolva ne legyek; de sőt ha nekem tetszenék, szabadságomban állhasson, vagy, mikor az új consulok censor-választó gyülést tartanak, föllépnem [16]), vagy *fogadásbeli követséget* [17]) vállalnom. Mivel ezt körűlményeim így kivánják. Akartam, hogy hatalmamban álljon, vagy fellépni vagy nyárkezdetkor elmenni; azalatt pedig az irányomban magokat olly jól viselt polgárok szeme előtt lenni, nem tartottam czéliránytalannak. Külviszonyaim körűl hát terveim ezek: hanem a háziak körűl felette nyűgösek. Házam épűl. Tudod, Formianum milly költ-

[16]) A censori hivatalért.

[17]) Azon szín alatti kiküldetést, mintha valami vallásos fogadást akarna bizonyos szent helyeken *(búcsujáráskép)* teljesíteni. Innét az eredeti szöveg e szavai mellé közönségesen még ezek is toldatnak: *prope omnium fanorum ac sacrorum locorum;* de hogy ez a *votiva legatiót* megmagyarázni akaró glossatortól csúsztatott be, igen valószinű.

séggel, mennyi bajjal állítódik helyre; mellyet sen úgy hagyni, sem látni képes nem vagyok [18]). Tu sculanumomat eladóvá tettem; *suburbanumomat* nem könnyen nélkülözhetem. Barátim jószivűsége k van merítve azon tett által, melly reám szégyennél egyebet nem hozott [19]); az ő részvétökkel és tehetségökkel, hogyha védőim engedik [20]), mindent könnyen elérhettem volna. E részben most nagy a szükség. A többi mi aggaszt, titokszerű [21]). Öcsém és leányom által szerettetem. Téged várlak.

Róma, octoberben, 696.

A. IV. 3. III. 89.

Cicero Atticusnak üdvet!

Óhajtod, bizonyos vagyok benne, mind tudni, mi történik itt, mind tőlem tudni meg a magam dolgait; nem mintha az, mi mindenki szeme láttára megy véghez, bizonyosabb volna ha én írom meg, mintsem ha mások írják vagy beszélik el; hanem hogy levelemből kivehesd, milly lélekkel viselem azt, a mi történik s minő mostanában mind elmémnek hangulata, mind egész életem mivolta. Novemberhó 3-kán telkemről a kézművesek fegyveres nép

---

[18]) Nem, *odahagyni*: kedves volta; nem, *látni*: pusztasága miatt.

[19]) E lépése alatt nem érthet egyebet, mint megszökését Rómából és hogy bújdosása alatt minden nélkül lévén, kénytelen volt magát barátjai erszényéből tengetni.

[20]) Azaz: ha hatalmasb pártolóim iránt am a nyújtandó kárpótlásnál, kissé bőkezűbbek lettek volna.

[21]) Kétségkivűl nejére Terentiára lehetett valami panasza, s ez az a *házi körülmény*, miről múltkor (88-ik lev.) írta, hogy levélre bízni nem akarja

által űzettek el; a Catulus-csarnok szétdúlatott, melly tanácsvégzésnél fogva, consuli szerződés mellett, készülő félben volt, s már majd a tetőig jutott. Quintus öcsém háza előbb a telkemről által szórt kövekkel beszakgattatott, — azután Clodius parancsából felgyújtatott — reá a főváros szeme előtt üszkök szóratván, nagy jajveszékelése s kesergése közben, nem mondom a jóknak, kik nem tudom, ha vannak-e, de általjában minden embernek. Az egy kész őrült; ezen dühöngése óta csak ellenségei meggyilkolásáról gondolkodik; végig járja az utczákat s a szolgákat nyiltan a szabadság reményével ámítgatja. Előbb midőn a bírói vizsgálatot meggátlá [1]), vádja súlyos és világos ugyan, de mégis csak *vád* volt; lehetett egyetmást tagadnia, másokra hárítania, lehetett valamit mint jogszerűleg történtet még védenie is. Most e pusztítások, gyújtogatások, rablások után, elhagyatva övéitől, már Decimus, *rendezőt* [2]), már Gelliust [3]) alig tarthatja meg s rabszolgákkal tanácskozik; látja, hogy ha mindazokat, kiket akar, nyilván megöli is, azért ügye a bíróság előtt semmivel súlyosabb nem lesz, mint millyen eddig. Azért is november 11-kén midőn a Szentúton [4]) lefelé haladnék,

[1]) Mellyet ellene a múlt évben végbevitt vérengző garázdálkodásáért (lásd a 84-ik lev. 1-sö jegyz.) Milo néptribun tétetni akart.

[2]) *Designatorem.* Így nevezték azokat, kiket a temetési gyászmenetnél, színházaknál, küzdő játékoknál némi rendőri vagy rendező szolgálatokra szoktak alkalmazni. Ez a *Decimus*, kiről itt szó van, *temetési rendező* s Clodius egyik becstelen czimborája volt; említi őt még *Cic. pro domo c. 19.*

[3]) Érti azt a *Gellius Poplicolát*, kinek bátyja L. Gellius Poplicola 681-ben Cn. Cornelius Lentulus Clodianussal consulságot viselt.

[4]) *Via Sacra.* Így nevezték Rómában azt az utczát, melly az amphitheatrumtól a piaczon keresztül a capitoliumig vezetett. Nevét, némellyek szerint onnan vette, mert a Romulus és Tatius között kötött szövetség emléke itt állott; Varro szerint pedig onnan, mert a

embereivel utánam eredt. Egyszerre ordítás, kővel hajigálás, dorongok, fegyverek teremnek elő. Én Tettius Damio [5]) pitvarába félre húzódtam. A kik velem voltak, zsoldosait a belépéstől könnyen elzárták. Megölhették volna magát is. De én diaetával kezdek segítni magamon; a seborvosi műtéttől undorodom. Az ember látván azt, hogy őt a nép szava nem törvényszék elé, hanem egyenest a vesztőhelyre tolja: attól fogva ollyan, mintha valamennyi Catilinák és Acidinusok [6]) belé bújtak volna. Ugyanis a Milo házát, azt melly a Germaluson [7]) van, november 12-ik napján úgy akarta ostrommal bevenni, s felgyújtani, hogy oda világos nappal, tizenegy órakor vitte embereit paizsokkal és kivont kardokkal, másokat meg égő kanóczokkal. Maga ez ostromhoz a P. Sylla házát választotta tábori szállásúl. Ekkor Q. Flaccus [8]), Milo *annius*-féle házából kemény férjfiakat vezetett elő s a Clodius többféle rablásaiból legösmertebb egyéneket leölte; akarta magát is; de ő a ház bel-

hónaponkénti áldozatok erre szoktak a capitoliumba vitetni és az augurok erre jöttek a capitoliumból jóslatokat tenni. A város egyik legszebb s legélénkebb utczája volt; tele boltokkal, gyümölcsárusokkal s nagy sétáló folyosókkal, mellyeket Caesar, dictator korában, a maga házától fogva egész a capitoliumig mind szép árnyékadó kárpitokkal vonatott be.

[5]) Ismeretlen közember.

[6]) Érti *C. Manlius Acidinust*, ki Catilinának az összeesküvésben társa volt s Sallustiusnál is (Catil. 27. 36.) említtetik.

[7]) Egy halom Rómában, mellynek nevét Varro a *germanus* szóból hozza le, minthogy a kitett Romulus és Remus *testvéreket* ott veté ki, monda szerint, a Tiberis árja. Itt bírt Milo egy házat, de nem ebben, hanem az alább előforduló *Anniana* házban lakott.

[8]) Sehol másutt mint ez egy levélben elő nem fordúlván, felőle többet nem tudunk. Hihető, testvére volt annak a L. Flaccusnak, kit Cic. egy beszédében védett.

sejébe vonúlt. Sylla 14-kén a tanácsban [9]). Clodius otthon. Marcellinus kitünő; kemények valamenynyien. Metellus a beszédre szánt időt fondorkodással húzta ki [10]), támogattatván Appius [11]) sőt, mondhatom, barátod [12]) által is, kinek szilárdsága és erénye felől, no ugyan igazat mondtak leveleid [13]). Sextius dühbe jön [14]). Amaz meg [15]), ha neki comitiuma megtartva nem lesz [16]), fenyegetődzik a főváros ellen. Midőn Marcellinus előterjesztett véleményében, mellyet írásból olvasott, a háztelket gyújtogatásokat s életveszélyemet illető egész keresetem iránt vizsgálatot kivánna, s mindezt a választógyülésnek elébe tenné: Sextius kihirdette, hogy ő minden comitialis napokon szemlélni fogja az eget. Metellus népszónoklatai lázítók, Appiuséi merészek, Publiuséi legdühösebbek voltak. Azonban az egész oda mégyen ki, hogy, ha Milo a Marstéren ellen nem szegűl, a választógyülés meg fogott volna történni. Milo november 20-ka előtt éjfélben nagy csapattal a Marstérre vonúlt. Clodius, bár szökött rabszolgákból álló hada van is, a síkra kimenni nem mert. Milo a

[9]) Hihető, hogy elkerüljc a gyanút, mintha ő is ott lett volna a Clodius merényénél.

[10]) Ravaszúl nyújtotta a beszédet, hogy Clodius ellen végzést hozni idő ne maradjon; kit a bajtól megmenteni óhajtott s ugyanazért azon volt, hogy az aedilis-választás minélelőbb megtörténjék, remélve, hogy Clodius meg fog választatni, s azokat kik hivatalt viseltek, vád alá helyezni szabad nem lévén, ez úton Clodius szépen kibújt volna.

[11]) Clodius testvére.

[12]) Alkalmasint nem másra, mint Hortensiusra czéloz.

[13]) Ironia.

[14]) Mint tüzes ember; Clodius és a mellette fondorkodó Metellus ellen.

[15]) T. i. Clodius.

[16]) Mert bizonyosnak hitte, hogy azon ő rokonának Metellusnak s a Caesar pártjának segélyével el fog aedilissé választatni.

nép szörnyű örömére nagy dicsőséggel, délig ott maradt. A három testvér [17]) erőlködése csúffá lőn, szarvok letöretett, dühöngésök megvettetett. Metellus azonban azt követeli, neki másnap a forumon tétessék az ellenvetés; éjjel a Mastérre fáradni nem szükség; ő reggel hat órakor a *comitiumban* lesz [18]). Milo tehát 21-kén éjszaka a comitiumba megy. Metellus meg virradatkor, majdnem járhatlan útakon, lopva [19]) a Marstérre siet. Milo az embert a ligetek köztt [20]) utóléri s megteszi az ellenvetést [21]). Amaz Q. Flaccus nagy és rút mocskolódása közben visszavonúl. 22-dikén vásár. Két nap semmi népgyülés. Ezt én 24-kén éjjeli 3 órakor írom. Már ekkor Milo a Marstért elfoglalá. Marcellus, a jelelt [22]), úgy hortyogott, hogy én, szomszédja, hallhatám. Azt beszélik nekem, Clodius pitvara egészen üres; egy-két czondrás van ott vászon lámpással. Ő kelmék [23]) azt sápítozzák, minden az én tanácsom után történik, nem tudván e hősben minő nagy jellem s milly nagy ész lakik egyszersmind. Bátorsága bámulatos. Némelly dicső újságok felől hallgatok. Azonban az egész ide

---

[17]) Metellus, Appius és Clodius.

[18]) Itt a *comitium* alatt a forum azon része értetik, hol a népgyülések tartatni szoktak, mikor azokat a Marsterén nem akarták megtartani.

[19]) Hogy t. i. Milót, kinek azt mondta, ő reggel a comitiumban lesz, rászedje; gondolván, majd így, mielőtt Milo ellenmondhatna, megejtheti a Marstéren a népgyülést.

[20]) Így hívtak a capitoliumi s Palatinus hegy köztt egy helyet, hol régenten egy *szent liget* állott.

[21]) Mellynek formulája ez volt: *alio die!* Ezzel szokta az augur, vagy más tisztviselő, kinek az égi jeleket vizsgálni joga volt, a népgyülést törvényesen meggátolni.

[22]) Ki, mint Clodius, szinte aedilisséget keresett. Úgy látszik nem *Marcus*, hanem Caius Marcellus értetik.

[23]) A Clodianusok.

megy ki: comitium nem hiszem hogy legyen. Gondolom, Milo Publiust (ha előbb meg nem öletik) bűnperbe vonandja. Ha útközben elébe vetődik: én előre látom, maga Milo öli meg őt. Hogy végbevinni nem lesz rest, homlokán viseli [24]); ő az én esetemtől nem félhet. Mert ő soha egy irígy s hitszegő tanácsával sem élt; sem holmi tehetetlen nagyúrban [25]) bízni nem fog.

Én csak szellemileg vagyok jó erőben — még jobban, mint virágzó koromban: házi gazdaságomban alászállotam. Mégis Quintus öcsém adakozásait — nehogy végkép kimerűljön — ellenzése daczára is, tehetségem szerint s barátim segítségével visszapótolgatom. Általános helyzetemre nézve milly tervet állapítsak meg: míg te távol vagy, nem tudom. Azért siess hozzám.

Rómában, november 24-én 696.

Q. II. 1. IV. 90.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

A levelet, mellyet fogtál olvasni, ma reggel írtam. Hanem Licinius szives volt, a tanács szétmente után este hozzám eljönni a végett, hogy ha tán történt valami s nekem úgy tetszenék, hozzád megírhassam. A tanácsülés népesb volt, mintsem december hónapban, az ünnepek körűl [1]) lehetőnek véltük. A consularisok közől én, P. Servilius [2]),

---

[24]) *Prae se fert.*

[25]) Pompeiusra czéloz.

[1]) Közelgetvén a *Saturnaliák.*

[2]) *Isauricus*, atyja annak, ki kilencz évvel később C. Caesarral consul lett.

M. Lucullus [3]), Lepidus, Volcatius és Glabrio [4]) voltunk jelen, azután a két választott consul s a praetorok. Jó nagy számmal valánk — összesen mintegy kétszázan. Lupus figyelmet gerjesztett. A *campaniai föld* kérdését [5]) igen ügyesen taglalta. Nagy csendben hallgatták. A tárgy bőségét ismered; semmit intézkedéseim közől el nem hallgatott [6]). Történtek néhány döfések C. Caesaron, mocskolódások Gellius s szemrehányások a távollévő Pompeius ellen. Beszédét későn végezvén, szavazást kérni nem akart, nehogy súlyos neheztelést találjon hozni nyakunkra [7]). Az előbbeni lármákból s a mostani hallgatásból látja, mondá, mint érez a tanács. Ezzel szét akara ereszteni [8]). Hanem ekkor Marcellinus imígy szólalt fel: *Ne hallgatásunkból itéld meg, Lupus, mit helyeslünk vagy nem helyeslünk most. Mi engem illet (és ezt hiszem a többiekről is) én azért hallgatok, mert nem tartom illőnek, Pompeius távollétében venni fel a campaniai*

---

[3]) Ki 680-ban C. Cassiussal consul volt.

[4]) Az itt felemlített nevek, mint mi adjuk, olly sorban esnek ki helyesen, nem úgy, mint közönségesen s Wielandnál is olvassuk; mert emígy Lepidus, Volcatius és Glabrio praetoroknak mondatnak, holott akkor már consularisok voltak.

[5]) C. Caesar mikor 694-ben consul volt, törvény által megállapíttatta, hogy a campaniai mező, úgy a kincstár mint magánosok birtokában levő, a köznépnek kiosztassék és annak egy részét maga ki is osztotta; a többit a birtokosoktól a kincstárnak kellett kisajátítani, mi Lupusnak nem tetszvén, keményen harczolt az ellen a tanácsban.

[6]) Dicsérte mindazt, mit consul koromban a végett tettem, hogy a campaniai föld Servilius Rullus néptribun indítványa folytán el ne adassék.

[7]) Caesar és Pompeius részéről.

[8]) E szavak és még több kifejezések e levélben világosan arra mutatnak, hogy ezt a tanácsülést nem a consulok, hanem Lupus néptribun hívta össze, mire a tribunoknak joguk is volt.

föld ügyét. Mire amaz kijelenté, hogy ő tovább a tanácsot tartóztatni nem akarja [9]).

Most Racilius fölkelvén a *vizsgálatokat* [10]) hozta szőnyegre. Marcellinust hívta fel elsőben. Ez Clodius gyújtogatásai, vérengzései, kővel hajigálásai ellen keményen kikelvén, azt véleményezé, hogy a fővárosi praetor hozzájárúltával maga válaszszon bírákat [11]); ha a bírák sorsolása meglesz, választógyülés tartassék; ki a vizsgálatokat gátolná, az országháborítóúl tekintessék. E véleményt nagyon helyeselték; C. Cato ellene szólt, úgy Cassius [12]) a tanács nagy zúgása köztt, minthogy a választógyülést a vizsgálatoknál előbbre tette volt. Philippus [13]) a Lentulus részére állott. Aztán Racilius a hivatalban nemlévők között tőlem kért elsőben véleményt. Én hosszan szólottam Clodiusnak minden őrjöngése s latorsága felől; őt mint gonosztevőt vádoltam — az egész tanácsnak gyakori helyeslő közbezúgása köztt. Beszédemet elég bő szavakkal s mondhatom, nem ügyetlenűl megdicsérte Vetus Antistius [14]), ki egyszersmind a vizsgálatok kérdését is felfogta s azt, nézete szerint legelőbbvalónak nyilvánította. Véleményére szavazni kezdettek. Clodius midőn föl lőn

---

[9]) Lásd: a föntebbi jegyz. A tanácsülést az azokat egybehivó tisztviselő e szavakkal szokta eloszlatni: *patres conscripti nemo vos tenet.*

[10]) Különösen a melly Clodius ellen volt rendelve a lázongásért.

[11]) Clodius.

[12]) Érti C. Cassius Longinust, L. fiját és L. unokáját; 697-re megválasztott néptribunt.

[13]) *L. Philippus*; L. fija s Q. unokája, ki a következett 697-ik évre Marcellinussal már consullá választva volt.

[14]) *Sext. Vetus Antistius*; egyik volt a jövő évre megválasztott néptribunok közől.

szólítva, egész napot ki akarta húzni a beszéddel Fújt mérgében, hogy Racilius által olly húzamosai és czifrán megzaklattatott. Majd zsoldosai egyszerr a *görög állásról* [15]) s a lépcsőkről [16]) ugyancsal nagy lármát csaptak; gondolom hogy Q. Sextilius [17]) és a Milo emberei ellen voltak felizgatva. Ezen megijedvén, rögtön általános nagy zúgolódás közt szétoszlánk. Előtted egy nap eseményei. A többi úgy hiszem, január hónapra fog elhalasztatni. A néptribunok köztt nyilván a legjobb emberem Racilius; Antistius szinte barátom lesz úgy látszik; Plancius, tudnivaló, hogy egészen az enyim. Vigyázz, ha szeretsz engemet, hogy december hóban a hajózást meggondolva és óvakodva tedd.

Rómában, decemberben, 696.

F. VII. 26. V. 91.

Cicero Gallusnak üdvet!

Miután már tíz nap óta beleimben nagy fájdalmat érzek, és mivel lázam nincs, azokkal kik szolgálatommal élni kivántak, el nem hitethettem, hogy nem jól vagyok: Tusculanumba illantam s itt magamat két nap úgy kibőjtöltem, hogy még víz sem érte a nyelvemet. Azért bágyadtságtól — s éhségtől leverve inkább a te látogatásodra volt szükségem, mintsem azt gondoljam, hogy te kivánd az enyimet. Részemről irtózom minden betegségtől s különösen

---

[15]) *Graecostasis.* Így hívtak egy felemeltebb helyet jobbra a comitiumtól, hol a görög városok s más külföldi népek követei a számukra adandó választ állva várni szokták.

[16]) Mellyek a tanácsterembe vezettek fel.

[17]) Milo barátja.

attól a miért a stoicusok Epicurusodat olly keményen előveszik [1]), midőn ez megvallja, hogy *dysuriás-* és *dysenteriás* bajokban szenved, mellyekből egyiket a falánkság, másikat egy még rútabb mértékletlenség [2]) betegségének tekintik. Valóban a dysenteriától féltem. Azonban úgy látszik, vagy a hely változtatása s a lélek pihenése is, vagy tán maga a már avúló nyavalya tágúlása használt. De hogy ne törd fejedet, honnét jöhetett ez, s mit követhettem el: a *költség szabályzó törvény* [3]), melly, azt hinnők egyszerűséget hozott be, az szedett rá engem. Ugyanis miután ezek a mi nagyuraink a földi növevényeket, mellyek a törvény alól kivévék [4]), óhajtanák becsbe hozni: a gombákat, pöfetegeket és minden nemű zöldségeket úgy elkészíttetik, hogy semmi ízletesb nem lehet. A Lentulus beiktató lakomáján én is efélékre vetődvén, olly hasmenés fogott elő, melly csak ma látszik először elállni akarni. Így ki az osztrigák s menyhalak nélkül könnyen elvalék, a czéklán és mályván rajtvesztettem. Ezentúl hát óvatosb leszek. Neked azonban miután hallhattál erről Aniciustól (mert ő látott mikor ökrendeztem), nem csak a hozzám küldésre, de a látogatásra is elég okod fogott volna lenni. Én kénytelen vagyok itt maradni, míg magamat összeszedem, mert erőmet és húsomat elvesztettem.

---

[1]) Epicurus a vizelő-hólyag bajaiban és vérhasban igen sokat szenvedett. Lásd: *de finib. II. 30.*

[2]) Érti a szerelembeli telhetetlenséget, mellyből az orvosok véleménye szerint, gyakran szokott vérhas következni.

[3]) Minők a *Fannia*, *Licinia*, *Cornelia* s más törvények voltak, mellyek a szertelen fényűzés, s evés-, ivásbeli bujálkodás korlátozására több ízben hozattak. *Gell. II. 24.*

[4]) *Quae ex terra, vite arboreve nata essent.* Ezek a Licinia törvény szavai.

Hanem csak a betegséget kergessem el, amazokat, reméllem hogy könnyen visszaszerzem.

Tusculanumban 696.

F. I. 1. VI. 92.

M. T. Cicero P. Lentulus proconsulnak üdvet!

Én te irányodban kötelesség vagyis inkább kegyelet dolgában, minden egyebeknek teljesen eleget teszek: enmagamnak soha nem teszek eleget; olly nagyok irántam a te érdemeid. Mert te nem nyúgodván addig amíg dolgaimat ki nem vitted [1]), hogy én ugyanezt ügyedben [2]) véghez nem vihetem, az

---

[1]) Míg csak számüzetésbőli visszahivatásomat egészen ki nem eszközölted.

[2]) *Ptolemaeus Auletes* (vagyis furulyás) egyiptomi király, (atyja a híres Cleopatrának s annak a Ptolemaeusnak, kinek parancsából öletett meg Pompeius) miután elődе *Alexander* végrendeletében Egyiptomot a rómaiaknak hagyta volt, és ő annak nem csak fijául el nem ösmertetett, de még királyi vérből származottnak sem tartatott: ez okból a rómávali barátságos szövetséget nagyon óhajtotta és azt végre Caesar és Bibulus consulságuk alatt meg is nyerte *(Caes. bell. civ. III. 107.)*; később pedig midőn Plinius szerint a Judaea táján hadakozó Pompeiusnak saját költségén 8000 lovasból álló segédhadat küldött, még inkább kiérdemelte. E hatalmas szövetségben bízva, országában mindent mert és népét olly elviselhetlen adókkal sarczolta, hogy az ellene fellázadván birodalmából 696-ban Lentulus Spinther és Metellus Nepos consulságuk alatt megszökni kényteleníttetett. Ekkor visszahelyeztetéséért a római senatushoz folyamodott, s hogy azt kivihesse, *Ammonius* nevű követe által pénzen vásároltatta a szavazatokat magának Rómában. A tanács végzést hozott, hogy a visszahelyezést az a consul tegye meg, kire sors szerint az Egyiptom közelében fekvő Cilicia fog esni. A sors Ciliciát Lentulusnak juttatta és így a visszahelyezés őt illette volna; de mert a király botrányos pénzzel dolgozása s Pompeius melletti pártoskodása által magának s ügyének sok ellenséget csinált, a dolgot többen és sokáig akadályozák; jelesen, mielőtt Lentulus, provinciájába elment volna, C. Cato néptribun azzal állt elő, miszerint a király visszahelyezését vallási tekintet tiltja, mert a sybillai könyvek-

élet is keserű előttem. S ennek okai ímezek: a király követe Ammonius [3]) nyiltan ostromol pénzzel bennünket. A dolgot ugyanazok a hitelezők űzik, kik ittlétedkor űzték volt. A királyt pártolók, kik is kevesek, a dolgot mind Pompeiusra óhajtanák ruháztatni. A tanács a vallásos ürügyet nem vallásosságból, hanem kárörömből, s a királyi vesztegetés gyűlölete miatt helyesli. Én Pompeiust meg nem szűnöm majd figyelmeztetni, majd kérni, sőt még szabadabban korholni és inteni is, hogy a nagy megrovatást [4]) kerűlje. De már sem kéréseimnek sem intéseimnek tért nem hagyott. Mert nem csupán midennapi beszélgetés közben, de nyilván a tanácsban is úgy pártodat kezdte fogni, hogy nagyobb ékesszólással, méltósággal, részvéttel s lelkesedéssel senki nem tehette volna — hozzá való szivességed s hozzád való barátsága úgy be lőn bizonyítva általa. Marcellinus [5]) hogy a királyra haragszik, tudod; ő e királyi ügyet

---

ben az áll, hogy a király *sokaság kíséretében* ne vitessék vissza, különben Rómát veszély fogja érni. Erre tehát új tanácsvégzés hozatott a sybillai jóslat értelmében, sőt később P. Servilius Isauricus indítványára egy harmadik végzésben az rendeltetett, hogy a király egyáltalában vissza ne kísértessék. E tárgy Lentulust legközelebbről érdekelvén: minthogy a visszahelyezésseli megbizatásra különben is nagyon vágyott, azért nevezi azt Cic. az *ő ügyének*.

[3]) Eleinte maga a király is jelen volt Rómában; de mikor a sybillai könyvekből felhozott ellenvetés történt s abból látta, hogy már hadseregre, melly visszakísérje, számot nem tarthat, csupán azt kérte, hogy hát csak két poroszlóval hadd kísérje őt vissza Pompeius s midőn tőle a tanács ezt is megtagadta, minden reményét elvesztve, Ammonius megbízottját Rómában hagyva, maga onnan Ephesusba takarodott.

[4]) Melly háromféle is érhette; mondhatták t. i. 1) hogy hálátlan Lentulus iránt, kinek vele közlött szivességeit nyilván emlegette; 2) hogy telhetetlen nagyravágyást mutat, ki annyi megtiszteltetés mellett, mindent egyedül magára ruháztatni akar; 3) hogy a királytól pénzen van megvesztegetve.

[5]) Az ez évbeli első consul.

kivéve, magát más tárgyakban legbuzgóbb pártfogódnak mutatja. A mit ád elveszszük; mit a vallás iránt előterjeszteni kezdett s már többször előterjesztett, attól el nem tántoríttathatik.

Ennyi történt 13-kig, mert 13-án reggel írom ezt. Hortensius véleménye úgy az enyim s Lucullusé enged az oraculumnak [6]) a hadsereg kérdésében (mert másként a dolog nem megy): hanem azon tanácsvégzés folytán, melly a te indítványodra hozatott, a király visszahelyzését rád bízza, mint a kinek ebben legkönnyebb eljárnod; hogy így ámbár az oraculum a hadsereget kizárja is, a tanács a te szavad után indúljon. Crassus három bíztost véleményez; Pompeiust sem rekeszti ki, mert szerinte lehet az ollyanokból is, kik *hadparancsnokok*. Bibulus is három bíztost, hivatalt nem viselőkből. Vele egyetértnek a többi consularisok; kivéve Serviliust, ki az egész visszahelyzés szükséges voltát tagadja; aztán Volcatiust, ki a Lupus javaslata szerint Pompeiusra szavaz — úgy Afraniust, ki Volcatiussal tart; melly körűlmény növeli Pompeius szándéka ellen a gyanút. Mert észrevétetett, hogy Pompeius meghittjei támogatják Volcatiust. Dolgoznak erősen. Az ügy hanyatló félben van. Libo és Hypsaeus nem titkolt futkározása s erőfeszítése és Pompeius minden meghittének buzgalma a közvéleményben odáig vitték a dolgot, hogy már-már azt hiszik, áhítozik utána; kinek a kik nem kedveznek, ugyanazok, mert őt kitűntetted [7]), neked sem jó barátaid.

Én ez ügyben annyival csekélyebb tekintély-

---

[6]) T. i. a sybillai jóslatnak.

[7]) Mikor a birodalmi *fő élelembiztosságot* reá ruháztattad.

lyel bírok, mert kötelezetted vagyok. Népszerűségemet pedig elfojtja az a gyanítás, miszerint az emberek azt hiszik, Pompeiusnak kedves szolgálatot tesznek. Olly dolgokkal van bajunk, mik már jóval távozásod előtt önmagától a királytól s Pompeius meghitteitől és házi barátaitól titkon megmérgesíttettek, majd a consularisoktól nyilván pelengérre állíttattak s legnagyobb gyűlöletbe hozattak. Hűségem felől mindenek, távollétedben irántad való szeretetem felől itt lévő feleid meg fognak győződni. Csak azokban volna hűség, kikben legtöbbnek lenni kellene: nem búsúlnánk. Élj szerencsésen.

Január 13-án 697.

F. I. 2. VII. 93

M. T. Cicero P. Lentulus proconsulnak üdvet!

Január 13-dik napján a tanácsban semmit sem végeztek, azért mert a nap nagyrészint Lentulus consul s Caninius néptribun czivódásával emésztetett fel. Ez nap magam is sokat beszéltem, s úgy tetszett, hogy a tanácsot, főkép e rend iránti vonzalmad emlegetésével indítottam meg. Azért másnap jónak találtatott, a szavazatokat röviden tennünk meg; mivel a tanács részvéte ismét felénk láttatott hajlani; mit nem csak beszédem közben, de egyes megszólítások s tudakolódásoknál is tapasztaltam. Midőn hát elsőben Bibulus véleménye adatott elő [1]), hogy a királyt három bíztos vigye vissza; másodszor Horten-

[1]) Miután a senatorok a tanácsban valami tárgy felett szavaztak, a consulok a szavazatokat röviden előszámlálták s a mellyiket illyenkor legelsőben említettek, többnyire ahoz állt a többség s annak értelmében hozatott a végzés.

siusé: hogy te hadsereg nélkül vidd vissza; harmadszor Volcatiusé: hogy Pompeius vigye vissza: Bibulus véleményének *részreosztása* követeltetett [2]). Menynyiben az oraculumról szól — minthogy már ezt ellenzeni nem lehetett — Bibulus mellé állottak; a három bíztosra nézve sokan sokfelé ágaztak [3]). Következett Hortensius veleménye; a midőn Lupus néptribun minthogy Pompeiust ő hozta szóba [4]) azt kezdte vítatni, az ő részére előbb kell *szétmenést* tartani [5]) mintsem a consulokéra. Beszédének erősen ellene zúdúlt minden; mert mind méltánytalan, mind szokatlan is volt. A consulok nem engedtek, de nagyon sem ellenkeztek; csak a napot akarták kihúzni, — a mi meg is történt. Látták t. i. hogy a Hortensius véleményére sokan fognak több felől álltérni, habár nyiltan Volcatiust pártolják is. Számosan kikérdeztettek s pedig a consulok ellenére; mert ezek Bibulus véleményét kivánták, hogy győzzön.

Miután a vita késő estig húzódott: a tanács szét lőn bocsátva. Én ez nap történetesen Pompeiusnál vacsoráltam, s minthogy távozásod óta ez volt a tanácsban legszebb napom, már ezért is, kedvezőbb alkalmam soha eddig nem adódván: vele olly módon

---

[2]) Mert Bibulus a *jóslat* és *három követ* iránt egyszerre kivánt határoztatni; melly esetben vagy mindeniket elfogadni vagy mindeniket elvetni kellett volna. Illyenkor szokás volt az indítványozó által egybefoglalt tárgyak *külön választását* s egyenkénti szavazás alá terjesztését követelni.

[3]) Azaz: nem fogadták el az indítványt, hanem többféleképen nyilatkoztak.

[4]) Még a múlt gyülésben; mert emebben nem ő, hanem Volcatius indítványozta Pompeiust.

[5]) Azaz: *szétmenéssel szavaztatni*; mikor t. i. a consulok felszólították a tanács tagjait, hogy az egy véleményen levők a teremben külön helyre menjenek; a mint az illy szavaztatás nálunk is egykoron divatban volt.

beszéltem, hogy nekem úgy tetszett, mintha az ember elméjét minden egyéb gondolattól, méltóságod védésére térítettem volna. Valóban őt midőn magát hallom, az önzés legkisebb gyanújától teljesen fölmentem; ha ellenben minden rendű meghitteit végig nézem: tisztán látom — mi már mindenki előtt világos — hogy az egész dolog bizonyos emberek által, maga a király és tanácsosai tudtával régen el van rontva.

Ezeket január 17-én napfelkelte előtt írom. Ma tanácsülés lesz. A tanácsban úgy reméllem, hogy tekintélyemet, mennyiben ez az emberek olly nagy hűtlensége és álnoksága mellett lehető, fenn fogom tartani. Mi a népre-számítást illeti: úgy látszik annyit elértem, hogy a néppel az auspiciumok épentartása [6]) s a törvények megóvása mellett, egy szóval erőszak nélkül semmi ne végeztethessék. Ezek iránt az előtt való nap, hogy ezt írtam, a tanács részéről igen komoly *nyilatkozvány* [7]) jött közbe; melly bár Cato s Caninius ellenemondtak is, mindamellett jegyzőkönyvbe iktattatott. Gondolom megküldötték számodra. A többi tárgyakban bármi lesz végezve, megírom neked és hogy minden minél jobban menjen, gondom, fáradságom, szorgalmam és befolyásom által rajta fogok lenni. Élj szerencsésen.

Rómában, január 17-kén 697.

[6]) *Salvis auspiciis.* Olly napokon, mikor valami tisztviselő által az égen jósjelek vizsgáltattak, népgyülést tartani törvény szerint szabad nem volt. Cicerónak a tisztviselők, jelesen a néptribunok közt is több jó emberei lévén, ezekkel a mikor akarta, akkor tartathatott égijel vizsgálást, melylyel a népgyülést megakadályozza. Ebbeli biztában beszél itt illy hangon.

[7]) *Senatus auctoritas.* Így nevezték az olly tanácsvégzést, melly néptribuni ellentmondás miatt rendes érvényességgel nem bírt, hanem csak a tanács véleményének nyilatkozatául tekintetett.

F. I. 3. *VIII.* *94.*

M. T. Cicero P. Lentulusnak üdvet!

Aulus Treboniussal [1]) a kinek provinciádban nagy és terjedelmes, de tisztában lévő üzletei vannak, sok év óta igen meghitt lábon állok. Miután ő mind tulajdon fénye, mind az én ajánlásom és több barátié által is már előbb a tartományban folyvást felette kedves volt, különösen most irántam való barátságod s viszonyunknál fogva erősen reméli, hogy e levelem következtében nálad kedves leend. Melly reménységében hogy ne csalatkozzék, fölötte megkérlek s ajánlom neked minden ügyeit, szabadosait, megbízottait cselédeit; főkép pedig, hogy miket T. Ampius az ő dolgában végezett, azokat hagyd helyben s hogy vele mindenben úgy bánj, miszerint ajánlásomat ne mindennapinak tapasztalja.

Rómában, 697.

F. I. 4. IX. 95.

M. T. Cicero P. Lentulus proconsulnak üdvet!

Január 17-ik napján, midőn a tanácsban legszebben állanánk, miután már Bibulus említett véleményét a három bíztosról előtte való nap megbuktattuk s egyedűli vitatárgyúl Volcatius véleménye maradt még fenn: a dolog elleneinktől különféle patvarkodásokkal húzatott ki. Mert az ügyet a népes

[1]) Abból, hogy Ciliciában kereskedést üzött, méltán gyanítható, miszerint csak római lovag lehetett, mert senatoroknak kereskedni nem csak illetlennek tartatott, de törvény által is tiltva volt.

tanácsülésben, a nagy szétágazás és azok iránti nagy ellenszenv mellett, kik a király dolgát terólad másra ruházták, megnyerhettük volna. Ekkornap Curiót [1]) fanyarnak találtuk; Bibulust sokkal méltányosabbnak, majdnem barátságosnak is. Caninius és Cato kimondták, hogy a comitium előtt semmi törvényt szőnyegre hozni nem fognak [2]). Február 1-je előtt tudod, tanács, a *Pupia-törvény* [3]) szerint nem tartathatik, úgy egész február hónapban sem [4]), hanemha a követségek kihallgatása, vagy elutasítása után. Azonban a római nép úgy vélekedik, miszerint irígyeid s rágalmazóid a koholt vallásos ürügyöt nem annyira azért gördítették elő, hogy neked akadályt tegyenek, mint inkább hogy senki hadseregre ásításból ne kivánjon menni Alexandriába [5]). És hogy méltóságod iránt, a tanács figyelemmel volt, nincs a ki el ne ösmerje. Mert nincs ki ne tudná, miszerint az, hogy szavazás ne történjék, elleneid által okoztatott, kik ha most a nép nevében, de voltakép a legbűnösb latorsággal valamit kezdeni akarnának, eléggé gondoskodtam felőle, hogy az auspiciumok s törvények sérelme, egy szóval erőszak nélkül semmit tenni ne bírjanak [6]). Sem a magam buzgal-

---

[1]) Az *idősb Curio* értetik, ki Caesart felette gyűlölte s annálfogva az ennek hatalmát támogató Pompeiust sem kedvelte, a honnan ez őt a 99-ik levélben egyik rágalmazójának vallja.

[2]) Vagy azzal népgyülésen fel nem lépnek; mit azonban nem teljesítettek; mert Cato néptribun még a választógyülés előtt indítványt tett Lentulusnak Ciliciából visszahivatása iránt. Lásd: a 99-ik lev.

[3]) Melly a bekövetkezett comitialis napokon (v. ö. a 97-ik lev.) tanácsülést tartani nem engedett.

[4]) A Gabinius törvénye szerint.

[5]) Itt a *senki* alatt, nem másra, mint Pompeiusra céloz.

[6]) Mint a 93-ik levélben is mondja.

máról, sem némellyek méltatlanságáról írni szükségesnek nem látom. Mert mireváló is lenne akár fitogtatnom magamat; ki ha méltóságodért véremet kiontanám is, akkor sem látnám érdemeidet semmi részben elérve általam? akár panaszkodnom mások méltatlanságain, mit a legnagyobb fájdalom nélkül tenni sem tudnék. Az erőszak ellenében neked, főleg a mostani gyáva tisztviselők mellett, semmivel jót nem állhatok. Az erőszakot kivéve merem állítni, hogy méltóságodat úgy a tanács, mint a nép legnagyobb buzgalma által meg fogod tartani. Élj szerencsésen.

Rómában, január 19-én 697.

F. I. 5. X. 96.

M. T. Cicero P. Lentulus proconsulnak üdvet!

Bár semmi rám nézve nem kivánatosb, mint hogy elsőben tenmagadtól, azután minden másoktól iránt tad legháladatosabbnak ismertessem: mégis nagy fájdalmamra válik az, hogy elmented után olly idők következtek be, mellyekben mind az én hívségemet, mind másokét távolléted alatt próbára kell tenned. Hogy pedig az emberek részéről, szintazon hívséget látod és érezed méltóságod körűl, mit én életkérdésemnél tapasztaltam: észrevettem leveledből. Míg én szívvel lélekkel tettem s befolyásom által a királyi ügyben legjobban dolgoznám: egyszerre Catónak egy istentelen hirdetménye tűnt elő [1]), hogy törekvéseimet gátolja és elmémet egy csekélyebb gondtól a legnagyobb aggodalomra vigye ált. Azonban illy

[1]) Cato néptribun, egy nyughatatlan, merész s ügyes beszédű fiatal ember, Lentulusnak mérges ellensége lévén, ennek provinciájából visszahivatását indítványba hozta a népnél.

zavart körülmények között, noha mindentől tarthatni, semmitől inkább nem félek, mint a hitszegéstől; és Catónak, akár mint fordúl a dolog, csakugyan szemébe nézek. Az alexandriai tárgy s királyi ügy felől annyit igérhetek, hogy neked, a ki távol vagy, és a tieidnek, kik itt vannak, bőven eleget teendek. Csak attól tartok, nehogy vagy kiragadtassék kezünkből, vagy abban hagyassék [2]); ezekből mellyiket akarnám kevésbbé, nem könnyen tudom elhatározni. De ha a körülmény kényszerítni fog, van még valami harmadik, a mi sem Seliciusnak, sem nekem nem volna kedvünk ellen; hogy a dolgot sem abban hagyatni, sem ellenzésünknél fogva arra [3]) bízatni ne hagyjuk, kit azzal már szinte megbízottnak hisznek. Részemről mindenben buzgóan eljárok; nehogy ha mi elérhető, az után ne törekedjünk, vagy ha semmire sem mennénk, visszavertteknek láttassunk. Bölcseséged s nagylelkűséged hozza magával, hinned azt, hogy minden tekintélyed s méltóságod erényeden, viselt dolgaidon s szilárdságodon alapúl; és hogy ha azokból, miket a szerencse számodra bőven juttatott, egynémelly emberek hitszegése valamit levont is, az nekik nagyobb ártalmukra fog válni mint neked. Részemről, ügyeid felől intézkedni s gondolkodni semmi alkalmat el nem múlasztok s mindenben Q. Seliciust használom; minthogy a tieid közől sem okosbnak, sem hívebbnek, sem hozzád ragaszkodóbbnak senkit sem tartok.

Rómában, február elején 697.

---

[2]) Mint Servilius kívánta (92-ik lev.) s mint utóbb csakugyan a tanács is végezte (113-ik lev.)

[3]) T. i. Pompeiusra.

Q. II. 2. XI. 97.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Nem elfoglaltságom, melly bizony lenyűgöz, hanem egy kis szemgyúladás okozza, hogy e levelet diktálom s nem, mint hozzád szoktam, saját kézzel írom. Elsőben is ugyanabban mentem magamat előtted, a miben ellened panaszom van. Mert engem senki sem kérdett még, akarok e Sardiniába[1]) valamit? nálad hiszem, gyakran vannak, a kik kérdik, akarsz-e Rómába valamit küldeni.

A végett, mit Lentulus és Sextus adóssága iránt írtál[2]), szóltam Cinciussal. A dolog bármint van, nem a legkönnyebb; hanem csakugyan némi sajátsága az annak a Sardiniának, hogy az elfelejtettekre visszaemlékeztet. Mert valamint az augur Gracchus[3]), mihelyt e tartományba ért, mindjárt reá emlékezett mi történt vele, mikor a Marstéren a jóslatok ellenére tartott volt consulválasztó gyülést, úgy neked is, látom, Sardiniában Minucius rajza[4]) s Pomponius váltója üres óráidban eszedbe jutottak.

[1]) Hol még ekkor Quintus, vagy mint Pompeiusnak az élelmezés tárgyában egyik biztosa, vagy más dolgai végett múlatott.

[2]) Hogy azt rajtok vegyem meg s a pénzt Atticus megbízottjának Cinciusnak adjam ált.

[3]) T. i. *Sempronius*, a híres Gracchus testvérek atyja, Sardiniában léte alatt, a szent könyvek olvasása közben, reá jövén, hogy az általa vezetett consul-választásnál a szokott sátor használása körül hiba történt; erről az augurokat rögtön tudósította; kik is ennek folytán a consul-választást érvénytelennek találván, ez iránt a tanácsnak előterjesztést tettek, a tanács pedig mind a két consult ú. m. Lucius Figulust s Scipio Nasicát lemondásra szorította, mit ezek teljesítettek is. Lásd: *de nat. deor. II: 4. Divin. I: 17. Valer. Max. I: 1: 3.*

[4]) Mellyet bizonyos *Minucius* nevű építőmester készített Quintusnak, ki, mint a 104-ik levélből kitetszik, ekkor Rómában házat építtetett.

Culleo árverése [5]) megtörtént. De én még semmit nem vettem. Tusculanumnak vevője nem akadt [6]). Ha a föltétel jó kedvező lesz: tán nem eresztem el.

Építésed végett nem szűnöm meg Cyrust [7]) sarkalni. Reméllem teljesítni fogja kötelességét. Csak hogy ama bőszült aedilség [8]) várása miatt minden lassabban megy. Mert a választógyülés úgy látszik, haladék nélkül megesik; január 22-kére van hirdetve. De azért nem akarom hogy busúlj. Minden nemű biztosítékot fogok használni [9]).

Alexandria királya iránt azt a tanácsvégzést hozták, hogy: *öt sokasággal vinni vissza, a köztársaságra nézve veszélyesnek tartják.* Midőn a további vita a fölött folyt a tanácsban, Lentulus vagy Pompeius vigye-e vissza: úgy látszott az ügyet Lentulus nyeri meg. E részben mind Lentulus iránti kötelességemnek pompásan, mind Pompeius kívánságának derekasan megfeleltem [10]). De a dolgot a Lentulus ócsárlói patvarkodással húzták ki. Bekövetkezének a comitialis napok, mellyeken ált tanácsülés nem tartatha

---

[5]) Mellyet a mostanában elhalt Culleo vagyona felett örökösei tartottak.

[6]) Ez s az ezt megelőző két mondat, hol a vételről s árverésről van szó, így áll jó rendben; nem úgy, mint közönségesen és még Wielandnál is szerkeztve van, hol a középső innen kivéve, a fentebbi §-hoz toldatik, mintha azt tenné, hogy Cic. a minuciusi rajzhoz még nem vett telket Quintusnak; holott a következő levelekből világos, hogy Quintusnál már ekkor nagyban folyt az építés, telekre tehát szüksége nem volt. Hiba továbbá itt a Tusculanum alatt a Ciceróét érteni; mert szó van a *Culleo Tusculanumáról*, mellyet Cic. kedvező föltétel mellett talán azért nem akart volna elereszteni (más kezére) mert az övének szomszédságában feküt.

[7]) Azt az építőmestert kiről a 28-ik levélben is szó van.

[8]) Mellyre Clodius törekedett.

[9]) A Clodius cselei s erőszaka ellen.

[10]) A mellett, hogy Lentulus részére dolgoztam, Pompeiust sem sértettem meg.

tott. Mi fog a tribunok [11]) latorsága által történni, meg nem jósolhatom: de annyit gyanítok, hogy Caninius erőszakkal fogja indítványát [12]) a népnél kivinni. Mit akar ezzel Pompeius, által nem látom. Meghittei [13]) mit óhajtnak, mindenki látja. A király megbízottai pedig nyilván osztogatják a pénzt Lentulus ellen. Kétségtelen, hogy az ügy Lentulustól elhajlottnak lenni látszik, s ezt nagyon sajnálom; noha sok ollyat tett, miért ha szabad volna, rá méltán neheztelhetnék [14]).

Ha ott dolgaidat végezted, kérlek minélelőbb jó s bíztos időben ülj hajóra és jer hozzám. Mert számtalan dolog adja magát elő, mellyeknél reád minden nap, minden tekintetben szükségem van. A tieid s enyimek is egészségesek.

Rómában, január 19-én.

A. IV. 4a. XII. [1]) 98.

Cicero Atticusnak üdvet!

Cincius engemet január 30-kán napfelkelte előtt igen megörvendeztetett. Mert nekem azt mondá, Italiában vagy és hozzád legényeket küld. Nem akar-

[11]) Caninius és Cato értetnek.

[12]) Melly abból állott, hogy a királyt Pompeius két poroszló kíséretében vezesse vissza. Mit azonban csakugyan ki nem vihetett, mert utóbb is Ptolemaeust nem Pompeius, hanem Gabinius helyeztette vissza.

[13]) Volcatius, Lupus, Afranius, Libo, Hypsaeus, Caninius. V. ö. a 92-ik lev.

[14]) Neheztelésének egyik oka alkalmasint az lehetett volna, hogy Clodiustól szenvedett kárait, Lentulus mint consul felette kevésre hagyta becsültetni.

[1]) Közönségesen e levélhez szokott toldatni a 105-ik, de hogy ez utóbbi különálló levél, több commentatorok megállapították.

tam, hogy ezek tőlem levél nélkül menjenek el; nem mintha volna mit írnom hozzád, főleg midőn már csaknem itthon vagy; hanem hogy legalább tudassam veled, miszerint megjöveteled felette kellemes és várva várt nekem. Repűlj hát hozzám engem ölelni s magadat tőlem ölelve látni. A többiről majd szóval végezünk. Sietve írom ezt. Az nap, midőn érkezni fogsz, tudnivaló a tieiddel együtt nálam kell lenned.

Rómában, január 30-án 697.

Q. II. 3. XIII. 99.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Az előbbieket múltkor megírtam volt neked,— most halld mik azóta történtek. Február 1-jén a követségeket február 13-kára halasztották. Az nap tehát a tárgy be nem végeztetett. Február 3-ik napján Milo megjelent. Pártfogójául Pompeius jöve [1]). Kérésemre Marcellus szónokolt mellette. Szépen mentünk szét. A határnap február 6-kára nyújtatott ki.

Azonban a követségi tárgyak 13-kára lévén halasztva, a quaestori provinciák s praetoriak szervezése iránt [2]) tétetett előterjesztés. Hanem a köz ügyre nézve közbejött sok panasz miatt egyik sem lőn befejezve. Cato egy indítványt jelentett be a Lentulus helytartóságának [3]) megsemmisítése iránt. Fija köntöst változtatott [4]).

[1]) Nem hogy mellette beszédet tartson, hanem hogy jelenlétében tekintélyével támogassa őt.

[2]) Hogy t. i. húzzanak sorsot a tavalyi quaestorok, ki mellyik provinciába menjen.

[3]) Ciliciai proconsulságának.

[4]) Gyász-ruhába öltözött, mint szokás volt tenni mikor valakit

Február 6-ik napján Milo előállott. Pompeius beszédet tartott, vagy akart tartani. Mert a mint felkelt, a Clodius zsoldosai lármát ütöttek s ez egész beszéde alatt így ment és nem csak rárivalgással, de mocskolódással s szitkokkal is háborgattatott. Mihelyt beszédét elmondta (mert e részben valóban szilárd volt, — meg nem ijedett; mindent kimondott s ha ollykor elhallgatott is, magát folyvást méltóságosan viselte) mihelyt mondom, beszédét végezte, fölkelt Clodius. Ezt a mieink (mert a szívességet viszonozni kellett) olly lármával fogadták, hogy fejét hangját s színét elvesztette. E jelenet, miután Pompeius majdnem 12 órakor végezte beszédét, szinte délutáni két óráig tartott; melly közben mindenféle szidalmak, sőt még a leggyalázatosabb versek is mondattak Clodius és Clodia [5]) ellen. Ő neki bőszűlten s elsápadtan kérdi embereit a lárma köztt: *ki az, ki a népet éhséggel öli meg?* [6]) Pompeius — felelék a zsoldosok. *Ki szeretne Alexandriába menni?* [7]) Pompeius — viszonzák. *Kit akarnak ők hogy menjen?* Crassust — kiálták. Ez jelen volt ekkor de nem jó érzéssel Milo iránt. Három óra körűl, mintegy adott jelre, elkezdették Clodiusék a mieinket köpdösni. Kigyúlt az elkeseredés. Tolakodnak, hogy minket helyünkből kinyomjanak. A mieink nekiek rohannak; a zsoldosok

---

nagy baj fenyegetvén, maga iránt szánalmas részvétet akart gerjeszteni.

[5]) P. Clodius egyik nővére s talán az, a mellyik *Q. Metellus Celer* neje volt; mert ámbár a más kettő is, (ú. m. Martius Rex és L. Lucullus nejei) rosz hírben állott, Metellusné, kit *Quadrantariának* (filléresnek) neveztek el, legfeslettebb volt közttök.

[6]) Mintha Pompeius, mint fő élelmezésibíztos a gabonát elsikkasztaná.

[7]) Ptolemaeus király visszahelyezése végett.

megfutamodnak. Clodiust a szószékből [8]) lekergették. Ekkor én is odább állék, hogy a tolongásban valami ne érjen. A tanács a curiába hivatott meg. Pompeius haza tért. De én sem mentem el az ülésbe, nehogy illy főbenjáró tárgyaknál vagy hallgassak, vagy Pompeius védésével — kit Bibulus, Curio és Favonius, meg az ifjú Servilius [9]) csípkedtek — a jólérzők kedvét megbántsam. Az ügy másodnapra halasztatott. Clodius a napot *Quirinaliára* [10]) tűzte ki.

Február 8-ik napján a tanács *Apollónál* [11]) tartatott, hogy Pompeius ott lehessen [12]). Pompeius kitett magáért. Ez nap nem végződött semmi. Február 9-kén Apollónál olly tanácsvégzés hozatott, melly szerint mindazok, mik február 6-án történtek, a köztársaság ellen történtek. Ez nap Cato tüzesen kikelt Pompeius ellen, s őt egész beszéde alatt mint bűnöst vádolta. Rólam kedvem ellen sokat beszélt, igen dicsérőleg. Mikor az ő iránt ami hitszegését rovogatta, a roszérzelműek [13]) nagy csendben hallgatták. Pompeius neki tűzzel válaszolt, — példázgatódzott Crassusról; és kimondta nyiltan, hogy ő élete megvédésére jobban el van készülve, mint volt

[8]) Mellyet mint aedilis elfoglalt volt.

[9]) *Isauricus* fija, ki 705-ben Julius Caesarral együtt lett consul. Ő s kik még itt említtetnek, már tanácsülés előtt kezdték Pompeiust csípősen rovogatni azért, hogy Clodiust a féktelenség olly nagy fokáig menni engedte.

[10]) A *Quirinus* név alatt istenített Romulus évünnepe február 18-án; melly *bolondok ünnepének* is hivatott, onnét, mert a nép együgyű része, a tudatlanságból elmúlasztott *fornacalia* (kemencze-ünnepet) ekkor szokta utólagosan megülni.

[11]) Apollo templomában melly Pompeius házához közel esett.

[12]) Minthogy Clodiustól féltében házától messze távozni nem mert.

[13]) Kik Cic. s Pompeius között meghasonlást csinálni akartak.

Africanus [14]) kit C. Carbo kivégzett. Ebből azt látom, hogy már nagy dolgok vannak mozgásban. Mert Pompeius azt gondolja s közli velem is, hogy neki élete ellen törnek; hogy C. Cato Crassustól támogattatik, Clodius meg pénzzel segíttetik; s hogy mindkettőt ő, Curio, Bibulus és többi rágalmazói bíztatják; azért neki felette kell vigyáznia, hogy el ne nyomassék; miután az a gyülésező nép [15]) tőle majdnem egészen elidegenült, — a nemesség ellensége, a tanács nem jó barátja, az ifjuság pedig meg van romolva. Azért hát készül — a vidékről embereket hivat. Clodius meg zsoldosait erősítgeti; quirinaliára [16]) sereget szerez: de mi ebben az ő hadainál sokkal erősebbek vagyunk. És még Picenumból [17]) s Galliából [18]) is nagy csapat váratik, hogy Catónak Milo és Lentulus elleni *rogatióit* meggátolhassák.

Február 10-én Sextius, Nerius *föladó* [19]) által a *Pupinia törvénynél* fogva, *népvesztegetésért* [20]) s ugyanaz nap bizonyos M. Tullius által *békeháborításért* lőn feljelentve. Ő beteg volt. Én, mint tőlem illett, mind-

---

[14]) Az ifjabb Scipio Africanus (*Paulus Aemilius* fogadott fija) Carthago és Numantia eltörlője.

[15]) Érti azt a népsepredéket, mellyet a lázangó néptribunok gyülésekre összecsődíteni szoktak.

[16]) Melly napon Clodius Milo ellen a vádló pert megkezdeni fogja.

[17]) Azon vidékről, melly ma az anconai és abruzzói megyék egy részét képezi.

[18]) Caesartól, ki még ekkor Pompeiussal jó lábon állott.

[19]) A rómaiaknál *index* nevet viseltek az olly gyalázatos egyének, kik magukat pénzért feladókul, tanúkul, sőt törvényes vádlókul is használtatni hagyták. Illyen volt ez a *Nerius* és az utána alább említett *M. Tullius* is, kétségkívül ugyanaz, a ki *in Vatin. c. 1. Albinovanus* melléknévvel fordúl elő.

[20]) *De ambitu.* Mintha vagy a tribunságot, vagy a Cic. consulsága alatt viselt quaestorságot vesztegetés által szerezte volna meg.

járt hozzá mentem, és magamat neki egészen felajánlottam; mit is köz várakozáson kivűl tettem, miután azt hitték, van okom rá neheztelni [21]). Azért mind ő, mind egyebek nemes érzelműnek s háladatosnak vallanak—s az is leszek. Hanem ugyanaz a Nerius feladó beárúlta Cn. Lentulus Vacciát és C. Corneliust [22]) is, a kiküldötteknél [23]).

Ugyanaz nap olly tanácsvégzés hozatott, hogy *a czéhbeliek, és tizedesek* [24]) *eltakarodjanak* [25]) *s törvénykép mondassék ki rájok az, hogy kik el nem takarodnak, szintazon büntetés alá esnek, mint a lázadók.*

Február 11-ik napján Bestiát [26]) védtem *vesztegetés* miatt Cn. Domitius [27]) praetornál, a forum közepén, igen számos gyülekezet előtt s beszédemben megérintém azt az esetet is, mikor Sextius Castor templomában sok sebeket kapván, Bestia segedelmével mentetett meg [28]). Itt jó alkalmam volt megelőzni a vádakat, mellyek Sextius ellen készűltek s érdemlett dicséretekkel halmoztam őt, nagy köztetszés mellett. Az ember rajta rendkívül örűlt. Mit neked

---

[21]) Hogy miért? nem tudni.

[22]) E két egyénről, mert csak itt fordúlnak elő, többet nem tudunk.

[23]) Annál a küldöttségnél, mellyre a feladó kihallgatása bízatott.

[24]) *Sodalitates decuriatique.* A czéhekről másutt (70-ik lev. 2 ik jegyz.) már szólottunk. A *tizedesek* (decuriati) alatt az az aljas nép értetik, melly magát tisztválasztásoknál csapatonként (mintegy tizedekre felosztva) összeiratni s csekély pénzért szavazásra megvásároltatni hagyta. Nálunk sem hiányzott e faj a boldog időkben!

[25]) Tisztválasztáskor a Marstérről.

[26]) Hihetőleg azt a *Bestia Calpurniust* érti, kiről *Philipp. 11. 5.* mondja, hogy praetor lenni nem bírt, s mégis Brutus helyébe consulnak vágyik, de a mitől Jupiter mentsen meg.

[27]) Talán az a *Cn. Domitius Calvinus*, ki 700-ban M. Valerius Messalával consul lett.

[28]) Lásd: a *tört. mut.* „Sexti ꝯ“ alatt.

azért írok meg, mert leveleidben Sextius hajlandóságának megőrizésére gyakran intettél.

Ezeket február 12-én hajnalban írom s ugyanaz nap Pomponius lakodalmában [29]) lesz a vacsorám. Egyébiránt viszonyaim olyformák (mint te nekem, mikor magam szinte nem hittem, előre megmondtad) elég díszesek és népszerűek, s ezek, édes öcsém, a te okosságod, kitartásod, erényed, testvérszereteted s nyájasságod által adattak vissza énnekem. Számodra *Piso ligete* mellett a Licinius ház van bérbe kivéve. De reméllem néhány hónap múlva, quintilis 1-je után, a magadéba költözhetsz. Carinaebeli [30]) házadat csinos lakók, *Lamiák* [31]) vették ki. Tőled, *olbiai* [32]) leveledtől fogva, egy betűt sem kaptam. Mint vagy? mivel múlatod magadat? tudni óhajtanám; de még jobb szeretném, ha hovahamarább személyesen látnálak. Egészségedre, édes öcsém vigyázz; s bár tél van is, ne feledd hogy Sardiniában [33]) vagy.

Rómában, február 12-kén 697.

---

[29]) Ekkor vette nőül Atticus Piliát, kitől aztán leánya *Attica*, később Agrippa neje született.

[30]) *Carinae*-nek hívtak Rómában egy piaczot. Varro szerint a görög καρα = caput szótól, minthogy a *Via sacra* itten kezdődött. E piaczon volt a Cic. testvérek ősi háza, melly az osztályban Quintusnak jutott. Pompeius is bírt e helyen egy házat.

[31]) Nemes család Rómában.

[32]) *Olbia* ekkor Syracusa egyik nevezetes városa volt, ma romokban hever.

[33]) Hol a levegő akkor is mint most, felette egészségtelennek tartatott.

F. I. 5b. XIV [1]). 100.

M. T. Cicero P. Lentulus proconsulnak üdvet!

Mik itt történnek s történtek, azokat, gondolom többek leveleiből s elbeszéléseiből értetted; hanem mik sejtelmen alapúlnak s miket én bekövetkezni látok: ezeket, úgy vélem, nekem kell hozzád megírnom.

Mióta Pompeius mind a népnél február 5-ik napján, midőn Milóért beszédet tartana, lármával és szidalommal boszontatott, — mind a tanácsban Catótól, mindenek mély hallgatása mellett, keményen és keserűen vádoltatott; rendkivűl zavartnak látszik előttem. Azért is úgy tetszik, mintha az *alexandriai kérdésről*, melly ránk nézve még épen áll (minthogy tőled a tanács semmit nem vont el, mint mit szintazon vallásos tekintetből másnak sem adhatni), végkép letett volna. Most már reméllek, s azon dolgozom, hogy miután a király átlátja, miszerint azt, mit eszében forgatott, hogy Pompeius által helyeztessék vissza, el nem érheti; és hogyha csak tőled vissza nem tétetik, magára hagyatva s eltaszítva leend, — hozzád folyamodjék. Mit, minden kétségen kivűl, csak Pompeius kissé mutassa, hogy az neki tetszik, meg is teend. Hanem ismered az ember lassodalmasságát és hallgatagságát. Azonban semmit, mi e czélra tartozik; el nem múlasztok. Egyéb méltatlanságoknak, mellyek Cato részéről tervezvék, reménylem, könnyű lesz gátot vetnünk. A consularisok között Hortensiuson és Luculluson kivűl, egy jó barátodat sem

[1]) E levél közönségesen Tiro kiadásában az *ad Famil I.* könyvének 5-ik leveléhez (96-ik lev.) volt kapcsolva: de helytelenül, mert külön levél, s idősorozat szerint e helyre való.

látom; a többiek vagy titkos ellenségeid, vagy leplezetlen haragosaid. Te csak szilárd s nagy lélekkel viseld magad és légy jó reményben, hogy ama kergeteges [2]) embernek rohama lecsillapúlván, előbbi méltóságodat és fényedet ismét visszanyered.

Rómában, februárban, 697.

F. I. 6. XV. 101.

M. T. Cicero P. Lentulus proconsulnak üdvet!

Mik vannak szőnyegen, meg fogod érteni Polliótól, ki minden tárgyalásoknál nem csak ott volt, hanem elől is járt. Engem a legnagyobb fájdalmamban, mellyet dolgaid felett érzek, hidd el leginkább vígasztal abbeli reményem, mert erősen sejtem, hogy az emberek fondorkodása barátaid okossága s maga az idő által is, melly az ellenségek s árulók terveit megerőtleníti, le fog győzetni. Vígasztal mindjárt ezután a megemlékezés saját szenvedéseimre, mellyeknek képmását látom a te dolgaidban. Mert bár a te méltóságod sértése csekélyebb dolog, mint az én jóllétem semmivé tétele: mégis a hasonlat olly nagy, hogy reménylem megbocsátasz, ha affféléktől nem féltlek, miktől félnem te sem tartád egykor érdemesnek [1]). *Csak mutasd magad ollyannak, millyennek* — mint a görögök mondják — *lúgy körmeid óta* ismerlek: hidd nekem, hogy nagyságodra az emberi méltatlanság fényt fog hinteni. Tőlem irányodban minden lehető készséget s szolgálatot várhatsz; véle-

[2]) C. Cato néptribunnak.

[1]) Irányomban; mikor hazámból kiűztek; mert hitted bizonyosan, hogy az dicsőségemre fog válni utóbb. Azért én sem féltelek Catótól, ki téged Ciliciából haza akar hivatni.

ményedben felőlem csalatkozni nem fogsz. Élj szerencsésen.

Rómában, martiusban, 697.

Q. II. 4. XVI. 102.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Sextiusunk martius 14-ik napján fölmentetett [1]), és pedig miután a köztársaság érdeke igen megkivánta, hogy illy ügyben semmi meghasonlás ne legyen — általános szavazattal mentetett fel. A mit sziveden fekünni gyakran tapasztaltam, hogy egy roszérzelműnek is megszolásra tért ne hagyjak, miszerint hálátlannak mondhasson, ha fonákságát némelly tárgyakban legnagyobb szelídséggel nem tűröm [2]), azt, tudd meg, e pörnél annyira elértem, hogy a világon a legháladatosbnak tartatom. Mert e zsémbes ember védelmezésének busásan eleget tettem s mit ő leginkább óhajtott, Vatiniust, a ki által nyiltan meg vala támadva, ég és föld nagy örömére, kedvem szerint megpaskoltam [3]). Mi több, még Paulusunk is, midőn Sextius ellen mint tanú előállíttaték, azt nyilvánította, ő fogja vádolni Vatiniust, hogyha Macer Licinius vonakodnék ; de Macer a Sextius padáról fölkelt és kijelentette, hogy az ő rajta nem múlik. Szóval Vatinius, a garázda és vakmerő ember, igen megszeppenve s elszontyolodva távozott.

---

[1]) A Tullius Albinovanustól ellene indított lázadási pörben; védve Hortensius és Cic. által, melly tárgyban tartott beszéde emennek, *Orat. pro Sextio* czím alatt ma is olvasható.

[2]) Nem tudni, kire van czélozás.

[3]) Lásd: *Orat. in Vatin.* Ez a Vatinius tanúskodott a szóban levő pernél Sextius ellen.

Quintusod, ki legjobb fiú, derekasan oktattatik. Ezt most annál könnyebb észrevennem, minthogy Tyrannio nálam tanít.

Mind a kettőnk háza gyorsan épül. Szerződött építészednek a pénz felét kiadattam. Reméllem, még a tél előtt egy födél alatt lakhatunk [4]).

Tulliára nézve, ki téged, mondhatom nagyon szeret, úgy hiszem, hogy Crassipessel rendbe jövünk. Még az a két nap van hátra, a melly a *latinák* után ünnepül vétetik; különben az igazi *Latiar* ma fog kitelni [5]).

Rómában, martiusban, 697.

Q. II. 5. XVII. 103.

Marcus, öcsesének Quintusnak üdvet!

Küldtem neked múltkor egy levelet [1]), mellyben írtam, hogy aprilis 4-kén Tulliánkat Crassipesnek eljegyeztük s egyéb köz s magán ügyekről is tudósítottalak. Azóta ezek történtek: aprilis 5-ik napján tanácsvégzés által Pompeiusnak gabonaszerzésre negyven millió sestertz határoztatott.

Hanem ugyanaz nap heves vita folyt a campaniai föld iránt — a tanácsnak majdnem népgyülési

---

[4]) Mert a Quintus házát, melly a Palatiumon most volt épülőben, csak egy fal választotta Marcus bátyja házától.

[5]) E helylyel a commentatorok sokat vesződtek s többfélekép magyarázgatták. Leghelyesb értelme ez: a rendes *latinák* (Jupiter Latialis tiszteletére szentelt ünnepek) két nappal meg szoktak toldatni, s Cic. azt akarta mondani, hogy ha ez a két nap, mellyen mint ünnepen, semmi fontosb köz vagy magán ügyet nem szabad volt végezni, előttök nem állna, Tullia és Crassipes között a kézfogó most miudjárt megtörténhetnék, mert az igazi latinák már ma érnek véget.

[1]) E levél alatt nem a föntebbi, hanem egy másik értendő, a melly elveszett.

lármája köztt. A dolgot a pénz szűke és gabona-drágaság keseríté így el [2]).

Nem akarom elhallgatni azt is, hogy M. Furius Flaccus, római lovagot, egy hitvány embert, a *capitolinusok* s *mercurialisok* [3]), társulatukból kicsapták, ámbár mindegyiknek lábaihoz borúlt.

Rómában, april. 6-án, 697.

Q. II. 6. XVIII. 104.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Aprilis 6-án tartottam Crassipesnek a kézfogót. E lakomán jó fijad Quintusunk, mivel kissé gyengélkedett, jelen nem lehetett. 7-kén elmentem Quintushoz s őt egészen jól találtam. Sokat beszélt velem, s igen kedélyesen, asszonyaink [1]) viszálkodásáról; furcsábbat nem is képzelhetsz. Pomponia még reád is panaszkodott: de erről majd személyesen szólunk.

A mint a fiút ott hagyám, telkedre mentem. Sok munkás dolgozott. Longilius építészt sürgöltem. Fogadta, hogy iparkodik tetszésünkre lenni. A ház derék lesz; mert már többet kivehetni, mint mennyit a rajz után képzeltünk. Az enyim is gyorsan épűl. Az nap Crassipesnél ettem, a kertben. Evés után gyaloghintón Pompeiushoz vitettem magamat. Lucceiust meg nem kaphattam, mert nem volt ott. Pedig

---

[2]) Mert a campaniai földet, melly Caesar indítványa folytán a népnek kiosztandó volt, országos pénzen kellett a magános birtokosoktól kisajátítani, pénz pedig hozzá elegendő a kincstárban nem létezett, s a mellett a gabona is rendkivül megdrágúlt.

[3]) Két kiváltságos kereskedő egylet. Amannak tagjai a capitoliumon lakván, a *capitoliumi Jupiter* évenkénti ünnepeit ők rendezték; emez nevét Mercuriustól, mint a kereskedés védistenétől vette volt. Mindenikről emlékezik *Livius* is. II: 25. V: 50.

[1]) Terentia, Tullia és Pomponia.

látni óhajtottam, mert magam másnap Rómából elmenendő valék : ő meg Sardiniába készűl [2]). Elmentem hát az emberhez, s megkértem hogy téged nekünk minélelőbb visszaadjon. *Vissza mindjárt* — mondá. És (a mint említé) 11-kén indúl s Salebrónál vagy Pisánál [3]) fog hajóra ülni.

Te, öcsém, mihelyt ő megérkezik [4]), első alkalommal — hacsak kedvező idő lesz — hajóra szállani el ne mulaszd. Azt az *αμφιλαφεια*-t [5]) pediglen (mint te a tele erszényt szoktad nevezni) módjával kivánom; úgy hogy ha jön, szivesen fogadom; ha, mint most is, elbúvik előlem, föl nem keresem. Három helytt építek; másutt újra rendezgetek; kissé bővebben is élek mintsem szoktam. Ha téged bírnálak, kellene a mesteremberekneк egy kis dolgot adnom [6]). De remélem maholnap erről is beszélgethetünk egymással.

Rómában a dolgok imígy állanak : Lentulus derék egy consul; tiszttársa nem gátolja őt; mondhatom ollyan jó, jobbat én nem láttam. A comitialis napokat mind elszedegette [7]), a latinákat is újra kell

---

[2]) Úgy látszik, Pompeius legatusául ment oda, Quintust felváltandó.

[3]) *Pisa*, nevezetes város, ma a toscanai nagyherczegséghez tartozik. *Salebrónak* nincs nyoma.

[4]) T. i. Lucceius.

[5]) E szón a tudósok soká törték fejöket — sikeretlenül. Schütz kitalálta igazi értelmét; melly oda megy ki, hogy Quintus kérdést tett bátyjánál, valljon mire ő Sardiniából haza megy, felpénzelheti-e akkorra magát? és e kérdésénél az említett görög szót használta tréfából.

[6]) Azaz: ha a te tehetségedet igénybe vehetném, kissé több mesterembert alkalmazhatnék, hogy épitésem gyorsabban menjen.

[7]) Úgy intézte, miszerint egyiken se lehessen népgyülést tartani; nehogy Cato néptribun ez úton Lentulus és Milo ellen intézett

tartani [8]), noha nem hiányzottak a supplicatiók is [9]). Ez által a legártalmasb törvényeknek gát vettetik, az főképen Catóénak — de kinek Milo barátunk derekasan befizetett. Hát az a gladiatorok s *bestyések* [10]) ostora Cosconiustól s Pomponiustól bestyéseket vásárolt és soha köz helyen e fegyveresei nélkül meg nem jelent. Hanem őket élelmezni nem bírta s alig tarthatta meg [11]). Észre veszi ezt Milo, megbízást ad egy ismeretlennek, ki az egész pereputtyot minden gyanú nélkül Catótól megvegye. A mint azt elhozták, Racilius, ki csak maga most néptribun [12]), közzétette a dolgot, hanem (mivel úgy végezték) azt mondta, az emberek az ő számára vétettek s falragaszban kihirdette, hogy *nála a Cato háznépe eladó.* E falragasz nagy nevetséget okozott. Lentulus hát ezt a Catót s mindazokat, kik Caesarra nézve szörnyeket indítványoztak [13]), elütötte olly törvények hozásától, mellyek ellen senki ne tiltakozhassék. Mert az a mit Caninius Pompeius részére forral [14]), igen is kihűlt.

---

indítványait keresztül vihesse. Meglehetett pedig a *comitialis napokat* szüntetni ünnepek kihirdetése, jósjelek vizsgálása, supplicatiók elrendelése által.

[8]) Alkalmasint azon ürügy alatt, mintha első megületésöknél valami hiba történt volna.

[9]) Noha ezek magok elegendők lettek volna a népgyülés meggátolására: Lentulus ezekkel be nem érve, még több akadályokat is gördített annak elébe.

[10]) *Bestiarii.* Így hivattak azok a rabszolgák, kik a vadakkal küzdésre kitanítva voltak, és ezt saját mesterségkép üzték. Az illyen küzdések a rómaiak kedvelt spectaculumaik közé tartoztak.

[11]) Hogy őt ott ne hagyják.

[12]) Nem, mintha több néptribun is nem lett volna, hanem mert csak ő érdemlé meg igazán azt a nevet.

[13]) Olly képtelen törvényeket, mellyek a köztársaságnak nagy romlását okozhatták volna.

[14]) Hogy t. i. Ptolemaeust Pompeius kísérje két legatussal haza.

Már a dolgot magát nem helyeslik, de meg azt Pompeiusunktól, mint Lentulus barátjától rosz néven is veszik [15]), s bizony nem is az ő már, a ki volt. Mert a nép legmegromlottabb és legalsóbb seprejénél Milo miatt [16]) kissé megüté a lábát; s benne a jóravalók is *sokat nélkülöznek*, *sokat kárhoztatnak*. Marcellinus pedig, énnekem legalább, ez egyben nem tesz eleget, hogy vele fölötte nyersen bánik; bár ezt a tanácsnak nem kedve ellen cselekszi; s ez az, miért én a curiától s közigazgatás minden ágától jobb szeretem magamat elvonni [17]). Törvénykezéseknél az vagyok, ki voltam; házam úgy látogattatik [18]), mint legnagyobb divatjában. Egy ment kissé roszúl, a Milo hibája miatt Sex. Clodiusnál [19]); kit én sem most [20]), sem olly gyáva vádlók által vádoltatni nem akartam. A legundokabb bíróságnál is három szavazat kellett volna még neki. Azért a nép az embert újra előkívánja [21]) s szükség is, hogy újra előrántassék. Mert ezt el nem szívelik, és mert daczára, hogy magát az övéi előtt [22]) védte, mégis majdnem elmarasztaltatott: elmarasztaltnak tekintik. E tárgyban

---

[15]) Mint ki Ptolemaeus visszahelyezését Lentulustól el akarja ragadni, holott Lentulus volt az, ki mint consul leginkább dolgozott azon, hogy a birodalmi fő élelmibíztosság ne másra, mint Pompeiusra ruháztassék.

[16]) Azért, hogy őt február 6-án Clodius vádja ellen védte. V. ö. a 99-ik lev.

[17]) Nehogy, ha Pompeius részére szavazok, a jólérzőket bántsam meg, ha ellenkezőleg, Pompeius iránt legyek hálátlan.

[18]) T. i. a cliensektől.

[19]) Itt közönségesen, roszúl íratik: *Sex. Coelius*.

[20]) Mikor t. i. rokona P. Clodius, mint aedilis, részére befolyást gyakorolhat s mikor Pompeius, Milo pártfogolása miatt, sem a népnél, sem a tanácsban nem igen jól áll.

[21]) Újra pörbe vonatni akarja.

[22]) Azaz: ollyan bírák előtt, kik általa megvásároltattak.

is a Pompeius iránti ellenszenv ártott nekünk. A senatorok vedrében több vala a felmentő szavazat; a lovagokéban egyenlő számot tett [23]); csak a kincstár-tribunok szavaztak mind elmarasztalást [24]). Azonban e kellemetlenségért megvígasztalnak ellenségeim naponkénti elmarasztaltatásai; mellyeknél Servius, nagy örömömre csak ütődést kapott [25]); a többiek ízzé porrá töretnek [26]). C. Cato a nép előtt azt mondta, nem enged választógyülést tartani [27]), ha tőle a napok, mellyeken a néppel végezhet elszedetnek. Appius még nem jött vissza Caesartól [28]).

Leveledet rendkivűl várom. Tudom, hogy a tenger eddig el volt zárva [29]), de mégis hallom, jöttek Olbiából néhányan, kik téged különösen dicsérnek, s azt mondják, te érsz a tartományban legtöbbet. Ugyanazok, mint beszélik, azt a hírt is hozták volna, hogy az első hajóval által fogsz evezni. Ezt

---

[23]) Annyi volt az elmarasztaló, mint a felmentő szavazat.

[24]) A nyilvános kihágások felett itélő bíróság, L. Aurelius Cotta törvényénél fogva, a senatorok, lovagok és kincstár-tribunok osztályából állott össze, és mindenik osztály külön szavazó vederrel bírt. A kincstár-tribunok (*tribuni aerarii*) pedig a birodalmi quaestornak (kincstárnoknak) alárendelt segédei, vagyis olly alpénztárnokok voltak, kik által a quaestor a kincstárból tett fizetéseket, illető helyeikre kiszolgáltatni szokta. Választattak közpolgárokból s számuk a birodalom nagy terjedelméhez képest, nagyra mehetett.

[25]) Közel járt ahoz, hogy elmarasztalják.

[26]) Legkeményebb itéletek által tétetnek semmivé.

[27]) És azt mint néptribun ki is vitte volt; úgy hogy sem ez évben, sem a következő kettőben is nem volt rendes *comitium*, hanem három évig *interrex*-ek választattak consulokat.

[28]) P. Clodius testvére, ki ekkor Caesarnál Galliában hihetőleg azért járt, hogy ez őt nagy befolyása s a galliai szabad községek megszerzendő szavazatai által a consulság keresésében segítse, vagy, hogy (mint praetor-tiszttársa Domitius a tanácsban [lásd 140-ik lev.] szemére vetette) Caesartól valami hadtribunságot kaphasson.

[29]) Nem nyilt meg a tengeri hajózás ideje; miről *Vegetius* (de re milit. c. 39.) így ir: *Ex die III. id. nov. usque in diem VI. id. Martii*

óhajtom s ámbár tudnivaló, hogy személyedet leginkább, de előbb leveledet is, várom. Isten veled édes öcsém.

Rómában, april 8-kán, 697.

A. IV. 4b. XIX [1]). 105.

Cicero Atticusnak üdvet!

Igen szép lenne tőled, ha hozzám eljönnél. Látnád a gyönyörű rendezést Tyranniótól könyveim körül; mellyeknek maradványai sokkal becsesbek, mintsem gondolám. Küldj kérlek könyvészeidből [2]) is vagy kettőt, kiket Tyrannio enyvezőkül s egyebekre segédül használjon s parancsold meg nekiek, hozzanak magukkal pergamen-hártyát könyvczímeknek, mellyeket ti görögök σιλλύβους-nak hívtok. De mindezt csak úgy, ha terhedre nem lesz. Hanem magad mindenesetre iparkodjál eljönni, ha e vidéken meg tudsz ragadni és Piliát elhozhatod. Mert így illő és Tullia is óhajtja.

Engem úgyse' derék vívóiskolát szerzettél [3]). Hallom a gladiatorok pompásan vívnak. Hogyha

---

maria claudantur. Nam lux minima, nox prolixa, nubium densitas, aeris obscuritas, ventorum, imbrium, vel nivium geminata saevitia, non solum classes a pelago, sed etiam commeantes a terrestri itinere deturbat.

[1]) E levél, mellyet hibásan a 98-ikhoz szoktak volt toldani, külön álló levél s akkor íratott, mikor már Atticus útjából Rómába visszaérkezett, Cic. pedig antiumi villájában könyvei rendezésével foglalkozott.

[2]) A könyvészek (*librarii*) afféle ügyesebb rabszolgák voltak, kik nem csak a kéziratok letisztázásához, hanem a könyvek bekötéséhez is értettek, minőket Atticus számosakat tartott.

[3]) A gazdag tőkepénzesek Rómában úgy is szoktak nyerészkedni, hogy egy sereg gladiatort s azoknak való szolgákat összevásároltak s a vívásba begyakoroltatván, őket ollyan egyéneknek, kik vagy hivatalból, vagy magán kedvvadászásból a népnek küzdő játékokat adni akartak, jó drágán kikölcsönözték.

bérbe adád vala, magát most e két játékkal [4]) kifizette volna. Hanem erről később. No csak jer, s a könyvészeket, ha engem szeretsz szorgalmazd.

Antiumban, april 9-kén, 697.

A. IV. 5. XX. 106.

Cicero Atticusnak üdvet!

Micsoda beszéd az tőled? Hát fölteszed rólam, hogy én munkáimat jobbszeretem olvastatni s dicsértetni akár kivel is mint veled? Miért küldtem hát meg előbb másnak? [1]) Zaklattattam attól, a kinek megküldtem [2]) s több példányom nem volt. Aztán — mert rég rágcsálom már, mit utóbb is le kell nyelnem — rútacskának is tetszett előttem a *más-húrpengetés* [3]). De jó egészséget az egyenes, igaz és tisztes elveknek! Hihetetlen, milly álnokság lakik a főbbekben [4]), kik azok lenni akarnak s volnának is, hogyha bennek egy szikrát bízni lehetne. Érzettem, tapasztaltam én, ki általok rászedetve, elhagyatva, kitaszítva levék. S mégis föltettem magamban, hogy a köz ügy körűl velek tartok. Csak azok maradtak, a kik voltak. Végre nagy nehezen a te működésed által észre tértem. De, fogod mondani: te nekem az intéseket, tanácsokat azért adtad, hogy kövessem, nem

[4]) Mellyeket ez évben az aedilis adott.

[1]) Miféle munkáját érti, nem bizonyos; s róla csak annyit tudhatni, hogy akár levél, akár *oratio*, akár más egyéb volt, egyenesen Caesar érdemeinek magasztalására íratott.

[2]) Nem hihetni, hogy a zaklató, Caesar lett volna; azért talán Pompeius zaklatta Cicerót, hogy a munkát minél előbb láthassa s közölhesse Caesarral.

[3]) *παλινωδια*. Megmásolása azon elveknek, mellyeket előbb: a Caesar lépéseinek ellenzésénél nyilvánítottam.

[4]) Itt nem Caesar és Pompeius, hanem inkább ezek ellenesei Bibulus, Cato, Domitius és Curio értetnek.

hogy még rólok írjak is [5]). Istenemre mondom kényszerűséggé akartam tenni reám nézve ez új szövetkezést, hogy ne lehessen azokhoz vetődnöm, kik akkor is, midőn rajtam szánakozniok kellene, reám irígykedni meg nem szűnnek. Azonban mint írtam, a tárgynál mértéket tartottam [6]). Terjedelmesb leszek, ha mind ő [7]) kedvesen veszi, mind azok tüszkölni fognak, kik orrolják, hogy a villát, melly Catulusé volt, én bírom (hogy Vettiustól [8]) vettem meg, arra semmi gondjok) s kik tagadják hogy házamat fel kellett volna építnem, — el kellett volna azt adnom, mondják. De hát ahoz mit szóljon az ember, hogy ha némelly szavazataimban ollyat találtam mondani, mit magok is helyeseltek, akkor is csak azon örvendeztek, hogy Pompeius kedve ellen nyilatkoztam sat. Azért legyen eszünk, és ha kik tenni semmit nem bírnak, bennünket szeretni nem akarnak, iparkodjunk, hogy kik bírnak, azok által szerettessünk. Vajha rég tetted volna ezt — fogod rá mondani. Tudom, te akartad, és hogy én igazi szamár valék. Hanem már ideje magammal szerettetni magamat, miután ővelek sehogy sem tudom.

Hogy házamat gyakran megnézed, igen köszönöm. Az útiköltséget Crassipes elkaparítja előlem [9]). Tullia egyenest a kertbe megy [10]). Jobbnak látszik.

---

[5]) A Caesar dicséretére valamit.

[6]) Módjával dicsértem Caesart.

[7]) T. i. Caesar.

[8]) Ki nálam sokkal csekélyebb ember volt; ha hát ő bírhatta Catulus villáját, miért ne én?

[9]) Azaz: majd ha Tulliát elviszi, pénzt kell neki adnom a leánynyal s nem marad költségem arra, hogy fogadásképen útazgassak.

[10]) Tullia; ki ekkor (a 105-ik levél szerint) atyjának antiumi

Másnap tudnivaló hozzád; mert hiszen rád nézve mindegy. Azonban meglássuk. Embereid könyvtáramat az összerakás és czímek által feldíszesítették. Szeretném, ha őket megdicsérnéd.

Antiumban, april 10-én, 697.

Q. II. 7. XXI. 107.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

E levelet april 11-kén virradta előtt diktálom, épen midőn indulóban vagyok, hogy ma T. Titiusnál Anagninumban [1]) háljak meg. Holnap pedig szándékom Lateriumba [2]) menni; onnét, Arpinumban öt napot mulatván, Pompeianumba [3]) rándúlni és jövet Cumanumot [4]) nézni meg; hogy így, miután Milónak május 7-ke van kitűzve határnapúl, 6-kán Rómában lehessek, s téged, drága kedves öcsém, az nap, mint reméllem, láthassalak. Arcanumban [5]) az építést megjöveteledig felfüggesztendőnek véltem. Légy jó egészségben édes öcsém s jöszte minél előbb.

Antiumban, april 11-én, 697.

---

villáján volt, innen mint menyasszony egyenesen Crassipes kertjébe (*villájába*) vittetett.

[1]) *Anagniai* jószágán. *Anagnia* latiumi város volt, melly 37 római mértföldre feküt Rómától, és ma félig elpusztúlva *Anagni* név alatt a pápai birtokhoz tartozik.

[2]) Q. Cicero villája az arpinumi határban.

[3]) Cic. villája *Pompeii* város határában, melly Nolához közel, Nápolytól 12 római mértföldre feküt s melly ma *Pomigliano* nevet visel.

[4]) Ez is Cic. villája, mellyet a cumaei határban bírt. *Cumae* hajdan Campaniában nevezetes város volt, de végkép elpusztúlt.

[5]) Quintus Cicero villája Minturnae (ma *Arce*) körül.

F. V. 12. XXII. 108.

M. T. Cicero L. Lucceiusnak Q. f. üdvet!

Miről veled személyesen több ízben szólni akartam, de némi, mondhatnám parasztos szemérem visszatartóztatott, azt mostan távollétemben merészebben adom elő, mert a levél el nem pirúl. Hihetetlen s mint én vélem nemis roszalható vágytól égek, nevemet tolladtól dicsőítve s hirdetve láthatni. Mit bár gyakran mutatod is, hogy teljesítni fogsz, bocsáss meg kérlek, e tűrhetlenségemért. Mert irataid e neme, noha tőle mindig szörnyű sokat vártam, mégis meghaladta képzelődésemet, s úgy meghatott és feltüzelt engem, hogy szeretném dolgaimat minél előbb munkáidban megírva szemlélni. Mivel engem nem csupán az utókortól emlegettetés vonsz a halhatlanság némi reménye felé [1]), hanem sarkal ama vágy is, hogy mind szavad tekintélyét, mind hajlandóságod jelét, mind elméd kellemességét még életemben élvezzem [2]). Azonban midőn ezt írom, nem ismeretlen előttem, hogy czélba vett s már megkezdett vállalataidnak milly nagy súlyától nyomatol; de mivel általad az *italiai* s *polgári háború* [3]) történetét már majd bevégezve láttam és nekem azt mondád, most a többi tárgyakhoz fogsz: nem akartam olly hűtlen lenni magamhoz, hogy ne figyelmeztesselek, gondol-

---

[1]) Bizonyosnak hivén, hogy ha te írsz rólam, nevem a maradék száján fog forogni.

[2]) A te hatalmas bizonyitvány odat, barátságod zálogát s kedves munkádat láthassam.

[3]) Amaz, mert az italiai szövetséges népek ellen folytattatott, *bellum sociale*-nak is hivatik; emez alatt a Sylla és Marius polgárháborúja értetik.

nád meg: valljon a többi dolgokkal egybekötve lenne-e jobb beszőnöd az enyimeket; vagy, mint sok görögök tették — Callisthenes a troiai, Timaeus a Pyrrhussali, Polybius a numantiai háborúval [4]), kik mindnyájan összefüggő történetírásaikból a mondottam háborúkat külön szakasztották — úgy te is a polgári összeesküvést az ellenséges külháborúktól elkülönöznéd. Dicsőségemet tekintve, nem látom ugyan sokat-nyomónak: de sietésemet nézve, lehet némi különbséget nem várnod, míg annak helyére jutsz, hanem mindjárt egészen e tárgyat és időszakot fognod fel. És egyszersmind, hogyha elméd csupán egy tárgy s egy személy körül forgódik: előre látom lelkemben, mennyivel gazdagabb s kiemeltebb lesz az egész. Egyébiránt tudom azt is, milly szemtelenül cselekszem, midőn egy felől rád illy terhet nyomok (mert elfoglaltságod visszautasíthat) más felől még, hogy kitűntess, azt is követelem. Hát ha neked mindez nem olly kitűntetendőnek látszik? De ki egyszer a szemérem korlátait álthágta, annak ugyan átkozottúl orczátlannak kell lennie. Azért hát nyiltan és ismételve kérlek, e tárgyakat még szenvedélyesebben is, mint talán érzesz, kiszépítsd s hogy itt a történetírás szabályait mellőzd, és azon kedvezést, mellyről egy előszavadban olly igen szépen írsz, midőn kijelented' hogy az reád több hatással lenni nem bírt, mint volt a gyönyör a Xenophon Herculesére [5]), ha engem nálad erősen talál ajánlani, el ne utasítsd és barátságunknak, annál, mit az igazság megenged, többecs-

[4]) Mellyről lásd: *Flor. II. 18.* Numantia a régi Hispania híres városa (ma *Soria*) mellyet a rómaiak majdnem 20 évi ostrom után bírtak csak bevenni. Scipio Aemilianus, ki végre rajta kifogott, a bevétel után földig lerontatta.

[5]) Xenophon a *Socrates nevezetességei* czímü munkájában egy helyen azt írja; hogy mikor Hercules felserdült s még nem tudta,

két is juttass. Ez, ha rábírhatlak, hogy magadra vállald, úgy hiszem tehetségedhez s erődhez méltó tárgy leend. Mert az összeesküvés kezdetétől fogva visszajöttömig egy kis kötetet látok belőle összealkothatni, mellynél mind állambölcseségedet fogod használhatni, vagy az újítások okainak, vagy a bajok orvosszereinek fejtegetésére, roszalva mit kárhozatosnak látsz, s felhordott okokkal igazolva a mit helyeselsz; mind, hogyha szokásod szerint, szabadabban akarsz szólni, sokak irántami hitszegését, ármányait, árulását megróvhatod. Fognak neked baleseményeim az írásnál nagy tért nyitni némi gyönyörteljes változatosságra is, melly az emberek figyelmét olvasásnál erősen lekösse. Mert semmi sem alkalmatosb mulattatni az olvasót, mint az események változatossága s a szerencse viszontagságai, mik bár reánk nézve tapasztalás útján kivánatosak nem voltak, olvasva mégis kedvesek lesznek. Mert az elmúlt szenvedésre való bíztos visszaemlékezés gyönyörrel jár. Egyebekre nézve pedig, kik magok semmi bajt nem álltak ki, midőn a mások baleseteit minden fájdalomérzés nélkül szemlélik, maga a szánalom is kellemes. Ugyan kit nem gyönyörködtet közttünk, némi szánakozás mellett, a Mantineánál haldokló Epaminondas? [6]) ki a nyílhegyet magából csakis akkor rántatja ki, midőn kérdésére azt felelék, hogy paizsa megvan; hogy így kínos sebében

milly életre adja magát, kiandalgott a mezőre, hol két ösvényt látván maga előtt, mellyek egyike a gyönyörhöz, másika az erényhez vezetett, leülve tanakodott mellyiket válaszsza.

[6]) Híres thebaei hadvezér, ki Arcadiában a *mantineai* csatán esett el. A régiek nem csak nagy hadi talentumáról, de egyszersmind igen tiszta jelleméről s különös jóságáról is dicsérik őt. Lásd: *Corn. Neposnál.*

is nyúgalmas lélekkel, de dicsőn haljon meg. Ki az, kinek olvasásnál fölébredt figyelmét a Themistocles szökése s kimenetele [7]) meg ne ragadná? Már az évkönyvekbeli rend [8]) nem igen érdekel bennünket, a naptárnak mintegy sorbavételével. Hanem egy kitűnő férjfiúnak gyakran kétes és változó esetei álmélkodást, várakozást, örömöt, szomorúságot, reményt, félelmet keltenek s ha még nevezetes kimenetellel is végződnek, akkor lelkünk az olvasás legédesb gyönyörével telik el.

Annál inkább óhajtásom szerint esnék, ha azon nézetben volnál, hogy összefüggő munkádból, mellyben a történt dolgoknak folytonos előadását egybefoglalni akarod, az én tetteim- és eseményeimnek e — mondhatnám — színpadi meséjét külön válaszd, mert különböző felvonásai vannak s számos önálló és esetleges jelenetekkel bír. Különben attól nem tartok, hogy egy kis csapodársággal láttassam tán vadászni kegyedet, midőn kijelentem, miszerint én dicsértetni, hirdettetni különösen általad akarok. Mert sem te nem az vagy, ki ne tudnád ki légy, s ki ne inkább azokat néznéd irígyeidnek, a kik nem csodálnak, mintsem azokat hízelgőidnek, a kik dicsérnek; sem én annyira esztelen nem vagyok, hogy magamat örök dicsőségre ollyan által ajánltassam, ki engem-ajánlásával a maga elméjének is saját dicsőséget ne szerezzen. Mert hiszen Sándor sem ked-

[7]) Itt az eredetiben *reditu* áll, mit tehát *visszatérés*-sel kellett volna fordítni. De mivel Themistocles Artaxerxeshez vonúlta után élve többé hazájába vissza nem tért, hanem Magnesia városában Joniában végezte életét: a commentatorok régen észrevették, hogy a reditu szó hibából jött ide s helyette *exitu, obitu* vagy *interitu* alkalmazandó.

[8]) Chronologiai sorozat.

vezésből akarta magát festetni különösen Apellestől, és öntetni Lysippustól [9]); hanem mivel ezek művészetét mind nekiek, mind magának dicsőségére válni gondolta. Pedig e művészek csak testi alakokat ismertettek meg a nemismerőkkel, mik hogyha épen meg nincsenek is, azért a jeles férjfiak semmivel sem ismeretlenebbek. És nem kevésbbé emlegettetik az a spartai Agesilaus, ki képét sem lefestetni sem kifaragtatni nem engedte, mintsem azok, kiknek ez szenvedélye volt. Mert Xenophonnak egy könyve ezen király dicsőítésére egész világ minden festett képeinél s szobrainál jóval többet ért. Reám nézve pedig mind lelkem gyönyörűségét, mind emlékem méltóságát nézve, annál becsesb lenne, hogyha inkább a te tollad, mintsem másoké alá kerűlnék, mert nekem nem csak mint Timoleonnak [10]) Timaeus, vagy The-

---

[9]) Jeles görög szobrász Sicyonból; kortársa Nagy Sándornak. Leginkább mellszobrokat készített, mellyeket nem kőből faragni, hanem érczből szokott önteni. Remek műveinek számát a régi írók 610 darabra teszik, Nagy Sándor kihírdettette, hogy az ő képét érczbe önteni ennek a Lysippusnak, festeni Apellesnek, kőbe vésni pedig Pyrgotelesnek szabad csak. Lásd: *Plin. hist. nat. VII. 37.*

[10]) *Timoleon*; egy Washington-féle jellemű corinthusi nagy államférjfiú, kihez hasonlót ritka föld és kor szült, és ki minden időben bármi nemzetnek büszkeségére s az emberiségnek díszére válhatnék. Miután a szabadságot mind honában, mind Siciliában a zsarnokság támadásai ellen fegyverrel vitézül megvédte s bölcs intézkedések által biztosította, kezéből a rábízott hatalmat nemes lemondással visszaadván, egyszerű polgári életbe vonúlt, hova őt a népnek összes bizodalma s tisztelete kísérte, úgy hogy azontúl is semmi fontosb dolgot híre nélkül nem tettek, hanem minden alkalommal hozzá, mint atyjokhoz és legfőbb pártfogójokhoz akkép jártak tanácsért; midőn pedig késő vénségében meghalt, temetésére minden városokból végtelen számmal összegyülekeztek és halála napját évenként megünnepelték. Lásd: életét *Corn. Nepos*-nál.

mistoclesnek Herodotus [11]), eszeddel, hanem a legkitűnőbb, legtiszteltebb és a köztársaság legnagyobb s legfontosb ügyeiben kiösmert s különösen kedvelt férjfiúnak tekintélyével is szolgálnál; úgy, hogy én nem csupán azon dicsőségben, mellyet Sándor Sigaeumba [12]) érkeztekor Homerustól [13]) Achilles [14]) számára jutottnak vallott, hanem még egy híres és nagy embertől kiadott fontos bizonyítványban is részesülni láttatnám. Mert nekem tetszik az a Naevius Hectora, ki szeret dicsőíttetni, de hozzá teszi, hogy : *dicsö férjfi által.*

Mit ha tőled meg nem nyerek, azaz : ha ebben valami gátolna (mert hogy tőled kérésemmel valamit meg ne nyerhessek, gondolnom sem szabad) meglehet talán kénytelen leszek azt tenni, mit sokan gyakorta roszaltak — enmagam írok magamról [15]);

---

[11]) A legrégibb görög történetíró; kit is ezért a *történetírás atyjának* szoktak nevezni. Született Halicarnassusban (Cariában) 484 évvel Kr. előtt. Történeti munkája, melly kilencz könyvből áll s mindenik könyv egy-egy Musa nevét viseli, a hajdankorból fenmaradt legbecsesb emlékek egyikének mondható.

[12]) Tengerbe nyúló hegyfok Troas vidékén Phrygiában; hol a monda szerint Achilles eltemettetett.

[13]) A legrégibb s legjelesb görög hősköltő, kitől az *Ilias* és *Odyssea* czímű remek művek valók. Születésének sem ideje, sem helye bizonyosan nem tudatik, de az kétségtelen, — hogy neve először Joniában lőn ismeretessé. Sokan vakon születettnek mondták, mit azonban már Cicero s Velleius sem hittek; mint amannál *Tusc. quaest. V. 39.* emennél *Hist. I. 5.* láthatni.

[14]) Az Ilias fő hőse, kit Homer nem csak a legvitézebbnek, de legszebbnek is fest a Troja alatt harczoló görög daliák között. Atyja a myrmidonok királya *Peleus*, anyja *Thetis* a Nereus leánya volt.

[15]) Mint ezt valóban tette is, midőn consulságát nem csak latinúl, de görögül is versben és prozában leírta; melly munkáit úgy látszik még ekkor közönségessé nem tette s hihetőleg nem is efféle munkákra czéloz itt.

de sok és jeles férjfiak példája után [16]). Hanem tudod, ennél ezek a bökkenők: hogy magunkról szemérmetesebben kell írnunk, ha valamit dicsérnünk kellene és hogy a roszalandót meg el szoktuk mellőzni. Ide járúl az is, hogy a hitel kisebb, tekintély csekélyebb, és hogy sokan gáncsolódnak s azt mondják, a testgyakorló játékok hirdetőji [17]) szerényebbek, kik miután a többi győzőket felkoszorúzták, s neveiket fennhangon kikiáltották, mikor a játék végezte előtt a koszorú nekiek osztatik, más *hirdetőt* alkalmaznak, nehogy magukat győzőkül saját szájukkal hirdessék. Én mindezt elkerűlni szeretném, és ha te dolgomat magadra vállalod, el fogom kerűlni; tedd is meg ezt kérlek. Nehogy pedig azon csodálkozni találj, miért, bár előttem gyakran kijelentéd, miszerint az én időmben történt intézkedéseket és eseményeket a legpontosabban megírni akarod, arra én most mégis olly erősen s olly sok szóval kérlek: engem a sietés ama vágyja tüzel, a mellyről föntebb szólottam, mivel élénken óhajtom, hogy irataidból ne csak mások még éltemben ismerjenek; hanem magamnak is dicsőségecskémet még élve lehessen élveznem.

Mit fogsz e részben végezni, ne sajnáld, kérlek, megírni. Mert hogyha a dolgot magadra vállalod: minden adatokról jegyzéket készítek, ha pedig engem más időre halasztasz, személyesen értekezem veled

---

[16]) Mint tett Sylla, ki korának nevezetességeit 22 könyvben és M. Scaurus, ki saját életét 3 könyvben írta le.

[17]) *Praecones ludorum gymnicorum.* Ezek olly lantos költők voltak, mint Pindarus, kik az olympiai küzdőjátékoknál a győzőket lant által kísért énekekkel versenyezve hirdették; melly alkalommal a győztes küzdő fejére a legjelesbnek itélt költő, ezére viszont éneklésbeli elsőbbségéért, egy más őt hirdető költő tette volt fel a koszorút.

Addig is ne henyélj, hanem a mid már kész, simítgasd és engem szeress. Élj szerencsésen.

Májusban, 697.

A. IV. 6. XXIII. 109.

Cicero Atticusnak üdvet!

Lentulus miatt [1]) gondolhatod úgy érzem magamat, mint kell. Benne egy jó férjfit s olly nagy embert vesztettünk, kinek magasztos jelleme sok szelídséggel párosúlt; és magamat ama silány de mégis tűrhető vígasztalással enyhítem, hogy én az ő sorsát korántsem sajnálom, de nem úgy mint Saufeius és a tieitek [2]); hanem mert hazáját annyira szerette, hogy őt annak égéséből [3]), igazán nekem úgy tetszik, valami isteni gondviselés ragadta ki. Mi lehet gyalázatosabb a mi életünknél? főleg az enyimnél? Mert te mégis ha született államférjfi vagy is, azért saját szolgaságot nem viselsz [4]), csak a közös névben [5]) részesűlsz. Hanem nekem, kit, ha a köz ügyről úgy beszélek mint kell: esztelennek; ha úgy, a hogy szükség [6]): szolgának; ha hallgatok: megnyergeltnek, lekenyerezettnek néznek — milly kínt kell kiállnom? És ez tudnivaló annál keservesb rám nézve, mert panaszkodnom sem lehet, nehogy hálátlannak láttassam. Hát ha kedvem lenne lelépni s a nyúgalom révébe vonúlni? Mind hiában, sőt még háborúba és

[1]) Szól L. Lentulus Flamenről, apjáról annak, ki az 50-ik s 344-ik levelekben említtetik.

[2]) Kik, mint epicureisták, e részben másként gondolkodtak.

[3]) Mikor már a köztársaság pusztúló félben volt.

[4]) Semmi hivatalban nem szolgálsz.

[5]) Csak a köz elnyomatást érezed.

[6]) A hogy t. i. vagy a mások vagy a magam érdeke kívánja.

táborba is kell mennem. Mármost leszek közlegény a ki vezér lenni nem akartam? Úgy kell cselekednem. Hiszen teneked is, — kinek bárcsak mindig szavadat fogadtam volna — látom úgy tetszik. Nem marad más mint ez hogy: *Spártát válaszd, azt emeld* [7]). Úgy segéljen, nem tehetem [8]) és megbocsátok Philoxenusnak [9]), ki készebb volt a börtönbe visszavezettetni. Mindemellett én itt [10]) azon okoskodom, mint ne roszaljam ezeket [11]), s ezt ha együtt leszünk, te is helyeselni fogod. Látom több levelet írtál hozzám; de én valamennyit egy időben vettem. Még ez is növelé fájdalmamat. Mert előbb történetesen azt a hármat olvastam el, mellyek Lentulusnak jobbacskán létéről szólnak. S ím jön a negyedik villám csapásával. Azonban ő, a mint mondám, nem boldogtalan, mi meg szolgák vagyunk.

Emlékeztetsz, írjam meg a *hortensiádákat* [12]). Egyebekbe keveredtem, bár el nem feledtem megbízásodat. De biz én, a mint megkezdtem, abban is

---

[7]) Görög példabeszéd, melly annyit jelentett: *érd be a helyzettel, mellyet magad választál s a szerint tedd kötelességedet.*

[8]) Hogy mindazt, mit a hatalmasok tesznek helyeseljem.

[9]) Ez egy syracusai költő volt, kit Dionysius tyrannus, azért, mert az ő verseit roszaknak találta, első haragjában valami *Latomia* nevű tömlöczbe záratott. Azonban nem sok idő múlva szabadon cresztvén, ismét udvarába hivatta őt, s egy új költeményét olvasta fel előtte; mellyet midőn Philoxenus egy darabig szépen hallgatott, egyszer csak felugrott s elfutott: Hova olly sebesen? kérdi a tyrannus: a *Latomiába* felelé a költő; azaz készebb vissza megyek a börtönbe, mintsem illy verseket kelljen hallgatnom.

[10]) Mezei jószágán, hol ekkor múlatott.

[11]) Miket Caesar és Pompeius tesznek.

[12]) Nem az a philosophiai munka értetik, mellyet Cic. több évvel ezután *Hortensius* czím alatt kiadott, hanem más valami ollyan dolgozata, mellyben Atticus kívánságára, Hortensius ellen támadt gyanúit kelle igazolnia.

hagytam; nehogy ki az ő gőgjének, míg barátom volt, el nem nézéséért ostobának látszom, most viszont bántalmát ostobául elhirescteljem az által, ha valamit írok, és nehogy elkeseredésem, melly beszédemből kitetszett, írásomból még inkább kiríjon s az elégtétvétel némi kicsinyes színben tűnjék föl. Egyébiránt majd meglássuk. Csak te írj egyetmást nekem minél gyakrabban.

Azt a levelemet, mellyet imént Lucceiusnak küldék, és mellyben őt arra kérem, hogy dolgaimat írja meg, rajta légy hogy tőle megkerítsd — felette szép; és nógasd egyszersmind, hogy siessen a dologgal s mivel azt válaszában igéri, köszönd meg neki. Házamat mikor csak teheted, meglátogasd. Vestoriusnak mondj valamit; mert iránt am igen szives,

A szálláson, 697.

A. IV. 7. XXIV. 110.

Cicero Atticusnak üdvet!

Semmi nem jöhetett jobbkor leveledné l, mint melly engem Quintusunkért, a legjobb gyermekért aggódót, igen megvígasztalt. Két órával előbb érkezett Chaerippus [1]), merő szörnyűségeket beszélt volt [2]). — Tudósítasz Apolloniusról [3]). Hogy az istenek haragja pusztítsa el azt a görögöt, ki még azt képzeli, neki is szabad zavarni [4]), miként a római lo-

[1]) Úgy látszik arról a Chaerippusról van szó, ki a 29-ik levélben már említve volt.

[2]) Az ifjú Quintus betegségéről.

[3]) Miféle görög volt, nem tudni; azok kik őt az 555-ik levélben előjövő Apolloniussal egy személynek veszik, nyilván hibáznak.

[4]) Az adósságok fizetésénél: elébb fizetvén ki az utóbbi, mintsem a korábbi hitelezőt, mint azt a megbukott Terentius lovag tette.

vagoknak. Mert Terentiusnak már joga van ahoz. Mi Metellust [5]) illeti:

Embert holta után nem bántani szent kötelesség. [6])

De csakugyan sok évek óta nem halt meg olly polgár, ki .....[7]) A te pénzedet szakállamra veszem. Mert mit törődöl te azzal, akárkit tett is örökösévé? ha csak Clodiust nem tette. Ámde nem roszat tett, ha maga az volt is. E miatt hát pénzes szekrényedet nem lesz szükség felnyitnod [8]). Mások irányában óvatosabb fogsz lenni. Megbízásaimat a ház iránt teljesítsd, — őröket állíts [9]). Milót figyelmeztesd [10]). Az arpinumiak zúgolódása Laterium miatt képtelen [11]). Nem szükség mondanom, hogy nekem az fájt; ő meg fel sem vette, akármit beszéltek. Többire, a kis Ciceróra is gondod legyen s szeresd őt — mint teszed.

Arpinumban, májusban, 697.

---

[5]) Ezt némellyek Metellus *Nepos*nak (a Clodius sógorának), mások Metellus *Creticus*nak lenni vélik.

[6]) Homer *Odyss. X. 412.* melly idézésnél Cic. szokása szerint változtatva adja a szavakat.

[7]) Valami roszat akart felőle mondani, de hogy az imént idézett vers szabálya ellen ne vétsen, egyszerre félbeszakasztja.

[8]) Hogy Metellusnál lévő pénzed helyett mást végy elő.

[9]) Biztosításúl Clodius megtámadása ellen.

[10]) Hogy készen álljon, ha talán Clodius az építést gátolni akarná.

[11]) *Laterium* Q. Cicero mezei birtoka volt az arpinumi határban, mellyet ő számos építések, csatornaásások, töltések és csinált útak által olly fényes karba hozott, hogy azt arpinumi földiei irígy szemmel nézték, mit Quintus semmibe sem vett.

A. IV. 8a. XXV. 111.

Cicero Atticusnak üdvet!

Sok gyönyörködtetett leveledben: de semmi sem inkább, mint az a *túróshalas* tál [1]). Mert mit az *apró pénzecskéről* írsz, arra csak azt mondom:

Nagynak ne mondj senkit míg halva nem látod [2]).

Neked való épületet a mezőn nem lelek. A városban volna egy [3]), de nem bizonyos, valljon eladják-e; pedig házamhoz igen közel esik. Azt elhihetd, hogy Antium ollyan Róma mellett, mint az a te Buthrotumod Corcyra [4]) mellett. Nyúgalmasb, nyiltabb, kiesebb hely már nem lehet.

Kedvelt hajlékát mellette lenézi az ember [5]).

Mióta pedig Tyrannio könyveimet rendezte, úgy tetszik mintha lélek költözött volna házamba és e részben Dionysiusod s Menophilusod [6]) bámulandó

[1]) *Patina tyrotarichi.* Ez étek készítése módját a római szakácskönyv ekkép írja le: *Patella tyrotarichi ex quocunque pisce salso volueris. Coques ex oleo, exossabis, et cerebella cocta, pulpas piscium, jeiuscula pullorum, ova dura, caseum mollem excaldatum, haec omnia calefacias in patella; teres piper, l'gusticum, triganam, rutae boccam, vinum, mulsum, oleum; patellam ad lentum ignem ut coquatur, ovis crudis obligabis, adordinabis: cuminum minutum adsperges et inferes. Coel. Apic. IV. 2.* E leírásból láthatni, hogy annak fő alkatrészeit a sóshal, túró és tojás tették volt. Úgy látszik Cic. idejében készítését még nem vitték ennyire, és mert a szegényebb étkek közé tartozott, meglehet, Atticus Cicerónak ollyasmit írhatott, hogy csak éljen túróshallal s becsülje meg az *aprópénzt*, úgy maholnap ismét gazdag emberré lesz.

[2]) Sophoclestől való vers, melly *Stobaeus* görög írónál maradt fenn.

[3]) T. i. Antiumban.

[4]) Sziget a joniai tengeren; ma *Corfu.*

[5]) Egy az Odysseából átalakított vers; melylyel a Palatinuson bírt kedves házára céloz.

[6]) Atticus könyvészei, kiket Cic. kértére ennek könyvtárát rendezni küldött volt. V. ö. a 105. 106. lev.

szolgálatot tettek. Nem lehet semmi gyönyörűbb, mint azok a te könyves polczaid, mióta ők nekem a könyveket czímekkel felékítették. Ugyan kérlek írj nekem a gladiatorokról [7]), de úgy, ha dolgukat jól viszik; mert ha magukat ebből viselték, nem akarom tudni.

Antiumban, májusban, 697.

F. V. 3. XXVI. 112.

Q. Metellus Nepos M. T. Cicerónak üdvet!

Ama garázda ember [1]) rágalmaitól, mikkel engem sok népgyülésekben terhel [2]), a te hozzám való szivességed által megkönnyebbülök s azokat, mint illy embertől könnyen felvehetőket megvetem, s örömest személyt cserélve, téged nézlek rokonomnak; ő felőle emlékezni sem kívánok, noha akaratja ellen kétszer is megmentettem őt [3]). Dolgaimat illetőleg, hogy neked hosszú levéllel terhedre ne legyek, Lolliusnak [4]) írtam, miszerint ő értesítsen s utasítson téged, mi a kívánságom, a provinciai számadások [5]) körül. Kérlek ha csak lehet, régi vonzalmadat tartsd meg irántam. Élj szerencsésen.

Hispaniában, 697.

---

[7]) Úgy látszik, Atticus nem rég vásárolt gladiatorait valami új aedilisnek adta bérbe, ki hivatalba léptekor a népnek küzdő játékot tartani akart.

[1]) Érti a sógorát P. Clodiust, ki nejének Clodiának testvére volt.

[2]) Clodiust az bőszítette Nepos ellen föl, hogy az Ciceróval kibékült.

[3]) Mint pl. akkor, mikor Milo által lázadással vádoltatott.

[4]) Úgy látszik az a *M. Lollius* értendő, kiről, mint Clodius egyik ezimborájáról *Orat. pro domo* többször emlékezik.

[5]) Minthogy ekkor Nepos hispaniai proconsul volt.

F. I. 7. XXVII. 113.

M. T. Cicero P. Lentulus proconsulnak üdvet!

Olvastam leveledet, mellyben írod nekem, milly kedvesen veszed, hogy gyakran értesűlsz általam mindenről s hogy jószivűségem felől teljesen meg vagy győződve. Ebből az egyiket, hogy fölötte szeresselek, szükség tennem, ha az lenni akarok, kit akartál, hogy legyek; a másikat örömest cselekszem, hogy miután tér- s időbeli távolság választ bennünket egymástól, veled levelezés útján minél gyakrabban szót váltsak. Ha ez ritkábban történnék, mintsem talán várod: oka az lesz, mivel leveleim nem affélék, hogy őket vaktában másra bízni merjem. A mikor csak lesznek bíztos embereim, kik által bátran írhatok, azt elmúlasztni nem fogom.

A mit tudni kivánsz: hogy ki milly hűséggel s érzéssel van hozzád — nehéz megmondani egyenként. Annyit, mint már neked többször említettem, most a dolgok belátása s kitanulása után is merek mondani, hogy némelly egyének és főkép ollyanok, a kik leginkább tartoztak s legtöbbet is tudtak volna rajtad segítni, irígyelték méltóságodat, s hogy az eset különböző volta mellett, fölötte nagy a hasonlat a te mostani helyzeted, s az én egykori állapotom köztt; a mennyiben azok, kiket a közjóért sértettél meg, nyiltan harczoltak ellened; s kiknek tekintélyét méltóságát, szándékát védetted, nem voltak érdemeidnek olly elismerőji, mint a milly ellenségei dicsőségednek. Ez alkalommal, mint neked múltkor megírtam, Hortensiust melletted igen buzgónak, Lucullust is résztvevőnek, — a tisztviselőkből pedig L. Raci-

liust irántad különösen hűnek s lelkesűltnek tapasztaltam. Mert az én méltóságodért tett küzdésem s szószólásom, jóvoltod nagysága miatt, lehet, többek előtt inkább kötelezettségből mint meggyőződésből eredettnek látszik. Ezen kivűl, megvallom, a consularisok közti irányo dban senki részvétéről, szivességéről, vagy barátságos hajlamáról nem tanúskodhatom. Mert hiszen azt tudod, hogy Pompeius, ki nem csak tőlem fölhíva, hanem magától is gyakran szokott velem felőled beszélni, akkoriban [1]) az ülésben nem sokat fordúlt meg [2]). Hogy neki leveled, mellyet hozzá legutóbb küldöttél, felette kedves volt, mindjárt észrevettem; nekem meg az a gyengédség, vagy inkább különös eszélyesség tőled [3]), nem csak kedvesnek, hanem bámúlásra méltónak is tetszett. Mert e jeles és hozzád, kitűnő nemesszivűséged által, lekötelezett férjfiút, ki téged a miatt, mivel őt némellyek önzőnek gondolják, már tőle elidegenűltnek kezdett gyanítni, magadnak e leveleddel megtartottad. Én őt részemről mint mindig, még ama *caniniusi* nagyon gyanús időben [4]) is, dicsőséged barátjának néztem: úgy mióta e leveledet olvasta, meg vagyok győződve, hogy értted, fényedért és érdekeidért szívvel lélekkel dolgozik. Azért úgy tudd meg, hogy a mit most írni fogok [5]), azt, miután vele a tárgy iránt többször közlekedtem, az ő nézete és szava után írom.

---

[1]) Mikor a tanácsban Ptolemaeus iránt folyt a vita

[2]) Azután, hogy Milo védésénél vele a Clodius emberei olly csúfosan bántak. V. ö. a 99-ik lev.

[3]) Hogy neki olly szépen írtál.

[4]) Mikor sokan hitték azt, miszerint Caninius néptribun köpönyege alatt titkon Pompeius dolgozik a maga részére, hogy az egyiptomi király visszahelyezése ő reá bízassék.

[5]) Mindjárt a következő §-ban.

„Minthogy semmi tanácsvégzés nem létezik, melly az alexandriai király visszahelyzését tőled elvenné; az e tárgyban jegyzékbe vett ama *nyilatkozvány* pedig (mellynek, a mint tudod, ellene mondatott), miszerint a királyt senki vissza ne helyezze, olly szenvedélyességet árúl el [6]), hogy inkább egy boszús párt szándoka, mintsem a tanács higgadt véleménye gyanánt nézhető: téged, ki Ciliciát és Cyprust bírod [7]) illet megitélni, mit vagy képes tenni, vagy kieszközölni; és ha kivihető dolognak látszanék, hogy Alexandriát s Egyiptomot kézen tudd tartani: úgy magad, mint birodalmunk méltóságához illenék, a királyt Ptolemaisban [8]), vagy valahol közelében elhelyezvén, hajóhaddal és szárazföldi sereggel mennél Alexandriába [9]), hogy miután azt a béke és oltalom iránt bíztosítni fogtad, országába Ptolemaeus visszaköltözhessen; így teljesűlni fogna az, hogy általad legyen behelyezve, mint elsőben a tanács akarta, — úgyszintén, hogy *hadsereg nélkül* vitessék vissza, mint ez ama vallásos emberek szerint, a Sybillának tetszenék." De a midőn e nézetet ő is, én is helyeseltük, egyszersmind átláttuk, hogy a világ lépésedet a sikerből itéli meg. Ha, mint akarjuk s óhajtjuk, jól ütne ki: minden azt fogná mondani, bölcsen és

---

[6]) Minthogy benne a király visszahelyezését, csak hogy abban Lentulus ne részesűlhessen, átaljában megtagadták.

[7]) A Clodius törvényénél fogva, melly Piso és Gabinius consulok alatt hozatott, Lentulus ciliciai tartományához volt foglalva Cyprus szigete is, és mert ez mindenik Egyiptomnak közelében esett, azt hogy emitt mint állanak a dolgok és mi kivihető, mi nem, Cicero s Pompeiusnál sokkal jobban tudhatta Lentulus.

[8]) Melly város Alexandriához közel feküt.

[9]) Nem a király kíséretében, hanem a nélkül, hogy ott a népet fejedelme iránt kiengesztelvén, Ptolemaeu snak a hazamehetésre útat készíts.

emberűl tettél; ha pedig valamiben felsűlnél: hogy önző s könnyelmű voltál. Hanem azt, hogy mit vihetsz ki, nekünk nem olly könnyű megitélnünk, mint magadnak, a kinek Egyiptom, úgy szólván orrod előtt van. Szóval: mi úgy gondolkodunk: ha bizonyos vagy abban, hogy ezzel az országgal bírni tudsz, nem kell késedelmeskedned; ha kétséged van iránta: bele nem kell vágnod. A felől neked jót állok, hogy ha tetszésed szerint végzed a dolgot, távollétedben sokaktól, midőn megjősz mindenektől meg fogsz dicsértetni. A felsűlést a közbejött tanácsnyilatkozvány s valláskérdés miatt, veszélyesnek látom. Azért valamint a bíztos dicsőségre buzdítlak; úgy a harczot nem javaslom s ismétlem, mit az imént említék, hogy a világ egész eljárásod felől, nem annyira szándékodhoz, mint az eredményhez képest hozand itéletet.

Ha az eljárás e módja csiklandósnak tetszenék előtted; akkor jónak látnók, hogy a királyt, ha ő azon barátidnak, kik neki a hatóságod allatti provinciában pénzeket kölcsönöztek volt, biztosítást nyújtand, mind segédeszközeiddel, mind hadakkal is támogasd; ollyan lévén alkotása s fekvése provinciádnak, hogy az ő visszatérését akár hozzájárúltoddal bíztosíthasd, akár tétlenségeddel gátolhasd. E részben a körűlmények, a tárgy s idő mit hoznak magokkal, te fogod tudni legjobban: nekünk mi tetszenék, azt, gondolom, különösen tőlem volt illő megtudnod.

Midőn nekem, állapotom, Milo barátsága, Clodius hüledezése s tehetetlensége [10]) felett örömödet nyilvánítod, épen nem csodálom, hogy mint derék művész, saját remek munkáidban gyönyörködöl.

[10]) Minél fogva miken fejét töri, Cic. belátása s Milo elszántsága miatt ki nem viheti.

Noha nem hinné az ember, milly fonákság (nem akarok keményebb szót használni) lakik némellyekben, kik engem, midőn kedvezésökkel a köz ügynek megtarthattak volna, attól kajánságukkal elidegenítettek; kiknek leggonoszabb fondorkodásai, gondold csak, már az én régi, folyvást követett elvemből majdnem kiforgattak; úgy hogy ha méltóságomról még meg nem feledkeztem is, de már önfentartásom felől is szükség gondoskodnom. Mindenik szépen mehetne, ha a consularis egyénekben hűség és szilárdság volna; de sokakban olly nagy a jellemtelenség, hogy őket nem örvendezteti úgy állhatatosságom, mint sérti kitűnésem a köz ügyekben. Erről neked annál szabadabban írok, mert te nem csak jelen állásomban, mellyhez általad jutottam, hanem már előbbi fényemnek s méltóságomnak, úgyszólván születésénél vezetőm valál; aztán mivel látom, hogy nem, mint ekkorig véltem, újdonságomat gyűlölik, mert hiszen nálad is, ki mindnyájoknál régibb nemes vagy, az irígyek hasonló bűneit tapasztaltam; kit bár ők a főbbek között könnyen eltűrtek is, de hogy magasabbra szárnyalj, bizony nem akarták. Örvendek hogy neked más sors jutott. Mert nagy különbség van a között: fényünk kisebbíttetik-e, vagy jóllétünk koczkáztatik. Hogy én mind e mellett az enyimen [11]) ne nagyon bánkódjam: az a te erélyességed műve. Mert gondod volt, hogy nevem emléke többel szaporodottnak láttassék, mintsem a mennyivel szerencsém megfogyott. Téged részedről úgy jótéteid, mint barátságom által indítva fölhívlak, hogy mindazon fényt, mellyért gyermekséged óta gyuladoztál, meg-

[11]) A magam sorsán.

szerezni fő gondod és törekvésed legyen s nagylelkűségedet, mellyet én mindig csodáltam és mindig szerettem, bárki bántalmáért soha meg ne tagadd. Nagy a világ véleménye rólad — nagy a becse bőkezűségednek, nagy emléke consulságodnak. Bizonyosan átlátod, mennyivel kitűnőbb, mennyivel fényesebb lesz mindez, ha hozzájok még provinciádból és helytartóságodból is járúl valami dicsőség. Ámbár én a hadsereggel s hatalommal végzendőket úgy óhajtom tétetni általad, hogy mindent jó eleve megfontolj, előkészíts, átgondolj, kipróbálj, és érezd magadban (mit, mivel mindig remélted, nem kétlem, most elértekor, észre is veszesz) miszerint álladalmunkban a legfőbb s legmagasb polczot könnyű elfoglalnod. És hogy ez intésem előtted hiúságosnak s ok nélkül elővettnek ne tessék: erre engem az a tekintet bírt, mert rokon eseteinknél fogva jónak találtam, téged figyelmeztetni, hogy ezentúl egész életedben meggondold, kinek higyj és kiktől óvakodjál.

Írod, hogy tudni szeretnéd, minő karban van a köztársaság. A meghasonlás igen nagy; hanem a harcz egyenetlen. Mert úgy látom, a kik gazdagságban, fegyverben és hatalomban erősebbek, elleneik dőresége s kapkodása által annyira vitték dolgukat, hogy immár tekintélylyel is többel bírnak. A honnét igen kevesek ellenzése mellett, mindazt, mit a nép által sem hittek lázadás nélkül elérhetőnek, a tanács által elérték. Mert Caesar részére mind a hadfizetés s a tíz legatus el lőn rendelve, mind az, hogy a *Sempronia törvénynél* fogva fel ne váltassék, könnyű szerrel kivittetett [12]). Ezek felől neked röviden írok,

[12]) Feledni látszik Cic. hogy mindezekbe maga is beléegyezett, mint azt *de provinc. consul. c. 8.* láthatni. Másutt azt, hogy Caesar

mert a köztársaság mostani helyzetét nem szeretem; s csakis azért írok, hogy téged intselek, miszerint azt, a mire én, bár gyermekségemtől óta foglalkozom a komoly tudományokkal, mégis inkább tapasztalás, mintsem tanulás útján jöttem rá, te még ép karban létedkor tanuld meg, hogy *sem jóllétre méltóság nélkül, sem méltóságra jóllét nélkül számot ne tartsunk.*

Hogy nekem leányom s Crassipes dolgához szerencsét kívánsz, abban szép érzelmedre ösmerek, s reménylem és óhajtom is, hogy ez az összeköttetés örömünkre váljék.

Kitűnő reményű Lentulusunkat [15]) a legjobb erkölcsű ifjút, valamint egyéb művészetekben, melyeket magad folyvást kedveltél, úgy főkép példád követésében oktasd; mert ennél becsesb tanulmánya nem leend. Én őt nem csak mert a tied, és mert hozzád méltó fiú, de azért is, mivel engem kedvel s mindig kedvelt, különösen szeretem s becsülöm. Élj szerencsésen.

Rómában, május körűl, 697.

F. XIII. 6. XXVIII. 114.

M. T. Cicero Q. Valerius Orca proconsulnak, Q. f. üdvet!

Ha jól vagy: örvendek; én jól vagyok. Hiszem, emlékezel, hogy mind P. Cuspius jelenlétében, mikor az imperator-palástban [1]) kikísértelek, meg valál szó-

---

irányában előbbi elvétől eltért, maga kissé rútacskának vallja Lentulus előtt. V. ö. a 106-ik lev.

[15]) A Lentulus tanuló fija értetik.

[1]) Mikor a proconsulok tartományukba helyöket elfoglalni mentek, előbb a capitoliumban áldoztak, azután az imperatori bársony palástot (*paludamentumot*) magokra öltve indúltak ki ünnepélyes kísérettel a fővárosból.

lítva általam, mind azután bővebben is megkértelek a végett, hogy a kiket az ő embereiből neked ajánlok, azokat mind az én embereim közé számítsd. Te ezt nekem, irántam mindig mutatott ritka jóvoltodnál s figyelmednél fogva, legnagyobb készséggel s nyájassággal megigérted. Cuspius, ki minden övéihez igen szives ember, rendkivűl pártol és kedvel némellyeket azon tartományban; minthogy Afrikában két ízben volt, mikor a társulat [2]) fontos ügyeit vezette. Én tehát e szolgálatbeli készségét, mellyet azok iránt mutat, mennyire csak tőlem telik, tettem s befolyásom által elő szoktam segítni. Ezzel ím e levelemben ajánlásom indokát valamennyi *cuspianusokra* [3]) nézve értésedre adni kivántam. Következő leveleimben csak azt fogom tenni, hogy odaszúrom a *jegyet*, mellyben veled megegyeztem [4]) és egyszersmind kijelentem, hogy a Cuspius embereinek egyikéről van szó. De tudnod kell, hogy az az ajánlás, mellyet most írásba foglalni akarok, valamennyi köztt a legfontosabb. Mert P. Cuspius különös buzgalommal követeli tőlem, hogy nálad L. Juliust [5]) minél szorgosabban ajánljam. Ezen buzgalmának alig hiszem, hogy megfelelhessek, ha csak olly szavakkal élek, minőket, mikor valamit legnagyobb gonddal végezünk, használni szoktunk. Ő tőlem valami újakat kiván s azt hiszi, én bírok illyes mesterséggel. Megigértem hát neki, hogy mesterségem titkából majd előkeresem az ajánlásnak egy csodatévő nemét. Miután ez hatalmamban

[2]) Érti az afrikai vámbérlők egyletét.

[3]) T. i. kik a Cuspius pártoltjai.

[4]) Hogy ez által a szivéből tett ajánlásokat megkülönböztesse azoktól, a mellyeket tőle tolakodó kérésekkel csikartak ki, s a mellyeknek sikerével nem sokat törődött.

[5]) Valami afrikai vámbérlő lehetett.

nem áll : kérlek te eszközöld tettel azt, hadd higyje, hogy levelem sajátsága valami hihetetlent vitt végbe. És eszközölni fogod úgy, ha minden nemű szivességedet, mi csak nemes érzelmedtől s tehetségedtől kitelik, nem csak tetteiddel, hanem szavaiddal, sőt arczvonásaiddal is kimutatod; mi is a provinciában milly sokat ér, óhajtom, hogy tapasztaltad légyen. Egyébiránt magát az embert is, kit neked ajánlok, barátságodra fölötte érdemesnek tartom ; nem csak azért, mert Cuspius mondja, (bár ez is elég lehetne) hanem mivel az ő tapintatát emberei s barátai megválasztásában ismerem. Mennyi sikere lesz ezen levelemnek, maholnap meglátom s hiszem, hogy azt neked meg fogom köszönni. Részemről, mindenben, a miről gondolom, hogy kívánod és téged érdekel, buzgóan s pontosan eljárandok. Légy jó egészségben.

Rómában, 697.

F. XIII. 6. XXIX [1]). 115.

M. T. Cicero Q. Valerius Orca proconsulnak Q. f. üdvet !

P. Cornelius [2]), ki hozzád e levelet viszi, nekem P. Cuspius által van ajánlva, ki iránt milly nagy részvéttel vagyok s tartozom is lenni, tőlem ímmár bőven megértetted. Felette kérlek hát, tedd meg, hogy nekem Cuspius ez ajánlásom következtében minél előbb, minél nagyobb háláját fejezhesse ki.

Rómában, 697.

---

[1]) E levelet közönségesen az előbbihez szokták toldani; de már rég észrevétetett, hogy nem oda tartozik, hanem külön levél.

[2]) Valószinüleg ez is római lovag és a publicanusok afrikai társulatának egyik tagja lehetett.

Q. II. 8. XXX. 116.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Vajmi fölötte kedves volt, előbb csak epedve, de utóbb már aggódva is várt leveled [1]). Hanem úgy tudd meg, csupán ez egy levelet kaptam azóta, hogy az Olbiából írtat hajósod hozta. Azonban a többit, mint írod, személyes beszélgetésünkre tartsuk fel. Egyet mégsem bírok továbbra halasztni: május 15-dikén népes tanácsülés dicsően megtagadta Gabiniustól a supplicatiót [2]). Procilius esküszik rá, hogy még ez senkin nem történt. A nép szörnyen tapsol [3]). Rám nézve már magában kellemes, de még kellemesebb azért, hogy távollétemben (tiszta meggyőződés szerint) minden erőltetés nélkül határoztak [4]). Magam Antiumban valék. Az volt mondva, május 15-kén s utána való nap a campaniai földről lesz szó, de nem

---

[1]) Mellyben Quintus írta, hogy Sardiniából szerencsésen Italiába érkezett, s mellynek várásánál Cic. a miatt aggódott, nem érte-e őcscsét valami szerencsétlenség a tengeren.

[2]) A *supplicatio* az imperatornak kikiáltott győztes hadvezér megtisztelésére tanácsvégzésileg rendelt hálaünnep volt, hasonló a ma szokásban levő *te deum*-hoz. Azt a tanács mindig az illető vezér kérésére szokta elrendelni, kinek egyszersmind seregétől nyert *imperator* czímét is megerősítette. Az ünnep hol több, hol kevesebb napokra volt szabva; s akkor a tanács az istenek templomait díszmenettel járta be, áldozatokat tartott s lakomákat adott. Gabinius is, mint syriai proconsul, azért hogy Palaestinában Aristobulus és fija Alexander ellen valami ütközetet nyert, supplicatióért folyamodott, de azt tőle a tanács, nagy szégyenére, megtagadta volt. V. ö. *de prov. consul. c. 4.*

[3]) Kivül a tanácsteremen.

[4]) Tudni kell, hogy Cic. és Gabinius nagy gyülölködésben voltak egymással.

lett. E részben meg vagyok akadva [5]). De már többre terjeszkedem mintsem feltettem volt. Majd hát szóval. Élj boldogúl várva-várt jó öcsém; s jer röpűlve hozzánk. Kérnek erre fijaink is. Természetes, hogy ha jősz, vacsorálsz [6]).

Junius végén, 697.

A. IV. 8b. XXXI. 117.

Cicero Atticusnak üdvet!

Alig távozott Apenas [1]), itt leveled. Mit beszélsz te? Hiszed hogy nem fog a törvényjavaslattal föllépni [2]). Hangosabban szólj, kérlek; mert úgy tetszik, mintha nem jól hallottalak volna [3]). Nohát rögtön tudósíts, ha terhedre nem lesz. Minthogy a játékok egy nappal megtoldvák: annál jobb lesz ezt a napot itt morzsolgatnom el Dionysiussal [4]). Trebonius iránt veled egészen egy értelemben vagyok [5]). Mi Domitiust [6]) illeti:

---

[5]) Mert a campaniai föld tervezett kiosztását nem helyeselte; de annak ellenzésével Caesart és Pompeiust megbántani sem szerette volna.

[6]) Mert hihető, Quintus azt írta volt bátyjának, hogy csak vacsora után fog érkezni Rómába.

[1]) Cicero levélhordó szolgája.

[2]) Kire és miféle törvényre czéloz, bizonyosan nem tudni. Vannak kik Cato néptribunt s ennek Lentulus visszahivatására intézett indítványát vélik értetni.

[3]) Ezt szoktuk ma is azoknak mondani, kik előttünk hihetetlen dolgokat beszélnek.

[4]) Atticus jeles tudományú szabadosával, ki ekkor Antiumban Cicerónál tartózkodott.

[5]) Talán abban, hogy óhajtásuk szerint való néptribun lesz belőle. Mert már ekkor bizonyosnak látszott, hogy a legközelebbi választáson ő a tribunságot elnyeri, de Domitius a consulságot nem.

[6]) Érti L. Domitiust, ki ez évben consullá választatni akart,

Ceresre mondom, nem hasonlított füge
Fügéhez úgy [7]),

mint az ő esete az enyimhez. Mert mindenik egy forrásból [8]) s mindenik véletlenül jött s neki sincs egy jóravaló embere is semmifelé. Ez egyben van csak különbség : hogy ő megérdemlé [9]). Mert magát az esetet tekintve, nem tudom valljon az övé jobb-e. Mi lehet annál szánandóbb, mint hogy ő, ki a hány éves annyi év óta kijelölt consul [10]), consullá lenni nem képes ? főleg midőn vagy egyedűl [11]) vagy legalább is nem többel, mint másodmagával [12]) lép csak fel. Ha pedig úgy volna (s aligha úgy is nincs), hogy uraink napló tárczájában szintannyi lap van már a leendő, mint volt consulok nevével betöltve [13]); ki lehet nálánál boldogtalanabb ? hacsak nem a köztársaság, mellyben már valami jobbat nem is reménylenek. Natta [14]) felől leveledből értesültem elő-

---

de mint Svetonius (*Jul. Caes. c.* 24.) írja, czélt azért nem ért, mert előre azzal fenyegetőzvén : *csak ő consul legyen, majd megmutatja, hogy Caesar kezéből a hadsereg ki fog vétetni*, erre Caesar Pompeiust és Crassust Luca városába magához szólítván, velek kicsinálta, hogy Domitius daczára, ők ketten lépjenek fel a két consulságért, neki pedig még öt évre biztosítsák Galliában a helytartóságot. Mi csakugyan mind a kettő sikerült is.

[7]) Vers valami görög comicusból.

[8]) Őt is Caesar, Pompeius és Crassus üldözik, mint engemet azok buktattak meg.

[9]) Mi szükség volt előre fenyegetőznie. V. ö. a 6-ik jegyz.

[10]) Azaz : mint ős plebeius családból valónak, teljes életében joga volt a consulsághoz, nem úgy miként az *új emb ereknek*.

[11]) T. i. a *plebeiusok* közül. Mert a *Licinia* törvény szerint egyik consulnak mindig plebeiusnak kellett lennie. Ha hát Domitiussal tíz patricius lépett volna is fel consulságért, az neki semmit sem árthatott.

[12]) Érti Pompeiust, ki szinte plebeius családbeli volt.

[13]) Azaz : ha már Pompeiusnál több évekre szóló hosszú névjegyzéke van azoknak, kiket ő és Caesar jövőre consulokká tétetni akarnak.

[14]) Alkalmasint az a *L. Natta* értendő, a ki mint pontifex, Clodius

ször. Gyűlölöm az embert. Kérdezed a költeményről [15]) nem kiván-e szárnyra kelni? no's? megengedné-d-e? Fabius Luscus [16]), kiről szót ejtettem [17]), nekem mindig felette jó emberem volt; én sem valék iránta soha idegen. Mert elég eszes, igen szerény és becsületes. Mivel nem láttam őt, azt hittem távol van. Gaviustól [18]), attól a *firmumitól* [19]) hallám meg, hogy Rómában van, és volt folyvást. Megütődtem magamban. Illy csekély körűlményen? mondod. Ő sok bíztos híreket hordott nekem a firmumi atyafiakról. Mi az, miért magát tőlem elvonta — ha ugyan elvonta — nem tudom. — Intesz, hogy magamat *politice* [20]) viseljem s egyszersmind a középvonalt tartsam. Úgy fogok cselekedni. Csak hogy nagyobb eszesség kell ahoz; mellyet majd mint szoktam, tőled veszek kölcsön. Ugyan, kérlek, szaglálódjál Fabiusnál, ha valahogy hozzá férsz, s tapogasd körűl azt a lakomatársadat [21]) is, és nekem ezekről s mindenekről naponként írj. Mikor semmi írnivalód nem lesz, írd meg azt is. Egészségedre ügyelj.

Antiumban, ősz felé, 697.

---

megbízásából, Cic. háztelkén a *Libertas* istennőnek szánt tér beszentelését végezte.

[15]) Úgy látszik azt érti, mellyben a maga viszontagságait írta le.

[16]) Talán az, kit a 247-ik levélben ajánl.

[17]) Nem ebben a levélben, hanem másikban, melly nincs meg.

[18]) Valljon az a Gavius-e, kit a 264-ik levélben, *P. Clodius ebének* nevez, nem bizonyos.

[19]) *Firmum*; város a picenumi földön, ma *Fermo* a pápa birtokában.

[20]) A szövegben πολιτικῶς.

[21]) Érti az epicureista Saufeiust, hogy t. i. ebből is halászsza ki Atticus azokat, miket neki jó tudnia.

A. IV. 10. XXXII. 118.

Cicero Atticusnak üdvet!

Puteoliban [1]) nagy a hire, hogy *Ptolemaeus, országában van.* Ha tudsz valami bizonyost, kérlek, értesíts.

Én itt a Faustus könyvtárával hízlalom magamat. Te talán azt vélted, azokkal a puteolibeli s lucrinumi holmikkal [2]). Nem hiányzanak azok is. De, mondhatom, miután egyéb élvezeteim s gyönyörűségeim a köz ügy miatt elhagyogatnak : csak az irodalom táplál és vidít; s jobb szeretnék abban a te székecskédben, mellyet az Aristoteles képe alatt tartasz, mintsem az ő curulis székökben [3]) ülni; s inkább sétálnék nálad te veled, mintsem azzal, kivel látom, szükség lesz sétálnom [4]). Azonban e sétálást majd a sors, vagy, ha van isten a ki ránk tekint, elfogja intézni.

Sétatéremet [5]), a *laconicumot* [6]) s mindazt, mi

---

[1]) Tengerparti város Campaniában; ma *Pozzuolo*; közel a lucrinumi tóhoz. Cicerónak e város határában is volt egy mezei birtoka, mellyet *Puteolanumának* nevez s hol a vidék szépsége s a *baiaei fürdők* közelléte miatt is gyakran szokott múlatni.

[2]) T. i. halakkal s osztrigákkal, mellyekben a puteoli öböl és lucrinumi tó bővelkedtek. Mintha ollyan epicureista mint Atticus, másra nem is gondolhatott volna.

[3]) Érti Crassust és Pompeiust, a kik ekkor, mint consulok, *curulis székekben* ültek.

[4]) Vagy mint mi magyarok mondanók : *az ő nótáján tánczolnom.*

[5]) Minőt a római nagyok házuk körül készíttetni szoktak. Le vannak írva Vitruviusnál : VI: 5.

[6]) Így hívták a rómaiak a meleg fürdő egy részét, mellynek azonban alkatása s használati módja iránt ma sem vagyunk egészen tisztában. Annyi bizonyos, hogy a mai gőzfürdőkhöz hasonló olly izzasztóhely volt, hol nem vízben, hanem gőzben fürösztötték az embert.

Cyrustól [7]) való, kérlek, mikor teheted, megtekintsd s Philotimust sürgesd, siessen, hogy efféléből tudjak neked mutatni valamit.

Pompeius Pariliakor [8]) Cumanumba jött s tüstént küldött hozzám [9]), ki nevében üdvözöljön. Én meg azután való nap, mikor e levelet írtam, valék ő-hozzá menendő.

Cumanumban, april 23-kán, 698.

A. IV. 9. XXXIII. 119.

Cicero Atticusnak üdvet!

Szeretném jól tudni valljon a tribunok nem fogják-e, (mint itt híre jár) a *censust* [1]) a napok vétkelésével [2]) gátolni és hogy általában a censorság [3]) felől mit beszélnek, miként gondolkoznak.

Találkoztam itten Pompeiussal. Sokat beszélt velem a közügyről; nagyon elégületlen magával —

---

[7]) Attól a Cyrus nevű építőmestertől készültek, kiről a levelekben több helyt említés tétetik és ki a Cic. testvérek palatiumi házán dolgozott.

[8]) *Pales,* pásztorok istennőjének ünnepén, melly april 21-kén esett, s egyszersmind Rómának is születésnapja volt.

[9]) A maga villájából, mert neki is volt az Cumanumban és oda ment most ki.

[1]) A censorok által végbevitetni szokott népösszeírást, mellynél a polgárok fejenként számba vétetvén, felbecsült vagyonuk s megbírált erkölcsi magokviselete szerint osztályoztattak s vettettek köz adó alá.

[2]) Óvást téve a kitűzött napok, mint ollyanok ellen, mellyeken a népet összehívni nem szabad. S nem volt szabad mindannyiszor, valamikor egy tisztviselőnek égijelek vizsgálatát elővenni tetszett.

[3]) A *censorság* a legfőbb hivatalok közé tartozott; s valamint a consulok, úgy a censorok is mindig párosával választattak; de emezek szolgálata nem egy, hanem öt évre terjedett. Kötelességök volt ez idő alatt a *census* vagy népöszeírást megtenni, s utoljára *lustrumot* vagy a hadsereg felett is ünnepélyes szemlét tartani. Mikor e levél íratott, nem bizonyos kik voltak censorok; némellyek Valerius Messalát s Calpurnius Bibulust gondolják.

már a hogy ő beszélt [4]) (mert ez emberről így kell szólanunk) — fitymálva Syriát, hánytorgatva Hispaniát [5]) — már ismét a hogy ő beszélt; mert gondolom valamikor ő felőle szólunk, ezt mindig hozzá kell tennünk, mintha mondanók: *ez is a Phocylidesé* [6]). Rólad is hálával emlékezett, hogy a szobrok rendezését [7]) magadra vállaltad; irántam pedig, mondhatom, a legnyájasb nyiltságot mutatta. Eljött ő is villájából [8]) Cumanumban hozzám. Úgy láttam semmit nem szeretne kevésbbé, mint ha consulságért Messala föllépne [9]), miről ha tán tudsz valamit, közöld velem.

Hogy dicsőíttetésemet Lucceiusnál sürgetni igéred [10]) és építésemet gyakran megtekinted, köszönöm.

Quintus öcsém írja nekem, hogy, mert a kedves Cicero [11]) most nálad van, május 7-kén el fog menni hozzád.

---

[4]) Minthogy mást szokott mondani mintsem a mit érez. V. ö. a 192-ik lev.

[5]) C. Trebonius néptribun indítványa folytán Syria Crassusnak, Hispania Pompeiusnak adatott. Crassus a maga provinciájába mindjárt elment; de Pompeius otthon maradt s csak legatusait Afraniust, Petreiust és Varrót küldötte Hispaniába; úgy mutatván, mint ha ő a provinciákat, mellyek után mások úgy ásítnak, nem sokra becsülné.

[6]) *Phocylides* görög költő holmi életszabályokat írt versekben s minden külön darabjának elébe szokta írni ezt: *ez is a Phocylidesé.*

[7]) Abban az új amphitheatrumban, melly Pompeius által építtetett.

[8]) A maga cumanumi villájából az enyimbe.

[9]) Mert Pompeius Aemilius Scaurust kivánta consulnak és e mellett mindent elkövetett, de azért mégis csakugyan Messala legyőzte őt.

[10]) Buzdítni Lucceiust, hogy Cicerőről írjon egy történeti munkát.

[11]) T. i. a fija Quintusnak.

Cumanumból april 27-kén indúltam el. Akkor nap Nápolyban L. Paetusnál maradtam. 28-kán Pompeianumba menőben, jókor reggel írtam e sorokat.

Nápolyban, april 28-kán, 698.

Q. II. 9. XXXIV. 120.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Hogy könyvem [1]) tetszeni fog neked, gyanítám hogy olly igen tetszett mint írod, azon igen örvendek. Figyelmeztetsz *Uraniámra* [2]) s javaslod, tartsam eszemben *Jupiter beszédét* [3]) ott a munka végén. Hogy ne tartanám, hiszen az egészet inkább enmagamnak, mintsem másoknak írtam én.

No de az után való nap, hogy te elútaztál, késő estve érkeztem Vibulliussal Pompeiushoz. S midőn vele a tudva lévő munkákról s felíratokról [4]) szólottam, igen nyájasan válaszolt, és nagy reményt nyújtott; mondta, hogy fog Crassussal beszélni s javasolta, tegyem meg azt én is. Crassus consult tehát a

---

[1]) Nem a consulságról írt versezete értendő; mert ezt még 693-ban már kiadta, (lásd a 28-ik lev.) itt pedig valami új munkájáról van a szó, melly e szerint nem más lehetett, mint az, mellyről a 117-ik levélben említést tesz.

[2]) Arra, mit consulságáról írt munkájának II-ik könyvében Uraniával mondatott.

[3]) Mellyet szinte az említett munkájában Jupiter szájába adott

[4]) Ezek affélék lehettek, mellyekhez nyilvános engedelem kellett. Hogy tehát azokat Clodius ne gátolhassa, igyekezett e részben Cic. Crassus és Pompeius pártolását megnyerni. S úgy látszik, ez épitések s feliratok alatt azok értendők, a mellyeket Quintus a Clodius által lerombolt palatiumi Cicero-ház helyre állításakor, az ahoz tartozott Catulus-csarnoknál s Tellus templománál óhajtott tétetni s melyeknek létrejövését Cic. alább a 146-ik levélben igéri, midőn Quintussal tudatja, hogy mind a két dolog munkában van, sőt a *Tellus* kápolnánál már neki a szobrot fel is állíttatta.

tanácsülésből haza kísértem, ő a dolgot elvállalta s azt mondta, épen van egy tárgy, mit Clodius ő általa s Pompeius által [5]) kiván kivinni; gondolja, ha én őt abban nem akadályozom, baj nélkül el lehet érnem a mit óhajtok. Én az egész ügyet ő rá bíztam, kijelentvén, hogy velem szabadon parancsolhat [6]). E beszédnél ott volt az ifjú P. Crassus, ki, mint tudod, hozzám nagyon ragaszkodik. Az pedig, a mit Clodius óhajt, valami *tiszteletbeli küldetés* lesz, ha nem a tanács, hát a nép által, vagy Byzantiumba, vagy Brogitarushoz, vagy mind a két helyre. Pénz néz ki belőle [7]). Én vele nem olly igen törődöm, még ha nem mind érném is el, a mit szeretnék. Pompeius csakugyan szólott Crassussal. Úgy látszik, az ügyet magokévá tették. Ha kiviszik: igen jó; ha nem: akkor térjünk ismét a mi Jupiterünk mellé [8]).

Február 11-ik napján tanácsvégzés készült az *ambitus* iránt [9]), Afranius azon indítványa szerint,

---

[5]) Kivel Clodius a múlt évben egészen kibékült, úgy hogy a Pompeiussal viszálkodó Marcellinus consul ellen a nép előtt egy keserű beszédet is tartott.

[6]) Crassus parancsolhat velem Clodius dolgában tetszése szerint.

[7]) Mert Clodius, néptribun korában több Byzantiumból számüzötteket, oda visszaküldetett; Brogitarusnak pedig egy gazdag galatiai embernek, ki Dicotarus királynak veje volt, nemcsak a *Pessinus* városabeli főpapságot, mellyet a törvényes főpaptól elvett, hanem mellé még a királyi czímet is megszerezte s most ezekért e két helyen nagy jutalmakat várt. Lásd: *Orat. pro Sext. 26. pro dom. 20. harusp. resp. 13.*

[8]) Őt fogjuk követni. Hihető consulságáról írt versében valami affélét mondatott magának Jupiterrel, hogy ha a köz ügyek kedve szerint nem mennének, ön érdemeivel vígasztalja magát.

[9]) Nem ellene, hanem majd úgy szolván mellette. Miután t. i. Crassus és Pompeius *interregnum* útján már consulok lettek, következett a praetorválasztás és minthogy e hivatalért a consuloktól arra kiszemelt hitvány Vatinius ellenében a derék Cato is fellépett, látván a consulok, hogy egy illy versenytárs mellett a magok emberét vesz-

mellyről neked, mikor még itt valál, beszéltem; de a tanács nagyot sóhajtott rá. A consulok nem vették számba azok nyilatkozatát, kik midőn Afraniussal szavaztak, mellé tették, miszerint a megválasztandó praetorok 60 napig magán személyekűl tekintessenek [10]). Az nap Catót teljességgel semmibe sem vették [11]). Szóval minden kezökben van s akarják, hogy egész világ meg legyen erről győződve.

Rómában, február 13-ka körűl, 698.

Q. II. 10. XXXV. 121.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

És te félsz, hogy nekem alkalmatlan ne légy? Még ha ahoz való helyzetben volnék is [1]), tudod te jól, mit tesz *alkalmatlan lenni*. Talán az neked Ateius [2]). Úgy segéljen, mintha nekem leczkét adnál az illy udvariasságban, a mellyre nekem részedről épen semmi szükségem sincs. Mert te hozzám akár

---

tegetés nélkül keresztülvinniök lehetetlen, jó előre a Pompeiusnak mindenben szolgailag hódoló Afranius által olly törvényt indítványoztattak, mellyben kimondassék, hogy ha valaki vesztegetés útján jut is hivatalhoz, az neki ártalmára ne legyen. Ennyire mentek már ekkor Rómában a dolgok.

[10]) Ezt azon jó szándékból akarták, hogy így a vesztegetés útján választandó praetorokat még is meg lehessen perrel támadni azon 60 nap alatt, míg még hivatalukba tettleg be nem léptek; mert, mint már másutt mondatott, hivatalban levő egyéneket perbe vonni szabad nem volt.

[11]) T. i. Crassus és Pompeius, kik a nagyravágyó terveikben mindenütt útjokban álló Catót nem csak magáért, de sógora Domitius miatt is, felette gyülölték, minthogy emebben még nagyobb ellenségüket ösmerték. Domitius neje a Marcus Cato húga volt.

[1]) Hogy valami munkámban hátráltathass.

[2]) Talán mostanában *Ateius* alkalmatlankodik nálad, s azért magát előtted hosszasan mentegetni szokván, tőle tanultad ezt az udvariasságot.

mikor s akár hogyan szólasz, mindig szeretem [3]). Nincs nekem annál kedvesebb Istenemre, bármi Musák ihletettje nem olvassa új verseit nagyobb gyönyörrel föl, mint a hogy én téged akármi köz vagy magános, falusi vagy városi tárgy felől hallani szeretlek. S csakis az én ízetlen szerénységem az oka, hogy mikor eljöttem magammal ki nem hoztalak. Egyszer czáfolhatlan mentségűl hoztad fel Cicerónk gyengélkedését [4]), elhallgattam; majd mind a két Ciceróét — békét hagytam. Most meg gyönyörteljes leveledbe az a kellemetlen vegyűl, hogy úgy tetszel, mintha féltél volna, sőt félnél még most is, netalán nekem alkalmatlan légy. Pörbe szállnék veled, ha szabad volna; de, biz' isten, ha még egyszer nálad illyest veszek észre, nem fogok rá semmi mást mondhatni, mint, hogy talán mikor együtt vagyunk, én vagyok teneked alkalmatlan.

Mariusunkat pedig bizonynyal hintómba vettettem volna; ha nem is abba az *anicius-félébe*, melly Ptolemaeus királytól való [5]). Mert emlékezem, hogy

[3]) Ez az eredeti szövegben így áll: *tu vero ut me et apelles, et interpelles, et obloquare et colloquare velim.* Ezt a szójátékot magyarúl hívebben visszaadni nem tudjuk.

[4]) Mikor hívtalak, hogy jöjj el velem. A *Cicerónk* alatt Quintus fija, a *két Cicero* alatt ugyanaz és Marcus fija is értetik.

[5]) Mikor az országából kiszorúlt Ptolemaeus, Rómában a maga visszahelyeztetéséért pénzzel s ajándékokkal dolgozott, a többek közt Aniciusnak (valószinűleg annak, ki másutt a levelekben mint senator van említve) egy pompás gyaloghintaját adta ajándékba; azt, mellyben magát a király nyolcz legény vállain s száz lándzsás kíséretében előbb hordoztatni szokta volt. Cic., kinek campaniai jószágán szomszédja volt Anicius, ettől egyszer ezt a hintót elkéretvén, ezen vitte Mariust nyolcz legénynyel Baiaebe; de hogy az öreget még jobban megtréfálja, titkon a hintó után száz lándzsás kísérőt is rendelt; kiket mikor Marius útközben véletlenül magpillantott, ijedtében egészen oda lett, azt hivén fogolykép vitetik e fegyveres nép által.

én egyszer őt Nápolyból Baiaebe vivén az Anicius nyolczas fogatán, száz lándzsás jövén utánunk, milly szörnyű nevetést vittünk véghez, midőn, nem tudva milly kísérete van, egyszerre a hintót felnyitá; és ő ijedtében, én meg nevettemben majdnem összerogyánk. Bizonyosan elhoztam volna őt, mondom, csak azért is, hogy valahára az ő ószerű fínom udvariasságát s nyájas társalgását ismét ízlelhessem. De ezt a beteges embert a puszta s még most nagyjából sem kész villába nem akartam hívni. Noha nekem ahoz különös jogom van, hogy őt itt is élvezhessem. Mert tudnod kell, itteni birtokaimnak legfőbb becsök az, hogy szomszédom Marius. Majd neki Aniciusnál készíttetek helyet [6]). Mert magam olly *tudós* vagyok, ki a kézművesek köztt is el tudok lakni [7]). E philosophiát nem Hymettusnál [8]), hanem a Cyrus építő-udvarán [9]) szereztem. Marius, egészségénél s természeténél fogva is gyengébb. Mi az alkalmatlankodást nézi: annyi időt veszek tőletek írásra, a mennyit adtok. Bár ne adnátok semmit is, hogy inkább a ti vétketek, mintsem a magam restsége miatt szüneteljek. Sajnállak, hogy a köz ügyön olly felette tépelődöl, s látom jobb honfi vagy Philo-

---

[6]) Anicius szomszéd villájában kényelmesen el lesz helyezve.

[7]) Nem úgy mint más elpuhúlt tudósok.

[8]) Azaz Göröghonban, vagy Athenaeben; mert a mézéről és Jupiter templomáról nevezetes *Hymettus* hegy (ma *Trellavuno*) Attikában feküt.

[9]) *Ab area Cyri.* E hely itt az eredeti szövegben szörnyű rongálást szenvedett. Többen többféleképen akarták azt kijavítni, de sikeretlenül; egyik magyarázat roszabb a másiknál. Úgy, mint általunk adatik, *Schütz* igazítá ki, s ez eddig a leghelyesebb magyarázat, melly szerint itt Cic. azt, hogy ő tudós létére kézművesek köztt is el tud tanyázni, nem az athenaei bölcsektől, hanem a maga építőmesterétől Cyrustól tanulta.

ctetesnél [10]), ki méltatlanságot szenvedvén, még óhajtotta az olly jeleneteket [11]), mellyek neked keserűséget okoznak. Látom el vagy keseredve [12]). Így szokott ez lenni.

Ha már e földön élned kell [13]).

Mert azt soha mondani nem fogom :

hagyj fel mindennel . . . .

Jer csak, kérlek, hozzám; megvígasztallak én s letörlök rólad minden bánatot; de hozd el ha szeretsz, Mariust is. Csak hogy siessetek. Van kertem a háznál [14]).

Puteolanumban (vagy *Cumanumban*) aprilisben (vagy *májusban*), 698.

A. IV. 11. XXXVI. 122.

Cicero Atticusnak üdvet!

Megörvendeztettek leveleid, mellyekből 30-kán kettőt vettem egyszerre. Csak folytasd tovább is.

[10]) Ki mikor Lemnus szigetén polgártársaitól elhagyatva sebjében szenvedett, elátkozta honát s annak minden roszat kivánt. *Philoctetesről* lásd : a *tört. mut.*

[11]) A hona vesztére szolgáló belviszályokat.

[12]) Az e szavakkal kezdődő szakaszocskát, onnét, hol közönségesen minden értelem nélkül állani szokott, *Schütz* nézetét követve, ide leghelyesebben beiktathatónak találtuk.

[13]) Ez és a következő darab vers valami görög költőből van idézve s velek Cic. a haza szomorú sorsán kesergő Quintusnak azt akarja mondani, hogy az illyeneket tűrni szükség, míg e földön élünk s azért a világról le nem kell mondani.

[14]) E szavakkal minden commentatorok felakadtak; s majd mind más meg más magyarázatukat adják, de egy magyarázat sem kielégítő. A honnan *Schütz* itt a szöveget megromlottnak gyanítja. Részünkről nem; mert mi azok után, miket föntebb Cic. még épületlen s rendezetlen villájáról beszél, hogy t. i. ott Mariusnak még szállást nem adhat, mert maga is a kézművesek köztt kénytelen tanyázni — úgy véljük, azt akarja Cic. Quintusnak mondani : bár lakházam nem egészen kész is, van mellette szép kert; ellehetsz te velem ott is — Mariusnak pedig majd készítünk szállást Aniciuséknál. F.

Kandi vagyok minden affélékre. Szeretném, ha még egyet kitudnál, miben van. (Demetriustól ki lehet.) Pompeius nekem azt mondta, Crassust 28-kán Albanumban [1]) várja; és hogy mihelyt megérkezik, azonnal mennek Rómába, hogy a publicanusokkal a számadásokat rendbe hozzák. Kérdeztem: nemde a gladiatori játékok [2]) alatt? *Mielőtt elkezdetnének*, mondá. Mi fekszik ez alatt: vagy mindjárt, ha tudod, — vagy majd ha ő Rómába érkezett, kérlek, közöld velem. — Én itt falom a tudományt azzal a (hitemre, szívből mondom) csuda egy emberrel, Dionysiussal, ki téged s mindnyájatokat köszönt.

Nincs semmi édesb, mint tudni mindent [3]).

Nekem tehát, mint egy kandi embernek, megírd mi történt az első napon, mi a másodikon [4]), mi a censorokkal [5]), mi Appiussal [6]), mi ama nép *Apuleiájával* [7]). Végre megírd, kérlek, azt is, hogy magad mit csinálsz. Mert — hogy igazán megmondjam — én nem annyira az újságokban, mint leveleidben gyönyörködöm. Magammal Dionysiusodon kivűl, kit igen kedvelek, senkit sem hoztam; de azért nem félek,

---

[1]) *Alba*, latiumi város határában bírt mezei jószágán.

[2]) Mellyeket Pompeius ez idő tájban a nép számára tartani szándékozott.

[3]) Ismeretlen görög költőből idézett vers.

[4]) Érti a gladiatori játékok napjait.

[5]) Tartanak-e censust vagy sem. Lásd: a 119-ik lev.

[6]) Appius Claudius Pulcherrel, ki a jövő 699-ik évre consulságért fellépni készűlt s csakugyan el is lett választva.

[7]) Ez is gyanús szó itt. Ha csakugyan Cicerótól való, akkor nem mást, mint Clodiust értette alatta, kit az egykori lázangó néptribunról, Apuleius Saturninusról nevezett így el: de őt fajtalan életéért *Apuleiává* bérmálta: hogy így a *populi Apuleia* ollyan formán jöjjön ki, mint a *populi meretrix*.

hogy a beszédből kifogyjak [8]). Könyvemet Lucceiusnak által add [9]). Neked a *Demetrius Magnesét* küldöm, hogy legyen mindjárt, ki tőled számomra a választ meghozza.

Cumanumban, aprilis 30-án, 698.

A. IV. 12. XXXVII. 123.

Cicero Atticusnak üdvet!

Egnatius Rómában van. Hanem vele Antiumban keményen beszéltem Halimetus [1]) ügye iránt. Fogadta, hogy komolyan fog bánni Aquiliussal [2]). Láthatd hát az embert, ha akarod. Macrónak [3]) aligha szolgálhatok. Mivel 12-kén Larinumban [4]) az árverést nézem, még pedig két napig. Ezért nekem, miután Macróra olly sokat adsz, kérlek, megbocsáss [5]). De ha engem szeretsz, másodikán Piliával nálam vacsorálj. Bizonyosan megteszed ezt. Elsején szándékom Crassipes kertében, mint szállóban vacsorálni, s ki-

---

[8]) Ez után az eredeti szövegben ez jön: *abs te opere delector* melly homályos szavakat, minthogy kielégítő magyarázatukat nem találtuk, *Schütz* nézete szerint, a megelőző pontba osztottuk be.

[9]) Érti a consulsága történetéhez, Lucceius számára, igéretéhez képest készített jegyzeteit.

[1]) Ismeretlen név s nem bizonyos, helyesen van-e így írva. Akárki volt légyen, annyi világos, hogy személye iránt Atticus magát érdekeltnek érzette, miután Cicerót megkérte, hogy ezt az embert Egnatiusnál, hihető valami pénzbeli ügyben, ajánlja.

[2]) Érti azt a híres jugtudóst, kiről a 10-ik levélben említés tétetett.

[3]) Ez a *Macro* is egy ez időben élt ismeretlen magán ember. Atticusnak sok efféle egyénekkel, kiket a történet nem ismer, voltak pénz- és üzletbeli viszonyai.

[4]) Város Nápolyban, ma *Larino*.

[5]) Hogy t. i. Macrót, ki előtted olly nagy fontossággal bír, védenem nem lehet. Az árverés, mellyről szó van, vagy azért érdekelte Cicerót, mert azon valamit venni akart; vagy mert az eladandó vagyonnak maga is egyik örököse volt.

játszni a tanácsvégzést [6]). Onnan vacsora után haza, hogy reggel Milónak kezénél legyek [7]). Ott [8]) hát látni foglak és tovább szállítlak [9]). Egész házunk köszöntet.

Tusculanumban vagy Antiumban, május végén 698.

F. VII. 23. XXXVIII. 124.

Cicero Fabius Gallusnak üdvet!

Alig hogy Arpinumból megjövék, kezemhez jutott leveled; és ugyanez alkalommal vettem Avianustól is egyet, mellyben az volt legszebb, hogy majd ha eljön bejegyzi a hitelezéseket, arra az időre, mellyre én kivánom [1]). Tedd, kérlek, magadat az én helyzetembe. Valljon akár neked, akár nekem orczánkhoz férhet-e, elsőben magunknak időt kérni, azután egy évnél többet kivánni? [2]) Azonban, édes Gallusom, mindez hagyján lenne, ha vagy ollyanokat vásároltál volna mik nekem kellettek, vagy azon az áron mellyen én akartam. Hanem azért azokat is, miket írod hogy vettél, nem csak elfogadom, sőt kö-

[6]) Mellynek rendelete úgy szólt, hogy minden senator, ki Rómában van, ha tanácsülésbe hivatik, megjelenjen, különben megzálogoltassék. Cic. megjelenni nem akarván, e tanácsvégzést úgy játszotta ki, hogy ülés előtti estve nem ment be Rómába, hanem Crassipes kertében, mint egy vendégfogadóban szállott meg s ott maradt háláson.

[7]) Miféle dologban — nem bizonyos. Nem, Clodiussali ügyében mert ez a múlt évre esik; nem menyekzőjében is, mert ez még csak november 14-ikére volt kitüzve. V. ö. 129. lev.

[8]) Azaz Milónál.

[9]) Magamhoz vacsorára viszlek.

[1]) Azaz: ha majd Rómába jön, azt a mivel a szobrokért tartozom, úgy fogja beírni hitelező könyvébe, a mint én a fizetési határidőt megszabom.

[2]) Mert akkor is, mint ma, a hitelben tett vásárlásokat év végével ki szokták fizetni.

szönettel is veszem. Mert jól látom, miszerint te a dologban nem csak buzgalommal, de szenvedélylyel is járván el, mint olly egyén, kit én bárminek [3]) megitélése körűl mindig a legkényesb ízlésűnek ismertelek, miket megkedveltél s miket hozzám méltóknak gondoltál, ollyanokat vásároltál össze. Azonban mégis szeretném, ha Damasippus szavánál maradna, mert a vett darabok közől teljességgel nincsen szükségem egyre is. Pedig te, nem tudva czélomat, azt a négy-öt szobrot annyin vetted meg, mennyit én a szobrok egész fajáért sem adnék. Azokat a *bacchansnöket* [4]) a Metellus Musáihoz hasonlítod. Hol itt a hasonlat? Azután e Musákat is soha én annyira nem becsültem volna, s ebben nekem minden Musa igazságot adna. Node ezek mégis könyvtáramba illenének s tanulmányaimmal összeegyeznének. Hanem már a bacchansoknak mi helyök van nálam? *Igen, de szépecskék.* Tudom jól; elégszer láttam én őket. Ez előttem ismert szobrokra névszerint bízálak vala meg, ha nekem tetszettek volna; de csak olly szobrokat szoktam vásárolni, mellyek palaestrámban a tért a gymnasiumok mintájára díszesítsék. A Mars szobra pedig mit keres nálam, béke emberénél? Jó, hogy még Saturnusnak is nincs egy szobra közttök, mert azt hinném, e két szobor hozta fejemre az adósságot [5]). Mercuriuséból inkább lehetne; talán úgy

[3]) Minden effélének megitélésénél.

[4]) *Bacchans* vagy *Baccha* nevet viseltek azon nők, kik Bacchus ünnepén a szokott díszmenetnél álarczosan, borostyán-koszorús fővel, szarvasbőr öltönyben, egyik kezökben thyrsus-pálczát, másikban borkancsót tartva, őrjöngő kurjongatások közt tánczolták végig az utczákat.

[5]) T. i. a Mars és Saturnus szobra, minthogy ezek ketten szomorú istenségeknek tartattak.

Avianussal szerencsésben végezhetnénk [6]). A melly asztal-talpat [7]) magadnak kinéztél, ha hozzá kedved van, legyen a tied; hogyha pedig mást gondoltál, tudnivaló, enyim marad. Hanem biz én azon az öszvegen sokkal örömestebb vettem volna Terracinában [8]) egy szállást, nehogy mindig vendégbarátomnál alkalmatlankodjam [9]). A hiba, átlátom, egyenesen szabadosomé, kinek világos megbízásokat adtam, — és meg Juniusé, Avianus barátjáé, kit, gondolom, ismerni fogsz. Tusculanumban, a kis folyosón nehány új ülőke [10]) készűlt nálam; ezeket én festvényekkel akartam felékesítni. Mert ha engem gyönyörködtet valami afféle, gyönyörködtet a festés. Egyébiránt ha már a mondottakat [11]) bírnom kell, tudósíts, kérlek, hol vannak? mikor szükség elhozatni? s miképen szállítni? Mert ha Damasippus szavánál nem marad: valami ál-Damasippust [12]) veszteségemmel is fogok én találni.

---

[6]) Minthogy Mercurius az adás-vevés istene lévén, talán kedvezően intézte volna részünkre Avianusnál a vásárlást.

[7]) *Trapezophoron.* Így nevezték azon egyes vagy csoportos czifra szobrokat, mellyeket a gazdagoknál asztaltáblák alá lábakúl használtak, minőket a ma divatos bútorok közt is láthatni.

[8]) *Terracina* vagy Tarracina hajdan *Anxur* város Latiumban: fennáll ma is az egyházi államban 8000 lakossal. Fekszik a *Velletri delegatióban* a pontini mocsár körűl.

[9]) Érti bizonyos jó ismerősét, kinél, valamikor mezei jószágaira kiment, mindig Terracinában meghálni szokott.

[10]) *Exedrium*: melly kicsinyítője lévén ennek *exedra*-ülőhely: azt magyarúl a szintén kicsinyítés fogalmával járó *ülőke* szóval leghelyesben és legrövidebben kifejezhetőnek véltük. Az exedrák a folyosón belűl, vagy kivűl, beszélgetés végett készített ülőhelyek voltak.

[11]) A miket számomra vettél.

[12]) Kire azokat a kelletlen szobrokat majd veszteségemmel is reá tukmálhatom.

Mit hozzám a ház végett ismételve írsz, azt már elindulásomkor [13]) Tulliámra bíztam; mert épen azon órában kaptam leveledet. Szóltam Niciásoddal is, minthogy ő, mint tudod, Cassiussal jó lábon áll [14]). Megjövetelemkor pedig, mielőtt e legutóbbi leveledet vettem volna, megkérdeztem Tulliámtól, mit végzett. Ő azt mondá, Licinia által tett volt lépéseket (de úgy vélem Cassius e nővérére nem igen sokat hajt); s hogy ez szabadkozott volna, miszerint a férje távol lévén (mert Dexius Hispaniába ment) annak távolléte alatt s tudta nélkül kiköltözni nem mer. Igen örvendetes rám nézve, hogy általad mindennapi társalgásunk és együtt élésünk olly nagyra lőn becsülve, miszerint először azt a házat választád, hogy ne csupán közelemben, hanem egyenesen velem lakhassál [15]), másodszor, hogy beköltözni olly igen sietsz; de veszszek el, ha engedem neked, hogy ezt inkább óhajtsd nálamnál. Azért el fogok követni mindent; mert látom, mennyire érdekel az engem, mennyire mind a kettőnket. Ha valamit végezendek: tudatom veled. Nekem mindenre válaszolj, s ha nem sajnálod tudósíts, mikorra várjalak.

Rómában, talán 698.

---

[13]) Mikor t. i. Rómából villáimat, jelesen az *arpinumit* megtekinteni elutaztam.

[14]) Gallus ettől a Cassiustól egy házat vett; mellybe minélelőbb beköltözni kivánt; de ebben hátráltatta az, mert Cassius húga Licinia, férjével bizonyos Dexiussal még a házban lakott.

[15]) Talán mert Gallus vett házát csak egy közfal választá el a Ciceróétól, vagy az ehez ollyan közel esett, hogy onnan Gallus minden perczben átfuthatott Ciceróhoz.

F. I. 8. XXXIX. 125.

M. T. Cicero P. Lentulus proconsulnak üdvet!

Minden téged illetőkben mi történt, mi határoztatott, mit vállalt Pompeius magára, legjobban meg fogod M. Plaetoriustól [1]) érteni; a ki mindezeknél nem csak jelen volt, hanem fő szerepet is vitt s irányodban a legszivesb, legokosb, legbuzgóbb barát semmi tisztét el nem mulasztotta.

Ugyan tőle a köz ügyek egész állását megtudhatd; mellyek mivoltát megírni nem könnyű [2]). Annyi azonban bizonyos, hogy azok a mí barátink [3]) hatalmában vannak; még pedig úgy, hogy mint látszik, a helyzet a jelenkorban változást nem fog szenvedni. Én részemről, mert vele tartozom, s mert magad úgy kivántad és mert méltóságom s en javam azt parancsolja, annak érdekéhez csatlakozom, kit te az én érdekemben magadhoz kapcsolandónak véltél. De nem kell neked mondanom, mi nehéz a hon ügyében érzelmünket, kivált a helyest és megrögzöttet levetkeznünk. És én mégis önkényt annak akaratához szabom magamat, kivel szép módjával nem ellenkezhetem; és ezt nem is, hogy tán némellyeknek tessem, ámításból teszem. Mert benső vonzalmam, sőt

[1]) E név közönségesen *Emplatorius*nak íratik; de valószínüleg hibásan; mert a szövegből kitetszik, hogy itt nem illy ösmeretlen egyénről beszél Cicero, hanem valami nevezetesb személyről, kinek a Lentulus ügyébe tekintélyes állásánál fogva nagy befolyása volt; s illyen lehetett *M. Plaetorius*, ki 687-ben Ciceróval együtt praetorkodott, és ki *orat. pro Cluent. c. 53.* is említve van.

[2]) Vagy mert sokból állna; vagy mert levélre bízni nem tanácsos.

[3]) Érti nem csak Caesart és Pompeiust, de Crassust is, kive már ekkor ama kettőnek és az ifjú P. Crassusnak kértére kibékült.

mondhatom szerelmem Pompeius iránt olly nagy, hogy a mi neki üdvös és kivánatos, az nekem is azonnal helyesnek és igazságosnak látszik. S szerintem nem hibáznának még ellenei is, ha miután hozzá hasonlók lenni nem bírnak, torzsalkodni megszűnnének. Aztán engem még az is vígasztal, hogy csak én vagyok az, kinek minden leginkább megbocsáthatja, ha vagy pártolom azt, mit Pompeius akar, vagy hallgatok, vagy tán (mit legjobb szeretek) kedvencz tanulmányaimhoz térek vissza s ezt valóban meg is teszem, ha az ő barátsága engedi. Mert mi akkor előmbe tűzve volt, mikor a legfőbb hivatalokban, s legnagyobb dolgokban forgottam : méltóság a véleményadások, szabad kéz a köz ügy vezetése körűl — annak teljesen vége van; nem csak rám, de mindnyájunkra nézve. Mivel vagy minden tekintély nélkül, egy- két ember véleményét kell követnünk, vagy hasztalan mást szavaznunk. Ezt neked főkép azért írom meg, hogy tudd te is egyszer, mihez tartsd magadat. Tanácsnak, törvénykezésnek, s egész közigazgatásnak minden eljárása megváltozott. Nekünk óhajtnunk kell a nyúgalmat; és ezt azok, kik a viszonyokon uralkodnak, úgy látszik, bíztosítnák is, ha némelly emberek [1]) az ő hatalmukat türelmesebben viselni tudnák. Mert a szilárd s önálló senator egykori consularis tekintélyéről többé nincs mit álmodoznunk. Vége annak, azok vétke miatt, a kik a

[1]) Mint M. Cato s ennek két sógora M. Bibulus s L. Domitius Ahenobarbus, kik Caesar- és Pompeiusnak régi ellenségei voltak.

tanácstól a legösszetartóbb rendet [5]) s a legkitűnőbb férjfiút [6]) elidegeníték.

De hogy arra térjek vissza, mi a te érdekeiddel szorosabb kapcsolatban áll: meggyőződtem, hogy Pompeius igen jó barátod. Az ő consulsága alatt, mennyire én látom, mindent, mit akarsz, elérhetsz; én annál oldala mellett leszek, és rajtam a téged illetőkben, semmi múlni nem fog. Mert attól nem tartok, hogy neki terhére legyek; ő kedvesen veendi már azt is, ha engem háladatosnak látand. Arról meg lehetsz győződve, hogy nincs olly csekély tárgy, melly ha egyszer téged illet, előttem drágább ne legyen minden saját dolgaimnál. S ez érzelmem mellett tevékenységemmel meg bírnék felelni magamért, de voltaképp azért nem felelhetek meg [7]), mert érdemeidet nem tettleg, de még gondolatban sem vagyok képes hálám által csak részben is megközelíteni.

Hire van, hogy igen derék dolgot vittél végh hez [8]). Várják tudósításodat; már szóltam Pompeius-

[5]) T. i. a lovagokét, kiket maga Cic. mint consul szép egyetértésbe hozott a tanáccsal; de Cato ismét elidegenített azzal, hogy az asiai vámok bérlőivel új, kedvezőbb szerződést kötni nem engedett; mit azután Caesar alkalmúl használt arra, hogy a lovagrendet a tanácstól magához hódítsa. Lásd fölebb a 22. s 23. lev. úgy *Suet. Jul. Caes. c. 20.*

[6]) Pompeiust, kinek azon engedményeit, mellyeket Mithridates legyőzése után, több ásiai királyok, fejedelmek és városok részére tett, a tanács által megerősítetni nem engedték; s ezek élén állt L. Lucullus, Serviliának, Cato nővérének férje, Catóval s Metellus Celerrel együtt s ez vitte Pompeiust arra, hogy Caesar leányát feleségül vévén, ez által Caesart magának megnyerje s vele mint consullal említett intézkedéseit helybenhagyathassa. Lásd: *Suet. Jul. Caes. c. 19.*

[7]) Noha váltig iparkodom, s e részben magam ellen nincsen is panaszom, még sem tartom elégnek a mit értted teszek. Ugyanilly kifejezést használt már a 92-ik levél elején is.

[8]) E helyre az öreg Wieland a következő kedélyes megjegy-

sal iránta [9]), mihelyt megérkezik, látni fogják buzgalmamat a hivatalnokok s senatorok összejárásában. Egyébiránt ha a téged illetőkben többre törekszem is, mint mi tőlem telik, mégis kevesebbet fogok tenni, mint a mennyivel tartozom.

Rómában, 698.

F. VII. 1. XL. 126.

M. Cicero M. Mariusnak üdvet!

Ha testi fájdalom vagy erőtlen egészséged [1]) tartóztatott, hogy a játékokra [2]) el ne jöjj, inkább szerencsédnek mintsem bölcseségednek tulajdonítom azt. Ha ellenben ezeket, miken mások bámúlnak, megvetendőknek itélted és bár egészséged miá tehetted volna is, eljönni még sem akartál: úgy kétszeresen örvendek; hogy mind testbeli bajtól ment, mind lélekben egészséges valál, midőn azokat mellőzted

---

zést teszi: Illy nagy távolságban a hír a törpékből is könnyen óriásokat csinál. A ciliciai hegylánez leghozzáférhetlenebb vidékein még folyvást tartózkodtak néhány rablócsordák, mellyekkel a római helytartók soha elbánni nem tudtak. Az ellenek portyázást minden prol consul némi örökségül hagyta utódára. Ez aztán egy pár legióvanyakukra ment, őket sziklafészkeikbe visszakergette; mire győztes hadától *imperatornak* kiáltatván ki, róla a tanácsnak tudósítást küldött; ennek következtében *ob rem bene gestam*, mindenfelől üdvözlő örömnyilvánításokban részesült s legalább is egy supplicatiót *ad omnia pulvinaria*, sőt néha triumphussali megtiszteltetést is kapott jutalmúl. Bizonyosan ez volt az eset Lentulusunknál is s mint könnyen elgondolható, Cic. ez alkalommal kötelességét megtenni el nem mulaszthatta.

[9]) T. i. hogy ha leveled megérkezik, tegyen annak folytán a tanácsnál indítványt a részedre rendelendő supplicatio iránt.

[1]) Mert Marius köszvényes és beteges ember volt; mint a 121-ik levélből már láttuk.

[2]) Mellyeket Pompeius másodszori consulságában, az általa építtetett pompás amphitheatrumnak s azzal egybekapcsolt *Venus Victrix* templomának felavatásakor adott volt.

a miket ok nélkül bámúlnak mások; csak hogy aztán gyümölcse is meglett légyen nyúgalmadnak, mellyet ugyan gyönyörűen élvezhettél, miután ama kies vidéken [3]) majdnem magadban hagyattál. De nem is kétlem, hogy ama teremedben, a honnét Stabiumon keresztűl Seianumba kilátást nyitottál [4]), azon napokon a reggeli órákat olvasgatással töltötted; míg másfelől azok, kik téged ott hagytak, a közönséges bohózatokat fél álmosan nézték. A nap többi részét pedig olly múlatságokkal húztad ki, miket saját tetszés szerint választál magadnak; míg nekünk azokat kellett kiállanunk, mik egy Sp. Maeciusnak [5]) tetszettek. A játékok — ha tudni akarod — igazán a legnagyszerűbbek voltak [6]); csak hogy nem a te gyomrodhoz valók, mert, a magaméról teszem a következtetést. Elsőben is t. i. tiszteletből ollyanok léptek ismét színpadra [7]), kikről én azt hittem a színpad-

[3]) Puteoli határában, hol Marius egy villát bírt.

[4]) Azaz: hogy Puteolanumod ablakából seianumi villádba elláthass, a közben eső stabiaei birtokodban erdőt vagy hegyet vágattál keresztül. De megjegyzendő hogy itt a *Seianum* szó, mint egészen ismeretlen helynév gyanúsnak tűnik fel. *Stabiae* campaniai város volt, hanem a szövetséges háborúban Sylla által földig lerontatván, helyén csupa villák alakúltak. Lásd *Plin. III.* 5.

[5]) Az a *Sp. Maecius Tarpa*, kit Horatius is két helyen u. m. *I. Sat. 10. v. 38.* és *ad Pis. v. 38.* említ. Egy szigorú műbíráló, ki Apollo, vagy a Musák hajlékában, hol a költők munkáik felolvasása végett összegyűlni szoktak, szűntelen jelen volt s olly tekintélylyel bírt, hogy a melly színdarabot ő nem helyeselt, azt a szerző színpadra vinni nem merte.

[6]) Cic. másutt azt mondja rólok, hogy illy pompás játékokat emberek emlékezete óta nem láttak: *Ludi quales non modo nunquam fuerunt, sed ne quomodo fieri quidem posthac possint, possum ullo pacto suspicari. Orat. in Pis. c. 27.*

[7]) Pompeius iránti tiszteletből a játékokban résztvenni kívántak. Illyen volt az alább említett Aesopuson kivűl, valami *Galeria Copiola* nevű vén énekesnő is, kiről *Plin. VII. 48.* e szavakkal emlékezik: *a Magno Pompeio magni theatri dedicatione anus pro miraculo reducta.*

ról becsületből léptek volt le. Kedvenczed meg, a mi Aesopusunk, úgy viselte magát, hogy senki sem bánta volna, ha a dolgot abban hagyja. Mikor elkezdett esküdni, hangja kifogyott ezen szavaknál: „*hogyha tudva csalok*“ [8]). Minek elbeszélnem egyebet előtted? hisz a többi játékot ismered. Annyi múlattató sem volt bennek, mint szokott lenni a középszerű játékokban. A díszítmény bámulása kizárt minden vidorságot [9]), s te e díszítményt, nem kétlem legjobb szívvel nélkülözted volna. Mert mi múlattatóval bír a hatszáz öszvér *Clytaemnestrában?* úgy a háromezer kancsó [10]) a *Troiai lóban*? vagy a gyalogság s lovasság különféle fegyverzete valamelly csatában? Ezek a tömeget bámulásra bírták: neked legkisebb örömet nem szereztek volna. Ha te e napokon Protogenesedet [11]) hallgattad; feltéve hogy ő előtted bármit inkább, mintsem beszédeimet olvasta: valóban nem kevéssel több múlatságban részesültél, mint bármellyikünk is. Mert azt nem gondolom, hogy görög, vagy oscus játékokat [12]) kivánj; főleg, midőn

---

[8]) A rómaiaknál szokás volt, a kő-*Jupiter*re is esküdni. Honnét vették e szokást, találgatni nem érdemes; miután arról sokfélék a vélemények. Annyi Festus után bizonyos, hogy az így ment végbe: az esküvő egy darab követ vévén kezébe, e szavakat mondotta: *ha tudva csalok, akkor engem Diespiter a fővárosnak, s várának kára nélkül úgy vessen ki javaimból, mint én e követ elvetem;* s ezzel a követ elhajította.

[9]) A helyett, hogy a nézők magokat az előadott darabbal múlatták volna, csak a díszítményeket bámulták.

[10]) Némellyek itt a *craterarum* helyett *cetrarum*ot írnak. Egyik úgy megteszi mint a másik; miután a Livius Andronicus *Trojai ló* czímű tragoediájában, a Troja bevételekor zsákmányolott holmikről lévén szó, ezek craterák is cetrák is (*bőrpaizsok*) lehettek.

[11]) Marius *anagnostája* vagy felolvasója, minőket a római nagyok magoknak tartani szoktak.

[12]) A *görög játékok* alatt azon satyricus drámák értetnek, melyekben satyrusokat, vagy ezekhez hasonló személyeket, mint *Auto-*

oscusjátékokat tanácsunkban is láthatsz [13]); a görögöket meg elannyira nem szereted, hogy még villádba sem szoktál a *görög töltésen* [14]) menni. Hát azt mikép gondolhatnám, hogy az athletákat [15]) áhítsd, ha a gladiatorokat is megveted? kiknél Pompeius maga megvallja, minden költsége, fáradsága füstbe ment [16]). Voltak még vadászatok is kettesével [17]), öt napon ált; nagyszerűek, senki sem tagadja. De mi

---

lycus és *Burris*, szerepeltettek. Ezek Cicerónak legkevésbbé tetszettek. (Lásd a 749-ik lev.) Az *oscus játékok*, mellyek az oscusok *Atella* nevű városáról, hol elsőben divatba jöttek, *Atellanák*nak is hivattak, szinte pajkos bohózatok voltak; bennek *oscus* személyek s gyakran oscus beszédek is használtattak, melly nyelvet a rómaiak még ekkor értettek. Különben az oscus nép egy Latium s Samnium köztt a Liris (ma *Garigliano*) folyó mellett lakott saját nyelvű nép volt.

[13]) Némellyek és közttök Wieland szerint is, itt nem a római, hanem az *arpinumi tanács* értendő, mellyet Cic. Mariushoz szólva azért mond *tanácsunknak*, mert mindkettőjök arpinumi születés volt. S azzal a tréfával, hogy Mariusnak oscus-játék kedvéért nem szükség Rómába mennie, miután azt az arpinumi senatusban közelebb találja, nem csak az arpinumiak dialectusára, mellyben sok oscus szó találtatott, hanem azon körülményre is volna czélzás, hogy ezen parasztos s kisvárosi tanácsurak között, mikor őket hazafias buzgóságuk elragadta, gyakran meglehetős furcsajelenetek adhatták elő magokat. És mivel Arpinum a hajdani oscus-föld határán feküttt, igen természetes, hogy az arpinumiak latin beszédébe több oscus szójárás becsúszhatott: minők voltak pl. a *po*: populus; *gau*: gaudium; *famul*: famulus; *coel*: coelum; *do*: domo; *volup*: voluptas; *cante*: canite helyett sat., minő rövidítéseket az Ennius töredékeiben többeket találni.

[14]) Melly hihetőleg Italiának egykor görögöktől lakott s *Magna Graecia* nevet viselt részén ment keresztül; de időjártával lassanként úgy elromlott; hogy Marius jobb szerette annál, még kerülőt téve is, a római töltött útat használni.

[15]) Kik Dio Cassius szerint szintén adtak előadásokat ez alkalommal. Az *athletik* a gladiatoroktól abban különböztek, hogy az ő küzdésök rendesen birkózásból s öklözésből állott; emezek ellenben öldöklő fegyverrel élet- és halálra vívtak egymással.

[16]) *Operam et oleum.* E római példabeszéd onnét ered, mert az athleták küzdés előtt olajjal kenették be testöket.

[17]) Délelőtt is, délután is egyszer. E vadászatokon Plutarchus és Dio szerint 500 darab oroszlánt öltek meg.

múlatság lehet az egy mívelt személyre nézve, mikor egy erőtlen ember a legerősb vadállattól széttépetik, vagy egy gyönyörű bestiát vadászgerelylyel átvernek? mit ha látni szükség, te úgyis eleget láttál; s mí is kik itt néztük, rajt semmi újat nem láttunk. Az utolsó nap az elefántoké volt. Ennél a köznépre és tömegre nézve sok bámúlni való, de semmi gyönyörködtető nem jött elő; sőt rá némi szánalom is következett [18]), és ollyanforma vélemény, hogy ezen baromnak van valami rokonsága az emberi nemmel.

Én azonban e napokon — a színjátékok idején — nehogy azt találd gondolni, nem csak boldog, de egészen szabad is valék, Gallus Caninius barátod pörében majdnem megszakasztottam magamat. Ha nekem olly engedékeny közönségem volna, mint volt Aesopusnak, úgysegéljen örömest elhagynám mesterségemet és veled s a hozzánk hasonlókkal élnék. Mert az engem előbb is úntatott, mikor mind korom, mind a becsületvágy ösztönzött, és meg aztán szabad is volt nem védnem, kit nem akartam: most pedig már semmi egy élet ez. Mert fáradságomnak ez úton semmi gyümölcsét nem várom, de sőt néha irányomban nem sok érdemmel bírókat vagyok kénytelen az érdemesek kértére védeni. Azért mindenféle okokat keresek, hogy végre kedvem szerint élhessek s téged a te nyúgott életeddel felette dicsérlek és pártollak. Azt pedig, hogy engem ritkábban látogatsz, annál

[18]) Erről az elefántos viadalról azt írja Plinius, hogy e szegény állatok, mikor már a menekülhetésre kilátásuk nem volt, leírhatlan módon panaszkodva esdekeltek a közönség könyörületéért, és mintegy jajgató sírást vittek végbe, mi a népet úgy megindította, hogy ez felejtvén az imperatort s a bőkezűséget, melylyel általa megtiszteltetett, ülőhelyéről egész tömegben könnyezve ugrott fel s Pompeiusra átkokat szórt, mellyek rajta utóbb teljesedtek is. *Hist. nat. VIII. 7.*

csendesebb lélekkel tűröm, mert ha Rómában volnál is, sem nekem a te elmésségedet, sem teneked az enyimet, ha talán volna bennem is, úgy sem lehetne élvezni — az én igen kellemetlen foglalkozásaim miatt; mellyektől ha majd tágúlok, (hogy épen megváljak nem követelem) bizonyára még neked is, kinek annyi évek óta egyében nem jár az eszed, leczkét adok abban, mint kell szépen élni. Csak te nekem a te gyarló egészségedet dajkáld s őrizd tovább is, hogy villáimat eljárnod s velem gyaloghintón bekalézolnod lehessen. Ezúttal hosszabban írtam hozzád mintsem szokásom; nem mert az üres időben, hanem mert a hozzád való szeretetben bővölködöm, miután, ha emlékezel, egy leveledben fölhívtál, írnék neked valami affélét, minélfogva, hogy a játékokat elmúlasztád, meg ne kelljen bánnod. Ha ezt elértem: örűlök, ha pedig nem: azzal vígasztalom legalább magamat, hogy máskor a játékokra eljöszsz s engem meglátogatsz, és nem fogod múlatságod némi kárpótlását az én leveleimben keresni. Élj szerencsésen.

Rómában, 698.

F. XIII. 74. XLI. 127.

M. T. Cicero Q. Philippus proconsulnak üdvet!

Bár irántam való figyelmednél s barátságunknál fogva, nem kétlem, hogy ajánlásomat emlékezetben tartod; mind e mellett neked úgy e jelen barátomat L. Oppiust [1]), mint L. Egnatius távollevő barátom ügyeit most ismételve ajánlom. Emezzel olly összeköttetésben s barátságban állok, hogy ha

[1]) Asiában kereskedést üzött római lovag; valószínüleg ugyanaz, kit *pro Flacco c. 13.* említ.

ügye a magamé volna, nem gondolnék vele jobban. Annálfogva igen le fogsz kötelezni, ha vele tapasztaltatod, hogy általad olly mértékben szerettetem, mint én azt képzelem. Ennél nekem kedvesebb dolgot nem tehetsz, s hogy teljesítsd, hathatósan kérlek.

Rómában, 698.

F. XIII. 40. XLII. 128.

M. T. Cicero Q. Ancharius [1]) proconsulnak Q. f. üdvet!

L. és C. Aureliust [2]), Lucius fijait, kikkel úgy magokkal, mint apjokkal, egy igen derék emberrel, legmeghittebb lábon állok, rendkivűl ajánlom neked, mint ollyan ifjakat, kik minden szép tudományokban kitűnők, velem szorosan egybekapcsoltak s barátságodra fölötte méltók. Ha valaha ajánlásom ért nálad valamit, [pedig tudom, hogy sok, felette sokat ért] érjen ez, kérlek. Ha velek megtisztelőleg s nyájasan fogsz bánni, mind magadhoz igen háladatos derék két ifjat fogsz lekötni, mind engem is nagy mértékben lekötelezendesz. Élj szerencsésen.

Rómában, 698.

---

[1]) 694-ben Caesar és Bibulus consulok alatt mint néptribun magát tiszttársának a famosus *Vatinius*nak ellenében igen erélyesen s dicséretesen viselte; 697-ben praetor lett; reá következő évben pedig Macedoniába, az onnét rosz kormányzása miatt vissza hívott L. Piso helyébe proconsulnak küldetett.

[2]) Kiknek mellléknevök *Oresta* volt és kik valószinűleg azon hasonló nevű két régibb testvérek ivadéki voltak, kiket *Brutusában* c. 25. említ. Úgy látszik e fiatal emberek, nem kereskedési ügyben, hanem tudományos czélból tették ekkor útjokat a görög provinciákba.

A. IV. 13. XLIII. 129.

Cicero Atticusnak üdvet!

Látom tudod, hogy november 15-kén Tusculanumomba jöttem [1]). Itt nálam Dionysius azonnal megjelent, 16-dikán [2]) Rómában lenni akarok, sőt nem csak akarok; kell hogy legyek. Milónak menyegzője lesz [3]); a választógyülést [4]) kezdik rebesgetni. Ám teljesüljön is: én azért, hogy ama viszálkodásoknál, mellyek, mint hallom, a tanácsban történtek, jelen nem valék, cseppet sem sajnálom. Mert vagy védni fogtam volna, a mi nem tetszik, vagy cserben hagyni azt, kit nem illenék [5]). Mégis mondhatom, szeretném, ha te e dolgokat s a köztársaság jelen állását, és hogy a consulok ezt a zenebonát milly érzettel veszik, nekem, mennyiben lehet, megírnád. Felette éhes vagyok rá s — ha tudni akarod — minden gyanús nekem. — Crassusunk pedig, mint mondják, nem olly díszesen indúlt el a vezér-palást-

---

[1]) T. i. a többi villáiból, mellyeket mint Pompeianumot, Cumanumot, s Formianumot ez ősz folytán rendre járta volt.

[2]) Érti december hónapét.

[3]) *Faustával*, a volt dictator leányával.

[4]) Mellyben a jövő évi consulokról lesz a szó. De ez a választógyülés, mellynek rendesen még quintilis hóban meg kellett volna tartatni, a Pompeius-párt cselszövényei által egy hónapról másra lőn elhalogatva, úgy, hogy végre is, ellenkezőleg mintsem Cic. gondolta, erről az évről egészen elmaradt.

[5]) Miután Pompeius, ki ez évben egyik consul volt, azon példátlan meghatalmaztatáson fölül, melylyel három év előtt a birodalombeli élelembíztosság reá ruháztatott, most még a hispaniai s afrikai proconsulságot is, nevezetes hadsereggel együtt öt évre megkapta; ennek folytán Caesar is a maga galliai proconsulságát öt évre meghosszabbíttatni kivánta és azt a tanácsban végbement sok és heves viták után, a consulok túlnyomó befolyása által, több más kivánságaival együtt meg is nyerte. Cic. míg e felett a tanácsban veszeked-

ban, mint rég a vele egykorú L. Paulus [6]) második consulságában [7]). Jaj beh czudar ember!

De oratore munkámra gondot fordítottam. Elég sokszor megfordúlt az kezem alatt — le lehet bízvást íratnod. Újra kérem tőled a jelen helyzet vázlatát, nehogy mint jövevény lépjek ott elő.

Tusculanumban, november végén, 698.

Q. II. 11. XLIV. 130.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

E levelet czédulád szútyongatása csikarta ki. Mert különben maga a tárgy és a nap, mellyen elmentél, írásra való anyagot épen semmit nem nyújtott. Hanem valamint ha együtt vagyunk, a beszédből kifogyni nem szoktunk: úgy kell néha leveleinknek is szátyárkodniok [1]).

---

tek, idejét mezei jószágain töltötte s *de Oratore* és *de Republica* czímü munkáin dolgozott.

[6]) *Aemilius Macedonicus*; az ifjabb Scipio természetes apja; egyik legnagyobb férfia Rómának, Perseus macedoniai királyt legyőzvén, 586-ban fényes triumphussal s a *Macedonicus* névvel tiszteltetett meg. Dolgait Livius, Plutarchus, Florus s többek is hiven megírták; Rómában pedig máig is létezik azokról egy ércz-tábla illyen felirattal: *Paulus Aemilius imp. Macedoniam terrarum imperio potitam coepit cuius uno die LXXII urbes vendidit, etiam Indiae victor per vestigia Liberi patris atque Herculis romana signa circumtulit.*

[7]) L. Paulus is 60 éves volt, mikor Macedoniába fővezérül ment, valamint L. Crassus mikor Syria ellen kiindúlt. Hanem mint *Livius XLIV.* 22. írja, Paulust elmentekor nagy részvét és szokatlan sokaságú tisztelgő nép kísérte ki Rómából; Crassust ellenben *Ateius* néptribun ki sem akarta ereszteni, hanem börtönbe záratni s miután ezt tiszttársai a többi tribunok ellenzették, átkokat mondott Crassus fejére; úgy hogy ennek az egy Pompeiuson kívül több kísérője nem is találkozott.

[1]) *Halucinari* azaz: szószátyárságot követni el, vagy mindent össze vissza fecsegni. Talán a *halucinari*-t leghívebben viszaadná a *hebetelni*, balatonvidéki tájszó.

No hát a tenedosiak szabadságának *tenedosi bárddal* vették fejét [2]). Mert őket rajtam, Bibuluson, Calidiuson s Favoniuson kivül, senki sem pártolta.

Rólad Sipylumból [3]) a magnesiaiak részéről megtisztelő említés tétetett; miután azt mondák, egymagad szegültél ellen L. Sextius Pansa [4]) követelésének.

Ha a többi napokon valami történik, mit tudnod szükség; vagy ne történjék bár: mégis írok mindennap valamit. 13-dikán sem részedről sem Pomponiuséról nem fogok hiányzani [5]).

Lucretius [6]) költeményei ollyanok, mint írod: nem sok bennek a lángész, de sok a művészet. Hanem ha majd eljöszsz, s a Sallustius *Empedoclesét* [7]) el bírod

---

[2]) *Tenedos*, sziget az aegeumi tengeren, melly ma *Bokcsa Adasi* nevet visel. Ennek lakói azt kérték követeik által a római tanácstól, hogy legyen szabad saját törvényeik szerint élniek; de megtagadtatott s római törvények alá vettettek. A *tenedosi bárd* példabeszéd volt a görögöknél s alatta rendkívüli szigort értettek; mert eredetét onnét vette, hogy királyuk *Tenes*, kiről a sziget elneveztetett, többi közt azt a törvényt is hozta, miszerint a nősparázna, ha tetten kapatik, bárddal ölessék meg; és e törvényt maga is olly szorosan megtartotta, hogy midőn saját fija nősparáznaságon kapatván, tőle kérdezték: hát már ezzel mit tegyenek; reá úgy válaszolt: *azt, mit a törvény parancsol.*

[3]) Város Lydiában, *Sipylus* hegy mellett, Smyrnához nem messze; melly később földindulás által elsüllyedt. A mese szerint Niobe Sipylus hegyén vált kővé. Azért mondja Seneca: *Stat nunc Sipyli vertice summo flebile saxum. Agam.* 376.

[4]) Ki az ásiai publicanusoknak valami ügyvivőjök lehetett.

[5]) Miféle ügyben, nem tudatik.

[6]) T. Lucretius Carus, epicureista költő, kinek *de rerum natura* czímü költeménye ma is megvan.

[7]) Mellyben Sallustius, úgy látszik, az Empedocles philosophiáját adta elő egy tanköltményben, olly formán, mint Lucretius Epicureusét.

olvasni : legénynek foglak tartani, de embernek nem tartalak [8]).

Januárban, 699.

F. V. 8. XLV. 131.

M. T. Cicero M. Licinius Crassusnak P. f. üdvet!

Mennyire kitűnt buzgalmam méltóságod megőrzése, sőt emelése körűl is [1]), nem kétlem, már a tieid mindnyájan megírták hozzád: mert sem középszerű, sem leplezett, sem ollyan nem volt az, mellyet hallgatással lehetne mellőzni. Ugyanis mind a consulok, mind számos consularisok ellen [2]), olly erőfeszítéssel küzdöttem, minővel még soha eddig semmi ügyben sem; s érdemcímeidnek állandó védését magamra vállalván, hosszas barátságunk iránt már régtől fogva tartozott, de a körűlmények sok viszálya miatt félbenszakadt kötelességemet halmozva leróttam. S bizonyára nálam személyed tiszteletben tartása, vagy kitűntetése körűl, az akarat nem is hiányzott volt soha; de némelly veszett emberek, kiknek a mások dicsérete

---

[8]) *Legénynek* : mert sokat ki bírsz állni ; *embernek nem* : mert illy munka nem józan embernek való.

[1]) Ez a hódolattal és bókokkal teljes levél első tekintetre különösnek tetszhetik Cic. részéről, ki Crassust csak az imént (a 129-dik levélben) Atticus előtt *ezudar embernek* nevezte. De azért az, jobban megfontolva, a Cic. jellemének koránt sem árt, söt azt még szép színben tünteti fel. Mert őneki abban, midőn Crassust ekkép simogatja s magának mindenkép megnyerni kivánja, nem más, mint egyedűl ama nemes czélja volt, hogy a köztársaság nyakára ülni akaró Caesar és Pompeius ellenébe, az utánok legtöbb segédeszközökkel és legnagyobb befolyással bírt Crassusban, egy olly hatalmas hőst állítson fel, ki az ő baráti sugallásai szerint működve, a romlásnak indúlt s végveszélylyel fenyegetett szabadságot, ha lehet, az enyészettől megmentse.

[2]) Kik, hihető, az Ateius baljóslatát s átkait véve ürügyül (lásd a 129-ik lev. 7-ik jegyz.) Crassust Syriából viszahivatni akarták.

fáj [5]), mind téged tőlem néha elidegenítettek, — mind engem ollykor irántad megváltoztattak. Hanem eljött végre a tőlem inkább óhajtott, mintsem remélett alkalom, a midőn legvirágzóbb sorsodban mind kölcsönös vonzalmunkra emlékezésemről, mind baráti hűségemről meg lehet győződni. Mert oda vittem a dolgot, hogy nem csak egész családod, de az egész város engem legjobb barátodnak ismer. A honnét valamint a hölgyek legderekabbika, hitvesed [4]), úgy kegyeletben, erényben, kedvességben jeles Crassusaid [5]) az én oktatásaimat és intéseimet, óhajtásaimat és szavamat követik; s a tanács s római nép is átlátja, hogy távollétedben semmi sem áll úgy kéznél s olly készen számodra, mint részemről a szolgálat, gondoskodás, buzgalom s befolyás minden téged illető tárgyakban.

Mik történtek s történnek, arról hiszem a házadbeliek levelei felvilágosítást adnak. Felőlem, kérlek, úgy gondolkodjál, s erősen elhitesd magaddal, miszerint én nem valami rögtönös szeszélyből, vagy történetesen vetődtem arra, hogy magas állásodat szolgálataimmal támogassam; hanem a mint a foru-

---

[3]) Ezzel alkalmasint arra a szép dicsérő beszédre czéloz, melylyel őt Crassus, Pompeius első hazaérkeztekor, a tanácsban megtisztelte.

[4]) Ez a derék nő *Tertulla* volt, kit Svetonius (*Caes. c. 50.*) a Caesar szeretői közé soroz. Azért a kedélyes Wieland e helyre illy megjegyzést tesz: *Igen, ha Caesarral üzött galanteriáit számba nem veszszük.* Noha az illyes praedicatumoknál e dáma erkölcsi értéke tekintetbe nem jött, mert azok puszta bók-formulák voltak; mint pl. nálunk is senkit az *excellentiás* czím arra nem kötelez, hogy valóban *excellens* is legyen.

[5]) Érti a Crassus fijait: Marcust és Publiust; kik ekkor mindketten Rómában voltak; ámbár Publius csakhamar atyjához a táborba ment és ott vele a parthusok keze által el is veszett. Marcus már ezelőtt, s azután is, Caesar mellett Galliában quaestorkodott.

mon felléptem, mindig azt néztem, mint jöhessek minél nagyobb kapcsolatba veled; melly időtől fogva úgy emlékszem, sem részemről figyelmem irántad, sem részedről a szivesség és készség irántam nem hiányzott. Ha jött közbe egy és más nem annyira tettleg, mint gyanúból sérelmes: az mert csalódás s agyrém volt, legyen kitörűlve emlékünkből — egész éltünkön ált. Mert hiszem te olly férfi vagy s magam is ollyan kivánok lenni, minélfogva reméllhetem, hogy miután a köztársaságba azon egy időben jutottunk, barátságos összeköttetésünk mindkettőnknek becsületére fog szolgálni [6]). Azért hogy belátásodhoz képest mennyiben vélj engem részesítendőnek, magad határozd el; én reméllem, az elhatározást hozzám méltólag teended: részemről viszont teneked kiváltképen való, különös buzgalmamat igérem s fogadom a szolgálat mindazon nemében, melly becsületedet s dicsőségedet illeti; miben ámbár velem sokan versenyeznek, valamennyin könnyen túlteendek nem csak minden mások, de Crassusaid itélete szerint is, kiknek ugyan mindenikét felette szeretem, de Marcusban nem hasonló a vonszalom. Publiushoz annál inkább le vagyok köttetve, mert engem gyermeksége óta is ugyan mindig, de főkép jelenleg, mint második atyját, úgy tisztel és szeret.

E soraimat részedről, frígykötés, nem levél erejével bíróknak kérem nézetni: mit itt neked igérek s fogadok, legszentebbűl megtartani s a legpontosabban teljesítni fogom. Méltóságod védésénél, mellyet távollétedben magamra vettem, már nem

[6]) E szavakban rejlik kulcsa az egész levélnek, mellyre fölebb, az 1-ső jegyzetben már reá mutattunk.

csupán barátságunk de következetességem tekintetéből is meg fogok maradni. Ennélfogva elégnek véltem ez úttal hozzád annyit írni, hogy ha mit vagy szándékoddal vagy érdekeddel s fényeddel egyezőnek látok, azt önként teljesítendem; ha pedig akár általad, akár a tieid által valami végett megkerestetem, megmutatom, tapasztalni fogod, miszerint sem te nem írtál, sem embereid nem hoztak hozzám semmit is hiában. Azért, kérlek, mind magad akkép írj nekem bármi kicsiny, nagy, vagy közömbös dolgokban, mint a legjobb barátodnak; mind a tieidnek meghagyd, hogy tettem, tanácsom, tekintélyem, befolyásom úgy használtassék általok bármi köz, magános, törvényes és házi dolgaidban, barátaid ismerőseid és, védenczeid ügyeiben, hogy mennyire lehetséges, jelenléted óhajtása az én szolgálatom által kisebbedjék. Élj szerencsésen.

Rómában, februárban 699.

Q. II. 12. XLVI. 132.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Örülök, hogy leveleim olly kedvesek neked; de most még sem lett volna ám semmi írni való tárgyam, ha a tiédet nem veszem. Mert február 11-kén, a midőn Appius a tanácsot csekély számban összehajhászta, a hideg olly nagy volt, hogy kénytelen lőn bennünket a nép [1]) zúgta miatt elbocsátani. Mióta a commagenei királyra [2]) nézve egész dolgot dugába

[1]) Melly kivűl a *görög álláson* és lépcsőkön hallgatta a gyülést. Lásd: a 90-ik lev.

[2]) *Commagene* egy kis tartomány volt Syriában, *Samosata* nevű fővárossal. Mikor a mithridatesi háború után Syria is a római pro-

döntöttem, Appius mind személyesen, mind Pompeius által szörnyűkép czirolgat engem. Mert látja, hogy ha a többiek irányában is illy hangon beszélek, akkor neki február hónapja meddő marad [3]). Elég furcsán meg is tréfáltam az embert s nem csak azt az Euphrates melletti városkát elcsíptem tőle, de még azonfelül szegélyes togájával is, mellyet Caesar consultól nyert, a közönség nagy nevetségére kicsúfoltam. *Mivel,* mondék, *ő már bírt díszjeleit csak azért kívánja megújíttatni velünk, nehogy praetextáját minden évben újra festetnie kelljen* [4]*): részemről semmi határozatnak helyét nem látom. Ti pedig nemes férfiak, kik egy busrenuson* [5]) *a praetextát nem türtétek, valljon a commagenuson türni fogjátok-e?* Látod, az enyelgés modorát s alkalmát. Sokat mondtam a nemtelen király ellen, a miért ugyan csak ki is lőn tapsolva. E

---

vinciák közé soroztatott; belőle, akkori királyánál Antiochusnál, ezt a kis tartományt Pompeius a királyi czímmel együtt meghagyta; ezenfölül Caesar Antiochust a *praetexta* viselhetésének jogával is felruházta; melly kitüntetésre a római véduralom alatt állott ásiai fejedelmek szörnyen ásítoztak, minthogy a praetexta vagy bársony szegélyű köntös a római tisztviselők ünnepélyes díszköntöse volt. Most a király e részére tett engedményeket óhajtotta tanácsvégzés útján megerősítetni s szeretett volna még valami várost is az Euphrates mellett országába bekebeleztetni s úgy látszik ezek voltak azok a tárgyak mellyeket Cic. épen jó kedvében lévén, a tanácsülésben rendre megbuktatott.

[3]) A külföldi követségek ügyei rendesen február hónapban vétettek föl, és ekkor az azokat előterjesztő consul az illető követek részéről jönni szokott ajándékból s *honorariumból* előre gazdag aratást várhatott. Ezt féltette Appius s azért símogatta Cicerót, nehogy ez a követekkel is, mint a commagenei királylyal, úgy bánni s azzal az ő erszényének ártani találjon.

[4]) Tréfásan van mondva. Mintha t. i. a Caesartól nyert *praetextát,* a tanács megerősítése nélkül, ha elkopik, csak újra festetnie, de mással fölváltnia szabad nem lett volna.

[5]) A *busrenus,* melly itt a *commagenussal* ellentétben említtetik, nem egyes személy tulajdonnevéül, hanem szinte tartományi névül

modoron (mint mondám) megszeppenvén Appius, azóta nagyon símogat. Mert semmi nem könnyebb, mint a többit szétsepreni [6]). De nem fogom őt botránykoztatni, nehogy a *Jupiter Hospitalis* [7]) oltalmáért folyamodjék és össze csődítsen minden görögöt, kik által velem kibékélt [8]).

Theopompusnak [9]) eleget teendek. — Caesar felől elfelejték írni neked. Mert most látom, micsoda levelet vártál te. Hanem ő azt írta Balbusnak, hogy a levélcsomag mellyben az enyim s Balbusé is volt, egészen átázva jutott hozzá, — úgy hogy azt sem tudja, volt-e ott tőlem valami levél. Azonban a Balbus leveléből egy pár szót mégis megértett s azokra ezzel válaszolt : *látom, írtál valamit Cicero felöl* [10]), *de meg nem érthettem, hanem a mennyiben hozzávetésből kivettem, ollyas volt az, mit inkább óhajtandónak mint reménllhetönek véltem.* Azért azután Caesarhoz szintazon modorban írtam egy levelet. Szegénységéről li

---

veendő s talán *Busrene*-től (mint *Commagenus* Commagenetől) származtatandó, mellyet, mint talán Mithridates volt birodalmának egy részecskéjét, Pompeius hasonlókép valami ösmeretlen barbar főnöknek engedte királyi czímmel s praetextával által.

[6]) Dugába dönteni, miket Appius a tanácsban az asiaiak részére kieszközölni akar.

[7]) A *Jupiter Hospitalis*, kit különösen a görögök *Xenios* név alatt tiszteltek, a vendégek s jövevények védistenének tartatott. A neki tett áldozatok alkalmával e szavakat volt szokás mondani : *ha vendégeimet meghántanám, avagy elhagynám, a Jupiter hospitalis-t megsértett bü nösnek tartassam.*

[8]) Az élcz, melly ez enyelgésben rejlik, veszve van ránk nézve ; miután nem tudjuk, milly körülményre czéloz vele Cic.; meglehet, hogy Appiussali kibékülésénél valami görögök közbenjárása is használtatott.

[9]) Ismeretlen görög egyén, ki úgy látszik, Quintusnál kedvességben állott. Talán ugyanaz, kinek neve az 52-ik levélben előfordúlt.

[10]) Értsd : *Quintus Ciceró*t, kiről talán Balbus azt írta Caesarnak, hogy kész táborában hadi szolgálatot venni.

enyelgését pedig ne vedd tréfáúl [11]). Arra én azt válaszoltam neki, hogy: *ezentúl a mí tárczánk rovására ne igen fecsérelgessen*, s illy hangon kötődtem vele bízalmasan és illedelmesen. Egyébiránt hozzánk való különös jószivűsége széltére híreszteltetik. A levél arról a mit vársz, majdnem visszatértedkor ér oda [12]). Egyebeket napról napra megírandok hozzád, csak te postásokkal engem elláss. Ámbár ollyan hideg állt be, hogy szinte félhető, föl találják Appius házát égetni [13]). Légy jó egészségben.

Rómában, február 13-kán, 699.

F. VII. 5. XLVII. 133.

Cicero Caesar imperatornak üdvet!

Lásd mennyire elhitettem magammal, hogy te másod-énem vagy, nem csak olly dolgokban, mellyek saját személyemet, hanem azokban is, mik a hozzám tartozókat illetik. C. Trebatiust szándékoztam, bár hova menjek ki [1]), magammal vinni, hogy őt minden szivességeimmel és jótéteimmel lehetségig megtisztelten hozzam vissza. De miután mind Pompeius időzése hosszasabb lőn [2]) mintsem gondoltam, mind

---

[11]) Úgy látszik, levelében Caesar valami ollyanformát írhatott, hogy pénze ugyan nincs melylyel Quintust meggazdagíthassa, de minden egyébbel szolgálni fog neki.

[12]) Azaz: nem elébb, mint körűlbelől akkor érkezik kezedhez, mikor vissza indúlsz.

[13]) Annyira kell tüzelni az előteremben, az ott összegyülő udvarlók kedvéért.

[1]) Külföldre; pl. legatuskép Hispaniába Pompeius mellé, kinek, Trebonius indítványa folytán, mind a két Hispania öt évre proconsuli kormányzása alá adatott.

[2]) Pompeius el sem is ment Hispaniába, hanem proconsul létére otthon maradt s e tettében rejlik egyik oka a majd kitört polgárháborúnak.

az én elmenetelemet is bizonyos, előtted nem ismeretlen kétkedés [3]) vagy megakadályoztatni vagy legalább késlelni láttatik : nézzed mire veteműltem. Kedvem jött Trebatiust rábírni, hogy ő tőled várja azokat, miket részemről reméllett, és neki, megvallom, nem szűkebb marokkal igértem a te jószivűségedből, mintsem szoktam igérni a magaméból. De még egy különös eset is jött közbe, melly némileg nem csak az én nézetem mellett szól, de egyszersmind a te nemesszivűségedről is kezeskedik. Ugyanis a midőn épen erről a Trebatiusról nálam Balbusunkkal közelebbről értekezném, akkor hozzák leveledet, mellynek végén ez volt írva: *M. Rufust* [4]), *kit nekem ajánlasz, vagy Gallia királyává teszem* [5]), *vagy ezt, ha úgy tetszik, utasítsd Leptához* [6]) *s küldj hozzám mást, a kit alkalmazzak.* Összecsaptuk kezeinket én is Balbus is; ollyan jókor jött ez, hogy nem véletlen esetnek, hanem isteni intésnek vettük. Küldöm tehát hozzád

---

[3]) Mert félt, hogy távollétében, neki Clodius több bajt csinálhat.

[4]) Itt a névben temérdek a varians : olvastatik a különböző kiadásokban : *Orfius, Iffius, Mirsius, Idsius, Fivius, Ilsinius, Itisius, Insius, Infinius, Ilfius,* kik *M. Orfust* olvasnak, azt az egyént akarnák alatta értetni, ki e néven a 138-ik levélben előfordúl ; de Manutius e véleményt megczáfolta. Akár ki volt légyen, abból mit felőle Caesar mond, annyi kitetszik, hogy semmi nevezetes egyén nem lehetett, azért mi e bizonytalanságban Victorius után *M. Rufusnak* írtuk őt ; ha csak valakinek erre viszont az a *Mescinius Rufus* nem jut eszébe, a ki később Cicerónak Ciliciában quaestora lett.

[5]) Caesarnak e szavaiból egy kis gúnyos enyelgés tűnik ki ; melylyel Cicerónak azt akarta értésére adni, hogy a kiket neki ajánl, jobban megválassza. E szavak t. i. voltaképen annyit tesznek, mintha mondta volna : *M. Rufusodnak ha csak belőle gallus királyt nem csinálok, hasznát nem vehetem, azért jobb bízd őt Leptára.*

[6]) Ki volt ez a *Lepta* s mint kelljen valóban érteni Caesar e szavait : találgatni többen próbálták, de ki nem találták. V. ö. az 5-ik jegyz.

Trebatiust, és úgy küldöm, mint kit előbb enmagam oktából, most pedig már felhivásod folytán véltem küldendőnek. Ezt édes Caesarom, úgy eláraszd, kérlek, minden kegyeddel, hogy mindazt a minek az enyimekkel leendő közlésére magadat általam bírathatnád, ez egyre halmozd; kiről neked ezennel fogadom — nem ama régi hangomon, mellyért mikor hozzád Milo végett írtam, méltán kinevettél [7]) hanem római modorban [8]), minőben a nem ostoba emberek beszélnek — nálánál jobb egyén, becsületesebb, szerényebb férjfi, nem lehet. Hozzá járúl az is, hogy a polgárjogban *felekezete* van, — különös emlékezettel s nagy tudománynyal bír. Én az ő számára sem ezredességet, sem praefectusságot, sem valami bizonyosan megnevezett jótétet nem kérek: jószivűségedet, bőkezűségedet kérem; nem bánom azonban, ha neked úgy tetszvén, őt a dicsőségecskének e czímeivel is felruházod. Egy szóval az egész embert — mint mondani szokás — tenyeremen nyújtom által abba a te győzelemtől s becsülettől tündöklő markodba — hogy immár ízetlenebbecske is legyek, mintsem tán előtted szabad volna; de tudom szabad lesz. Egészségedre gonddal légy s engem mint eddig szerettél, szeress. Élj szerencsésen.

Rómában, februariusban, vagy martiusban 699.

---

[7]) Alkalmasint Milo ajánlásánál valami ügyetlen kifejezéssel élt volt Cicero.

[8]) Azaz: mint mi ma mondanók: *úgy a hogy egy becsületes magyar emberhez illik.*

Q. II. 13. XLVIII. 134.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Nevettem a *fekete havat* [1]) és hogy vidám s enyelgésre kész kedélyben vagy, felette szeretem. Pompeiusra nézve egyetértek veled [2]), vagy inkább te velem. Mert, mint tudod, rég énekelgetek [3]) én már arról a Caesarról. Hidd nekem ölemben hordom őt s le nem oldom az övet [4]). Halld most 13-kát [5]). A Coelius tizedik napja volt [6]). Domitiusnál a bírák száma nem volt meg. Félek még az a fertelmes, garázda *Pola Servius* áll elő a váddal. Mert Coeliusunkat fölötte zaklatja a Clodius család [7]). Eddig semmi nem bizonyos; de aggódunk. Akkornap hát a tyrusiak részére [8]) tartatott egy népes tanácsülés. Más felől a

---

[1]) Meglehet, havas vidékeken folytatott hadjáratának alkalmatlanságaira czélozott Quintus, mikor bátyjához írt levelében a *fekete hóról* beszélt; mintha mondta volna: no már igazat adok Anaxagorasnak, ki azt állította, hogy a hó melly fekete vízből ered, fekete; mert azt most én is nem gyönyörű fehérnek, hanem rút feketének nézem.

[2]) Hogy t. i. nem kell csupán Pompeiushoz ragaszkodnunk, hanem egyszersmind a hatalmasb Caesarnak is kedvét keresnünk.

[3]) Régóta emlegetem, dicsérem előtted Caesart; régi nótám ez már nekem.

[4]) Hogy t. i. kebelemből ki ne essék. De meglehet e kifejezéssel arra is czélozott, mit Svetonius is (*Jul. Caes. c.* 45.) megjegyzett Caesarról, hogy öltözetére nagy gondot fordított s köntöséről a lobogósabb öv soha sem hiányzott.

[5]) Februariusnak; mert a levelet azután másnap, 14-kén írta.

[6]) Mellyen a törvény előtt megjelennie kellett.

[7]) P. Clodius nővére *Clodia* minden vagyonát kész volt rá szánni, csak hogy Coeliust megbuktathassa — mint ezt Cic. *pro Coelio* czímű beszédében mondja.

[8]) Kik követeik által a publicanusok ellen tettek panaszt.

syriai publicanusok [9]) is fölös számmal jelentek meg. Szörnyen megviselték Gabiniust [10]), de Domitius [11]) is elővette ám a publicanusokat azért, mivel őt lóháton kísérgették. A mi L. Lamiánk [12]) meglehetős nyersen beszélt. Midőn Domitius így szólt volna: *a ti vétketekből történtek mindezek római lovagok, mert hanyagúl ítélgettek* ő reá azt mondá: *mi ítéltünk, ti meg dicsérgettek* [13]). Ez nap semmi nem lőn végezve, az est félbenszakasztá a dolgot. Appius úgy okoskodik, hogy őt a *Pupia törvény* nem gátolja abban, miszerint a quirinaliát követő comitialis napokon [14])

---

[9]) Érti a tyrusiakat, kiket itt *syriaiaknak* azért nevez, mert Phoenicia, mellyben Tyrus városa feküdt, Syria egy részét tette volt.

[10]) Ki a publicanusoknak nagy üldözője volt, mint ezt Cic bizonyítja, midőn róla (*Orat. de prov. cons. c. 5.*) ezt mondja: *iam vero publicanos miseros tradidit in servitutem Judaeis et Syris, nationibus natis servituti sat.*

[11]) Ahenobarbus, a consul.

[12]) Lásd róla: a *tört. mut.*

[13]) Szokás volt Rómában bünvádaknál, a vádlottaknak tanúkon s védőkön kivül a magok részére *dicsérő* pártfogókat is választani; ez utóbbiak *laudatores*oknak hivattak s mindig a legelőkelőbb férjfiakból, consularis s senatori egyénekből vétettek, és a szokás úgy kivánta, hogy legalább is tízen legyenek. Ezek a törvény előtt nem egyenesen a fenforgó bűntényről, hanem leginkább a vádlott előbbi életéről s érdemeiről szoktak beszélni. Immár *Lamia* szerint, a senatorok illyen fogadásos dicséréseinél még a hanyag bíráskodás is többet ér.

[14]) A törvény által népgyülésekre szánt *comitialis* napokon tanácsüléseket tartani szabad nem volt, ezenfölül a *Papia* törvény január 15-kétől február 1-éig szinte nem engedte a tanácsot összehívni, sőt február hónapban is csupán a külföldi követségek ügyeinek tárgyalása végett ülhetett volt egybe; de e végett a Gabinius által módosított törvény szavai szerint *mindennap* ülésezhetett. Február hónapban a *quirinaliák* után hat törvényes comitialis nap létezett. A néptribunok e napokon akartak a syriai proconsul Gabinius ellen, Ptolemaeus Auletes önkényes visszahelyezése miatt, népgyülésben föllépni; mit hogy Appius, Gabinius nagy pártfogójának Pompeiusnak kedvéért meggátolhasson, a most említett *Pupia-Gabinia* törvényből úgy okoskodott, hogy neki kötelessége a külföldi követek dolgai-

tanácsot ne tartson; sőt mert a *Gabinia-törvény* meghagyja, február 1-től martius 1-ig a követek számára mindennap ülést tartani még köteles is. E szerint úgy hiszik, a választó gyülés martius hónapra lóketik el [15]). De a néptribunok azt mondják, ők azért e comitialis napokon Gabinius ellen fel fognak lépni. Mindent összeszedek, csak hogy neked valami újat írhassak. De mint látod a tárgy önkényt elhágy.

Azért hát Callisthenesre s Philistusra [16]) térek, kikben látom nyakig elmerültél. Callisthenes mindennapi ismeretes holmi, mint több görögök. Az a siciliai — derék, tömött, éles, rövid — majdnem egy kis *Thucydides;* de mellyik könyvét — mert két darabja van — vagy mindeniket bírod-e, nem tudom. Nekem a *Dionysiusáért* tetszik inkább; ezzel a vén farkassal csakúgy komáz Philistus. Kérded még tőlem, hozzá fogj-e a historiához? Szerintem: teheted. És mert levélvivőket szolgáltatsz, a mai napnak eseményeit

---

ban, február minden napján tanácsülést tartani; mert t. i. valamint comitialis napokon tanácsülést, úgy tanácsülés napjain népgyülést tartani tilos volt. De Appius ezen okoskodása nem állott: mivel a Pupia-Gabinia törvényben február *minden napja* alatt csak a *nem comitialis* napok értettek, pedig illy nap, mint említők, a quirinaliák után szintén hat volt februárban.

[15]) A consulválasztó gyülések rendesen quintilis vagy sextilis (julius, augustus) hónapban, a praetor-választók meg valamivel később szoktak tartatni. Most korábban azért történtek, mert az interregnum miatt a múlt évi választás elmaradt, és az interrexek által tett consulok siettek a már úgy is elkésett practortétellel. A historiai adatok szerint az itt említett comitiumon M. Cato választatott praetornak, ki előbbi föllépésekor a hitvány Vatinius mellett megbukott.

[16]) Mindkettő görög történetíró. Callisthenesről lásd: *a tört. mut.* Philistus Syracusából való s rokona volt Dionysius tyrannusnak, ki őt azért, mert testvérének *Leptines*nek leányát, az ő híre nélkül feleségül vette, számüzéssel büntette. Philistus e számüzetésben leírta *Sicilia történetét 12 könyvben*, olly jelesen, hogy őt a görögök s maga Cicero is, második Thucydidesnek nevezték. Az ifjabb Diony-

lupercalkor [17]) venni fogod. Kívánom, hogy Cicerónk kal minél szebben múlasd magad.

Rómában, februarius 14-én, 699.

F. VII. 6. XLIX. 135.

Cicero Trebatiusnak üdvet!

Minden levelemben, mit Caesarhoz vagy Balbushoz írok, mintegy törvényesen kijár a te ajánlásod s nem a közönséges hangon, hanem hozzád való szives érzelmemnek némi jeles kitűntetésével. Csak te hagyj fel ímmár azokkal a hasztalanságokkal, a főváros és városi élet után sovárgással, hanem a mi czélból oda mentél [1]), azt érd el szorgalmad és erélyed által. Ezt itt mí jó barátaid szintúgy megbocsátjuk neked, mint megbocsátottak Medeának a Corinthus magas várában lakott gazdag úri nők, midőn ő szörnyű gipszes kezekkel esdeklett előttök, ne tulajdonítnák vétkűl neki, hogy honában nincsen:

Mert sok jól vitt köz és magán ügyet máshon,
Míg sok meg lőn róva bár ült is mindig honn [2])

s emezek köztt lennél bizonyára te is, ha én innen ki nem taszigállak. De majd máskor többet írok. Ügyelj, ki másokra ügyelni [3]) tanultál, hogy Bri-

---

sius honába visszahívta öt; azért mikor azt a nép Syracusából kiüzte, Philistus egy hajóhaddal indúlt védelmére, de legyőzetvén, ezen való bújában életének maga véget vetett. *Diodor. Sic. I. 16.*

[17]) Azaz: holnap, mert ezt a levelét február 14-kén reggel írta, és a *lupercal* ünnep febr. 15-kére esett.

[1]) Szándéka volt Caesar kegyét megnyerni és azután boldogúlni.

[2]) Versek Enniusnak *Medea* czímű tragoediájából. Színészek kik nőszerepet játszottak, karjaikat, kezeiket s arczukat, hogy azoknak női színt adjanak, gypszszel szokták bekenni — innen itt a *gypszes kezek.*

[3]) Azaz: ügyvédkedni másoknak.

tanniában a *szekerzök* reá ne szedjenek. És mert Medeából kezdék beszélni, azt mindig elmédben forgasd: *a ki magának észszel használni nem tud, egy csepp esze sincsen.*[4]) Egészségedre gondot viselj.

Rómában, martiusban, 699.

F. VII. 7. L. 136.

Cicero Trebatiusnak üdvet!

Én téged váltig ajánlak: de hogy vele mire megyek, magadtól szeretném tudni. Legnagyobb reményem van Balbusban, kihez rólad igen buzgón s igen gyakran írogatok. Azon csodálkozni nem győzök, hogy tőled nem kapok annyiszor levelet, a hányszor Quintus öcsémtől hoznak [1]). Hallom, hogy Britanniában sem arany, sem ezüst nincsen. Ha ez való: azt javaslom, fogj el egy *essedát* [2]) s rúgaszkodjál rajta minélelőbb hozzánk vissza. Ha pedig a mit akarunk, Britannia nélkül is el lehet érnünk, vidd ki, hogy Caesar meghittei közé juss. Sokat fog e részben öcsém rajtad segítni; sokat Balbus, de hidd nekem, becsületességed s szorgalmad legtöbbet. Imperatorod igen bőkezű, korod főképen alkalmas, ajánltatásod, mondhatom rendkívüli, s csupán attól lehet félned: azt ne találják gondolni, magad nem tetted meg a magadét. Élj szerencsésen.

Rómában, aprilisben, 699.

---

[4]) Minthogy itt Cic. ismét *Medeára* hivatkozik, alkalmasint e mondat is Ennius említett tragoediájából való.

[1]) Ki ekkor Caesar táborában mint legatus szolgált s nála becsben állott.

[2]) Britanniai szekér; mert Cic. azt hitte, Trebatius már Britanniában van, vagy lesz nem sokára.

A. IV. 14. LI. 137.

Cicero Atticusnak üdvet!

Vestoriusunk arról tudósít levele által, hogy úgy véli, te Rómából május 10-kén fogtál elmenni; később mintsem mondotta volt, mivel nem jól valál. Ha már jobban vagy, igen örvendek. Kérlek írd haza meg, hogy könyveid nekem nyitva álljanak, nem különben, mint ha magad itt volnál — úgy a többiek mint a Varroéi. Mert e könyvekből néhányra szükségem volna azokhoz, a miken dolgozom [1]) s a mikkel, reméllem, nálad nagy tetszést is nyerek. Kérlek, ha talán tudnál valami újat, főleg Quintus öcsémtől [2]), azután meg C. Caesartól, vagy talán a választógyülés s köz ügyek felől (mivel te az efféléket szépen ki szoktad szaglálni), írd meg nekem; ha semmit nem tudsz is, mégis írj valamit. Mert nekem a te leveled soha sem alkalmatlannak sem unalmasnak nem tetszett. Főleg pedig arra kérlek, hogy miután dolgaidat és egész útadat óhajtásod szerint végzetted, engem minélelőbb meglátogass. Köszöntsd nevemben Dionysiust. Egészségedre ügyelj.

Cumanumban, májusban, 699.

Q. II. 14. LII. 138.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Két leveledet vettem ekkorig: egyik mindjárt elválásunk után, másik Ariminumból [1]) volt írva. A többit,

[1]) Érti *de republica* című munkáját, mellyen épen ekkor dolgozot t.

[2]) Ki abban a hónapban, mikor e levél íratott, indúlt volt el Caesarhoz.

[1]) Caesar provinciájának legközelebbi városa, mellybe Quin-

mellyeket, mint mondod, küldöttél, nem vettem. Én Cumanumban s Pompeianumban [2]), azt kivéve, hogy nélküled, egyébiránt elég jól múlatom magamat s szándékom junius 1-ig e helyeken maradni. Dolgozgatok azokon a politicai tárgyakon [3]), mellyek felől emlékeztem; valóban tömérdek és fárasztó munka. De ha óhajtásom szerint sikerül, fáradságom meg lesz fizetve. Ha pedig nem; egyenesen abba a tengerbe lököm, mellyet írtomban előttem látok. Aztán egyebekhez fogok, mivel nyúgonni nem tudok. — Utasításidat az emberek megnyerése és némellyek el nem idegenítése iránt, pontosan fogom követni. Arra pedig fő gondom lesz, hogy Ciceródat, édes miénket ne csak mindennap megnézzem, hanem minéltöbbször bele is tekintsek, mit tanul, és ha meg nem veti, még mesterűl is ajánlkozom, miután e részben a szűnnapok alatt, némi jártasságot szereztem magamnak, kissebbik Cicerónk [4]) elővételével. Te viszont, mint írod — de ha nem írnád is, tudom, pontosan megteszed — légy rajta, hogy megbízásaimat rendre vedd, ellásd és bevégezd. Én mihelyt Rómában leszek, egy futárát sem eresztem Caesarnak úgy el, hogy általa neked levelet ne küldjek. E napokban (megbocsáss) senki nem volt a kitől írhassak, ezen a M. Orfius [5]) római lovagon kivűl, ki nagy lekötelezettem

---

tus, mikor Caesarhoz ment, először érkezett. Ma is *Rimini* név alatt, virágzó karban van; sok római régiséggel bővölködik s a pápai birtokhoz tartozik.

[2]) Cic. két mezei birtoka Campaniában, amaz Cumae, emez Pompeii város közelében.

[3]) *De republica* czímű munkáján.

[4]) Érti saját fiát, kinél a Quintusé idősebb volt.

[5]) Az lehet, ki a 133-ik levél 4-ik jegyzetében felhozott névvariatiók köztt is előjön.

már annál fogva is, mert az atellai municipiumból [6]) való, melly tudod, hogy az én védelmem alatt áll [7]). Azért különösen ajánlom neked őt, mint olly embert, ki fényes házat tart és házán kivűl is köz kedvességben áll; jó lesz őt szivességeddel lekötni magadhoz. Seregünknél hadtribun ő [8]). Hálás és szolgálatra kész embert fogsz benne ismerni. Trebatiust, szépen kérlek, különösen szeresd. Légy jó egészségben.

Cumanumban, vagy Pompeianumban, májusban. 699.

F. VII. 8. LIII. 139.

Cicero Trebatiusnak üdvet!

Írja hozzám Caesar fölötte nyájasan, hogy még nem vagy elég ismeretes nála, elfoglaltatása miatt, de hogy bizonyosan leszesz. Én viszont azt írtam, hogy rám nézve igen kedves lenne, ha téged minél több figyelmében, szivességében és bőkezűségében részeltetne. Hanem leveledből idő előtt való tolakodást vettem észre részedről s csodáltam egyszersmind, hogy a tribunság kedvezményeit — kiváltkép *hadi szolgálat nélkül* — miért vetetted meg. Bepanaszollak Vacerra

---

[6]) *Atella* egy régi municipalis város Campaniában, a mai *Aversa* közelében; romjai most is láthatók.

[7]) Minden municipalis város és római gyarmat, valami előkelő senatort szokott magának protectorúl választani, ki a tanácsban ügyeit s érdekeit pártolja.

[8]) Alkalmasint azon hadsereget érti, melly Pompeiusnak, mint hispaniai helytartónak parancsnoksága alatt állott. A *hadtribun* ollyan tiszt volt, mint ma az ezredes; mert a legiónak, melly eredetileg 3,000 legényből állt, egy harmada vagyis ezer ember felett parancsnokolt.

s Manilius előtt [1]); mert Corneliusnak [2]) nem merek mondani semmit, minthogy az ő rovására esztelenkedel így, miután azt vallod, eszes lenni őtőle tanultál. Jobb bizony fölhasználod az alkalmat s módot, mellynél kedvezőbbet soha sem fogsz kapni. Annak a tőled említett *Precianus* [3]) jogtudósnak szünet nélkül ajánlgatlak; hanem ő nekem azt írja, hogy hálával tartozol iránta. Miben áll ez: tudasd velem minélelőbb. Én tőled britanniai leveleket várok. Légy jó egészségben.

Májusban, 699.

Q. II. 15ª. LIV. 140.

Marcus, öcsesének Quintusnak üdvet!

Junius 2-ik napján, midőn Rómába érkeztem, vettem Placentiából [1]) kelt leveledet; reá másnap a másikat, a *Lausból* [2]) 5-kén keltet, Caesar egy nagy szivességgel, figyelemmel, nyájassággal teljes levelével együtt. Nagyok, sőt legnagyobb dolgok ugyan ezek, mert a fényre és főméltóságra hatalmas eszközök: de hidd nekem, kit ösmersz, hogy a mit én bennek legtöbbre becsülök, azzal már bírok, mint: először veled, ki közös méltóságunkért fáradsz; azután Caesarnak ez irántam való nagy szivességével, mellyet én mindazon kitűntetéseknek, miket ő részemről

[1]) Két jogtudós, kiket Caesar, úgy látszik Rómában lévő törvényes ügyeiben használt és kik Trebatius iránt némi érdekkel viseltettek.

[2]) Érti *Q. Cornelius Maximust*, kinél Trebatius a polgárjogot tanulta volt.

[3]) Úgy látszik, Caesarnak ollyan házi ügyvéde volt, kinek tanácsával törvényes ügyekben élni szokott.

[1]) Város Gallia Cispadanában, a mai *Piacenza*.

[2]) Szintén galliai város, Placentiától nem messze.

magától váratni kiván, elébe teszek. A tieddel együtt jött levele pedig, melly azon kezdődik, milly kedves volt neki oda érkezésed és a régi barátság emléke s hogy ő meg fogja mutatni, miszerint én értted való sajnálkozásom s epedésem mellett is örvendeni fogok annak, hogy ha már távol kell lenned, legalább vele vagy — hihetetlen gyönyörűségemre szolgált. Azért te csak testvérileg cselekszel, midőn engem — habár, mondhatom, most ugyan futtomban — nógatsz, hogy minden szolgálatomat őneki szenteljem. Fogom, a legforróbb szívvel s talán elérem azt, mi sokszor a siető útasokkal történik, hogy ha később mintsem szándékjok volt, találtak fölkelni, sietve még hamarább eljutnak a hova akarnak, mint ha az éj nagy részén ált nem aludtak volna. Így én is, ki e férjfiú tisztelése körűl olly soká aluttam, bár ugyan te gyakran keltegettél, elkésésemet lovakon és pedig, mert írod, hogy verseimet [3]) kedveli, négyigásokon nyargalva fogom helyrehozni. Csak bízzátok Britanniát reám [4]) — hogy lefestem én azt ecsetemmel a te színeidből [5])! Azonban mit mondok? mi üres idő vár én rám, kivált ha, mint ő kívánja, Rómában maradok? Egyébiránt majd meglátom; mert talán — mint lenni szokott — a te szereteted [6]) le fog győzni minden nehézséget.

Hogy Trebatiust hozzá küldöttem, még elmésen és nyájasan megköszöni nekem. Azt mondja, annyi

[3]) Valószinűleg azt a *de temporibus suis* írottat érti, mellyről szó volt már többször is.

[4]) Tegyétek föladatúl előmbe: Caesar Britanniában tett hódításait.

[5]) Caesar dolgairól velem közlendő adataidból.

[6]) *Amor tuus*, vagyis helyesebben: *amor tui*, minthogy itt Caesarnak Quintus iránti szeretete értendő.

ember köztt, a hány körűltte van, egy sem találkozott, ki egy idézőlevelet fogalmazni tudott volna. M. Curtius számára tőle kértem tribunságot, [mivel Domitius [7]) gúnynak vette volna, ha őt kérem meg, miután mindennapi beszéde, hogy ő egy hadtribunt sem nevez ki; sőt a tanácsban tiszttársát Appiust is kicsúfolta, mintha azért ment volna Caesarhoz, hogy tőle valami tribunságot hozzon] — de csak jövő évre; maga Curtius úgy kivánta ezt. Tudd, hogy minőnek szerinted a köz ügy s ellenségeink irányában lennem szükség, ollyan vagyok s leszek — *puhább a fülgombánál is* [8]).

Rómában az ügyek így állnak: van némi remény a választógyüléshez, de bizonytalan; van valami sejtelem a dictatorság felől, de ez sem bizonyos; a forumon legnagyobb tétlenség, de melly inkább az elaggott, mintsem a pihenő állam tétlensége. Szavazásom pedig a tanácsban ollyan, hogy inkább tetszem másoknak, mintsem enmagamnak.

az átkozott háború műve ez [9]).

Rómában, juniusban, 699.

Q. II. 15[b]. LV [1]). 141.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Tollat, tentát neki készítettem, papírt is simítottat [2]) használok. Mert írod, hogy legutóbbi levelemet

---

[7]) Domitius Ahenobarbus consul, Caesarnak nem jó embere.

[8]) Római közmondás.

[9]) A 119-ik vers Euripides Ἱκετίδες című darabjából.

[1]) E levelet némellyek az előbbivel egynek tartják: de hibásan.

[2]) Melly a rómaiaknál *charta dentata* nevet viselt, azért mert ők a darabos, göcsörtös papírt, állat-*fogat* vagy agyarral szokták megsimítni, mint ezt ma is a könyvkötők nálunk használják.

alig bírtad elolvasni; minek, édes öcsém, egy sem oka, mit te gondolsz. Mert sem elfoglalva, sem megindúlva, sem valaki ellen fülingerűlve nem valék; hanem már az nekem szokásom, hogy bármilly toll akad a kezembe, úgy használom, mint jót. De halld most, drága, szép öcsém, mit válaszolok azokra, mikről nekem ugyane rövid levélben nagy avatottsággal [3]) írtál. Kérsz, hogy neked minden titkolódzás, színlés, vagy kedvezés nélkül, őszintén, testvériesen feleljek: *siess-e haza, vagy hogy a magad rendezése végett, ha kell, még maradj* [4]). Ha valami csekély dolog volna is az Quintus, miben véleményemet kérdezed: még akkor is, rád hagyva, hogy azt tedd, a mit akarsz, kimondanám saját nézetemet. A jelen esetben pedig bizonyosan azt akarod tudni, millyennek várom én a ránk jövő évet? Ránk nézve egészen csendesnek, vagy legalább a legbíztosabbnak. Ezt házam, a forum, a színházi tűntetések naponként mutatják s ismerve segédforrásaimat, nem aggódom; mert Caesar s Pompeius kedvezését bírom. Bizodalmam ezeken alapúl. Hahogy annak a bőszűlt embernek [5]) dühe netalán kitörne: az ő megfékezésére minden készen áll. Ezt én így tudom, így látom és mint bizonyost írhatom neked. Ebbeli kétséged ellen nem színből, de testvérileg tiltakozom. Kellemed élvezéséért tehát óhajtanám ugyan, hogy azon időre, mellyet említettél, megjöjj: de azt mégis jobb szeret-

---

[3]) Igen *politicus* hangon.

[4]) Bizonyosan Quintus, bátyjához írt levelében úgy nyilatkozott, hogy azon esetben, ha bátyja gondolja, hogy Clodiussal baja és ezért ő reá szüksége lesz, ő kész haza jönni, de különben, pénzügyének rendezése végett, tovább is a provinciában kiván maradni.

[5]) Clodiusnak.

ném, mit eszedben forgatsz; mert rád nézve a telt erszényt s adósságokból tisztúlást [6]) fontosnak tekintem. Azt bizonyosnak tarthatod, hogy ha kivergődtünk s egészségünk szolgál, nálunknál szerencsésb senki sem lesz. Csekélység a mi még nekünk a megszokottból hiányzik s az is könnyen pótolható, csak egészségünk meglegyen. Roppant vesztegetés [7]) mutatkozik ismét. Soha párja nem volt. Quintilis 15-ik napján a kamat négyesről nyolczasra szökött fel a Memmius szerződése [8]) miatt, mellyet Domitiussal kötött, hogy Scaurust legyőzze. Messala hüledez [9]). Nem nagyítva mondom, az első centuriának szinte tíz millio sestertiust akarnak igérni [10]). Tüzes szenvedélylyel dolgoznak. A tribunusi jeleltek megfogadák, 500,000 sestertzet tevén le egyenként Catónál [11]), hogy az ő tetszése szerint fognak föllépni s a ki ellenkezőleg cselekszik, azt ő itélje el. Ha e választógyülés, mint hiszik, pénz nélkül megy véghez:

[6]) Mihez Quintusnak jó segédforrásúl szolgálhatott Gallia; mert illy gazdag tartományban, és olly lovagias proconsul mellett, mint Caesar, magát egy legatus rövid idő alatt jól felpénzelhette.

[7]) A consulságot keresők részéről; a kik négyen voltak ú. m. Memmius, Domitius, Scaurus, Messala.

[8]) Minemű szerződést? a 157-ik levél elején elmondja.

[9]) A most említett szerződés miatt; noha nem volt oka, mert csakugyan el lőn választva consulnak.

[10]) A *curulis* (v. főbb) tisztviselők, consulok, praetorok, aedilisek ollyan comitiumokban választattak, hol a nép *centuriánként* szokott szavazni. A nép 193 centuriára volt felosztva, és azt, hogy ezekből mellyik szavazzon először, sorssal döntötték el. A melly centuriát az elsőség sorsa ért, az *centuria praerogativa* nevet kapott és ha igaz, mit Cic. *pro Planc. c. 20.* állít, hogy e centuria szavazása adott rendesen a többinek irányt, akkor nem csoda, ha egy consulsági jelölt, a mint itt olvassuk, arra hogy e centuriát megvásárolhassa, egy millió forintot is koczkáztatni kész volt; mert azt ezen hivatalból az, ki értte annyit adott, ha akarta, tízszeresen vissza szerezhette.

[11]) Ki ez évben praetor s a voksvásárlási ügyekben (*ambitus*) vizsgáló bíró volt.

akkor az egy Cato többet ér, mintsem minden törvényeink s valamennyi bíráink összesen.

Rómában, quintilisben, 699.

A. IV. 15. LVI. 142.

Cicero Atticusnak üdvet!

Eutychides [1]) végett örvendek: kiből régi előneved és új családneved után mármost *Titus Caecilius* leend, mint lett a belőlem s belőled összetett Dionysiusból [2]) *Marcus Pomponius*. Mondhatom, igen örülök, ha Eutychides a te hozzám való jószivűségedről, valamint arról is meg fog győződni, hogy az ő szenvedésembeni [3]) részvéte nálam sem akkoron ismeretlen, sem később [4]) meghálálatlan nem maradt.

Asiai útadat hiszem, hogy meg kelle tenned. Mert soha te igen fontos ok nélkül annyi legbecsesb s legkedvesb embereid- s tárgyaidtól olly messze távozni nem kivántál volna. De gyöngédségedet és szeretetedet a tieid iránt gyors visszatérésed által fogod megmutatni; ámbár félek, több időre le fog tartóztatni kellemességével a rhetor Clodius [5]) és az a, mint hallom, igen tudós s most a görög irodalomba

---

[1]) Atticus fölszabadított szolgája; ki fölszabadíttatása után, urának Atticusnak eredeti előnevét *Titust* és később adoptio útján nyert *Caecilius* családnevét vévén föl, azontúl *T. Caecilius Eutychidesnek* hivatott.

[2]) Atticus egy másik szabadosa, ki Cicerótól a *Marcus*, Atticustól a *Pomponius* nevet kapta, s úgy lett belőle *M. Pomponius Dionysius*.

[3]) Mikor t. i. száműzetést szenvedett.

[4]) Mert Cic. kérésére szabadította őt fel Atticus.

[5]) *Sextus Clodius Siculus*, kiről *Sveton.* (*de cl. rhetor. c.* 5.) emlékezik. M. Antoniusnak kedves embere s ivó pajtása volt, kinek Antonius consul korában, *Leontini* siciliai város határában 2000 hold földet ajándékozott.

is belemerült ember *Pituanius* [6]). De hogyha szavadnak ura lenni akarsz, megjöjj hozzánk, mikorra igérted. Hiszen amazokkal, ha egészségben megtérnek, majd együtt élhetsz Rómában.

Írod, óhajtanál tőlem kapni egy pár sort. Küldöttem, és pedig sok tárgyról, napról napra megírva mindent; hanem mivel a mint sejtem, Epirusban aligha voltál sokáig, nem fogott jutni kezedhez. Pedig az én leveleim — hozzád legalább — majd mind ollyanok, hogy azokat nem örömest bízom valakire, hacsak benne bizonyos nem vagyok, hogy kezedhez juttatandja.

Halld most a római dolgokat. Quintilis 5-ik napján Sufenas és Cato [7]) fölmentettek; Procilius elmarasztaltatott [8]). Ebből kilátszott, hogy azok a fönséges *areopagiták* [9]) a népvesztegetést, gyülésezéseket, interregnumot, fölségsértést s az egész köztársaságot semmibe sem veszik. A családatyát házában megölni akarni tilos; de még ez sem igen. Mivel huszonketten fölmentették s huszonnyolcz marasztalta el. Publius egy ugyancsak körmönfont *epilogussal* kelvén ki, a bírák szivére hatott [10]). Hortalus [11]) ez ügynél úgy beszélt, mint szokott. Én egy

---

[6]) Talán fija volt annak a *L. Pituaniusnak*, kiről Tacit. *Annal. II.* 32. írja, hogy mint mathematicus és csillagjós, Tiberius parancsából a *Tarpeius-sziklárol* löketett le. Úgy ő, mint az előbb említett Clodius e levél iratásakor Asiában múlattak.

[7]) C. Cato. Ez is, Sufenas is *vesztegetési* vád alatt voltak.

[8]) Abból mi ezután Cic. által mondatik, azt lehet kihozni, hogy Procilius valami családapán elkövetett, vagy megkísértett gyilkossággal volt vádolva.

[9]) A mondott egyének fölött itélő római bírák.

[10]) Az ő hatalmas epilogusa nélkül talán 28-ra sem ment volna a marasztaló szavazatok száma.

[11]) Q. Hortensius.

szót sem; mert leánykám [12]), ki most gyöngélkedik, féltett, bajom talál lenni Clodiussal.

Ezek végeztével engem a reatebeliek [13]) *Tempéjekbe* vittek, hogy védném ügyöket az interamnaebeliek [14]) ellen, a consulok s tíz bíztosok előtt; minthogy a veliai tó, mellyet M. Curius [15]), a hegyet által vágatván, lecsapolt, most a Narba foly ki s e miatt az ő Roseájok [16]) kiszáradt, vagy csekély nedvben részesül. Voltam Axiusnál [17]); sőt elvitt ő *Septemaquaeba* is [18]).

---

[12]) Saját leányát Tulliát érti.

[13]) *Reate*, Sabinus város Italiában: ma *Rieti* a pápai birtokban. *Tempéje* alatt igen kies határa értendő.

[14]) *Vízközieh*. Így nevezték azon vidék lakóit melly a *Nar* és *Velinus* folyók összeszakadásánál *deltát* képezett.

[15]) *Dentatus*, ki utóbbi melléknevét id. Plinius szerint, onnét kapta, mert fogakkal született. Minden régi írók mint nagy férjfiút dicsérik. Consulságot négyszer viselt; az elsőben a fellázadt samniták s sabinusok meghódításáért kétszer triumphált; azután mikor Pyrrhust Italiából kiverte, ismét triumphussal tiszteltetett meg; s ez utóbbi alkalommal négy elefántot is vitt magával Rómába, hol azelőtt ez állatot nem ösmerték és azt, mivel Luca (ma *Lucca*) városában látták először, *bos lucanak* nevezték el. Ő csapoltatta le a Velinus-tavat. Élte utóbbi éveit a falun gazdálkodással töltötte, saját kezével mívelvén a földet. Ide járúlt hozzá a samniták követsége gazdag arany ajándékkal, de mellyet ő tűzhelyénél ülve azzal utasított vissza hogy: *előtte nem az aranyokkal bírás, hanem az aranyokkal bíróknak parancsolás a szép dolog.*

[16]) Így neveztek a reatei határban egy igen termékeny mezőt, mellyről *Varrónál de R. R. I. c. 7.* és *id. Pliniusnál*: XVII: 4. azt olvassuk hogy: mikor az aedilséget végzett Caesar Vopiscus a censorok előtt dolgát előadta, többek közt azt mondta: *„Rosea a mezeje Italiának a tőgye, mert ott a csóva, ha maleszúrják a földbe, már holnap nem látszik ki a fűből.*

[17]) Római senator, kiről másutt is volt már szó; hogy ennek a *roseai* mezőn volt egy villája, bizonyítja *Varro de r. r. III. 2.*

[18]) Ez a hely *Dionys. Halic.* I: 14. szerint, a *Velinus* tótól 40 stadiumnyi távolságra fekütt, hol, hihető Axiusnak szinte volt egy villája.

Quintilis 9-kén visszajöttem Rómába Fonteius kedvéért [19]). Elmentem a színházba. Elsőben a nagy és általános tapsot [20]) (de ezt figyelembe se vedd — balgatagság tőlem meg is említnem) azután Antiphont hallottam. Ez, mielőtt a színpadra lépett, fölszabadíttatott; hogy soká függőben ne tartsalak: ő nyerte el a koszorút. Pedig olly kisszerű, olly hangnélküli, olly együgyű valamit képzelni sem lehet; de ezt magadban tartsd [21]). *Andromachában* legalább nagyobb volt nála Astya [22]); egyebekben, igaz, nem volt párja [23]). Hát *Arbuscula*? [24]) kérded, úgy-e [25]). Igen tetszett. A játékok [26]) pompásak s kedvesek voltak. A vadászat más időre halasztatott.

Most már kövess engem a Marstérre [27]). Forr a vesztegetés.

És közlöm veled a jelt [28]).

---

[19]) Mellyik Fonteiusnak s miféle dologban, nem tudatik. Azzal, ha itt, némellyek szerint Fonteius helyett *Pontiniust* írunk, a dologra nézve semmit sem nyerünk.

[20]) Melylyel őt, mikor belépett, fogadták.

[21]) Nehogy Milónak fülébe menjen; mert a játékokat mellyekről itt szó van, ő mint aedilis adta; *Antiphon* színész is az ő szolgája volt, kit hogy különösen kedvelt, abból is kitetszik, mert a játék előtt felszabadította.

[22]) Vagy mások szerint *Astyanax*, egy másik színész.

[23]) Mert a többi még roszabb volt nálánál.

[24]) A római divatvilág ekkoriban bálványolt három szép tánczosnője közől az egyik, kiről Horatius is: *Sat. I: 10. v. 77.* emlékezik. A más kettő *Cytheris* és *Origo* volt. Rómában egy régi kövön *Arbuscula Volusia*, más köveken a *Cytheris* neve ma is olvasható.

[25]) Mert t. i. Atticus jól tudta, hogy Cic. nem az az ember, kire illy művésznők ne hatnának. Azért Cic. is a szép Arbusculáról egészen hallgatni affectatiónak, sokat beszélni consularis méltóságához s 52 éves korához nem illőnek tartván, röviden csak annyit mond: *biz az neki tetszett.*

[26]) Érti a circusban adott vívó játékokat.

[27]) Azaz: hallj most tőlem a tisztválasztásról; mert ez, mint tudjuk, a Mars terén ment végbe.

[28]) *Homer Ilias.* XXIII: 326.

A kamat quintilis 15-kén négyesből nyolczas lett [29]). *Hisz ezért én nem haragszom* fogod rá mondani. Óh te jó ember, te jó hazafi [30])! Memmiust Caesar egész erejével támogatja. Vele a consulok Domitiust köték össze; millyen alkú mellett — azt e levélre bízni nem merem [31]). Pompeius dúlfúl, sápítoz; Scaurusért buzog [32]): de színből-e, vagy szivből — kétséges [33]). Kitűnő egyben sincs; a pénz mindnyájok érdemét egyenlővé teszi. Messala gúnyaszt; nem mintha kedve, vagy barátai nem volnának, hanem a consulok szerződése s Pompeius állnak útjában. E választások, úgy hiszem, el fognak húzódni [34]). A tribunsági jeleltek megesküttek, hogy Cato tetszése szerint fognak föllépni. 500,000 sestertzet tettek le egyenként nála, hogy azt, a ki Cato által vétkesnek fog itéltetni, elveszsze és a pénz versenytársainak adassék. Annál, mellyen a comitiumot megtörténni hiszik, egy nappal előbb írom ezt. De ha quintilis 30-kán megtartatik s a posta még el nem indúlt: az egész választást megírom; melly ha, mint hiszik, ingyenbe kerűl, Cato egymaga többet ér valamennyi bíráinknál. Messiust, ki

---

[29]) A kamat e felszökését az okozta, mert a hivatalravágyók a tribusok voksainak megvásárlására vetekedve szedték föl a sok pénzt, mellytől a kamatot rendesen a hónap 15-én volt szokás fizetni.

[30]) Enyeleg Atticussal mint tőkepénzessel, kinek a kamatok fölemelkedése bizonyosan tetszhetett.

[31]) Alább a 157-ik levélben meg fogja mondani.

[32]) Mint ki neki a Mithridates elleni hadban quaestora s ezenkivül még sógora is volt; *Aemilia*, Scaurus nővére Pompeiusnak felesége lévén.

[33]) Pompeiusnak többször megrótt rejtélyességénél fogva; ki csakugyan mint a 158-ik levélben láthatni, végre is Scaurust elhagyta.

[34]) Meg sem is történtek ez évben, úgy hogy a jövőre *interregnum* útján tétettek consulok.

a legatusságból vissza hívatott [35]), én védem. Appius küldötte volt őt Caesar mellé. Servilius törvénybe idézte. A *pomptina*, *velina*, *maecia* tribus, részén vannak. A harcz tüzes : de azért jól megy a dolog. Azután Drusushoz látok és meg Scaurushoz [36]). Beszédeimhez dicső czímek készűlnek [37]). Talán még választott consulok is jönnek hozzá; kik köztt ha Scaurus ott nem lesz, úgy e pörben sokat fog szenvedni.

Quintus öcsém leveleiből gyanítom, hogy ő immár Britanniában lesz. Feszűlt kebellel várom hirét, mint van. Annyit csakugyan elértünk, mint több szembetűnő jelekből láthatjuk, hogy Caesarnál nagy becsben és kedvességben állunk.

Köszöntsd nevemben Dionysiust s kérd és ösztönözd őt, jöjjön minélelőbb, hogy Cicerómnak és magamnak is leczkéket adhasson.

Rómában, quintilis 29-kén 699.

F. VII. 9. LVII. 143.

Cicero Trebatiusnak üdvet!

Rég nem tudom már, mint vagy: semmit nem írsz. Én sem írtam neked e két hónap alatt, mert Quintus öcsémmel nem valál s hova írjak, vagy kihez intézzem a levelet, nem tudtam. Óhajtanám tudni, mint vagy és hol fogsz telelni. Részemről sze-

---

[35]) Az kiről a 87-ik levélben szó van. Hihető csak rokonai s barátai hívták vissza, kik ügyéhez bízva (miből állt az, nem tudni) inkább akarták őt törvényes itélet, mintsem a *legatus* czím által fölmentve látni. Mert különben senkit legatusságából akaratja ellen haza idézni szabad nem volt.

[36]) Hogy őket védjem.

[37]) Pl. *oratio pro Druso, pro Scauro s. t.*

retném, ha Caesarnál; de neki elfoglaltsága miatt írni nem mertem, hanem írtam Balbusnak. Te magadról meg ne feledkezzél. Inkább jöjj később hozzánk, csak hogy rakodtabban. Ide nincs miért sietned, kivált miután Vacerra [1]) meghalt. De hiszen van eszed. Óhajtom tudni, mit határoztál.

Van valami Cn. Octavius, vagy Cn. Cornelius barátod, egy nagy nemből eredt föld fija [2]). Ez, mivel tudja, hogy jó embered vagyok, gyakorta hívogat asztalához. Még rá nem vehetett, de azért ez nekem tetszik. Élj szerencsésen.

Rómában, sextilis elején, 699.

Q. II. 16. LVIII. 144.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Mikor tőlem tollnokom kezével írva veszed a levelet, tudd hogy semmi üres időm sem volt; ha pedig a magaméval: hogy nem épen semmi. Mert úgy értsd meg, soha a pörök és törvényszékek még jobban el nem csigáztak, mint most, és az év e legterhesb szakában, a legrekkenőbb hőségben. De ezt, mert te úgy akarod, tűrnöm kell s nem szabad engednem, hogy reményed, vagy várakozásod részemről meghiúsítottnak láttassék; főleg midőn, ha a dolog nehézséggel jár is, e fáradozásom után nagy kedvességre s nagy tekintélyre tehetek szert. Azért, mint kívánod, azon iparkodom, hogy senki kedvét ne sértsem, sőt a kiknek Caesarrali szoros összekötte-

---

[1]) Úgy látszik az a jogtudós, kit a 139-ik levélben említ, több kiadásokban *Battará*nak íratik.

[2]) *Terrae filius*, vagy mint mi mondjuk, *sehonnai*. Meglehet az Octavius vagy Cornelius család valami gazdag szabadosának fija volt.

tésem nehezökre esik [1]), azoktól is becsülve, a részrenemhajlók, vagy e párthoz szitók [2]) által pedig különösen tisztelve és szeretve is legyek.

Mikor a tanácsban a *praevaricatióról* [3]) több napon ált legtüzesb vita folyt — minthogy a consulsági jelöltek úgy léptek föl, hogy azt tűrni nem lehetett — nem voltam az üléseken jelen. Föltettem magamban, a köz ügynek legkisebb orvoslásához nagy készület nélkül nem járúlni.

A melly nap ezt írom, Drusus a kincstártribunok által a *praevaricatio* vádjától fölmentetett, összesen négy szavazattal; mert a senatorok és lovagok elmarasztalták. Ugyanez nap délután Vatiniust fogom védeni — ez könnyű dolog lesz [4]). A választó gyülések september hónapra vannak elhalasztva. Scaurus fölött maholnap itélet hozatik; nem fogok részéről hiányzani. A Sophocles *lakomatársai* [5]), bár te, látom szerepedet pompásan vitted is, nekem sehogy sem tetszenek.

Most már arra jövök, minek talán elsőnek kell vala lennie. Óh milly kedves nekem leveled Britanniából! Féltem a tengertől, féltem a sziget kikötőitől. A mi még hátra van, sem tartom ugyan csekélynek, hanem annál mégis több a remény, mint-

---

[1]) Mint Domitius consul, M. Cato praetor, és a consularis Bibulus, kik Caesarnak legnagyobb ellenségei voltak.

[2]) Kik Caesar ellen szenvedélylyel nincsenek, vagy hozzá hajlanak.

[3]) *Praevaricatio*: mikor az ügyvéd titkon ellenfelével egy kézre dolgozik.

[4]) Miután Vatiniust Caesar és Pompeius egyaránt pártolják.

[5]) Sophocles *Syndeipni* című darabját, melylyel mire tétetik czélozás, nem tudni. Hihető Quintus a Caesar asztalánál magát előadott valami nevetséges jelenetről írt bátyjának s ez arra teszi ezt a megjegyzést.

sem a félelem és inkább a várakozás, hogysem a rettegés nyugtalanít. Előtted, mondhatom, derék föladatot látok a kidolgozásra. Milly vidékek, milly sajátságos tárgyak s viszonyok, milly szokások, milly népek, milly harczok és végre milly hadvezér állnak szemed előtt! Én részemről, mint kivánod, mindenfélével segítlek és még a kért verseket is [*Athenaebe baglyot* [6])] el fogom küldeni.

De héj, én úgy veszem észre, te előttem titkolódzol. Mit mond tehát, édes öcsém, Caesar a versemhez [7])? Mert minap nekem azt írá, az első könyvet olvasta s elejét ollyannak lelte, hogy annál görögben sem olvasott jobbat, a többi bizonyos helyig kissé *lankadtabb* — mert e szót használja. Mondj nekem igazat: a tárgy, vagy az előadás nem tetszik-e neki? Nincs mit tartózkodnod; én azért egy hajszállal sem fogok magamnak kevésbbé tetszeni. E tárgyban őszintén és, mint szoktad, testvérileg fejezd ki magadat.

Rómában, sextilisben, 699.

F. VII. 10. LIX. 145.

M. Cicero Trebatiusnak üdvet!

Vettem leveledet s azt látom belőle, hogy téged Caesarunk nagy jogtudósnak néz. Van min örvendened, hogy ollyan helyre jutottál, hol valamit tudni

---

[6]) Ismeretes görög közmondás, melly, hihető onnan eredt, mivel Athenaeben minden pénzen a Minerva képe mellett baglyáé is kinyomva volt és így oda, hol annyi bagoly volt, azt máshonnét küldeni annyit tett, mint nálunk e mondás: *Dunára vizet*.

[7]) Nem a fölebb említett verseket érti, mellyeket vele Quintus valami Britanniáról írandó munkájához akart készíttetni; hanem az általa consulságáról írottakat.

láttatol. Ha még Britanniába is elmégysz vala, bizonyos, hogy ama nagy szigetben nálad tudósb ember nem lett volna. Egyébiránt — bár enyelgek, minthogy erre késztesz — azt mégis kissé irígylem tőled, hogy te önkényt hivattál meg attól, a kihez, nem gőgje, de elfoglaltsága miatt másoknak vágyni sem szabad. Hanem mondott leveledben semmit nem írsz nekem dolgaidról, mellyekre, mondhatom, nem kisebb gondom van, mintsem a magaméira. Nagyon félek, nehogy a téli kvártélyon fázni találj. Azért javaslom, jó, pompás kandallód legyen. Ekkép vélekednek Mucius s Manilius is [1]); kivált miután te katonaköpönyegekben nem bővölködöl; bár, mint hallom, most ott jó melegetek van [2]), minek hírére, valóban, igen megijedtem rajtad. De hiszen te a hadi dolgokban sokkal óvatosb vagy, mintsem az ügyvédésekben [3]); ki sem a tengeren úszni nem akartál legszenvedélyesb úszó létedre; sem az *essedásokat* [4]) látni nem kivántad, bár előbb egy *andabatától* [5]) sem bírtunk volna elcsalni. De már elég a tréfából.

Hogy Caesarhoz milly nagy gonddal írtam, te tudod; milly sokszor: én tudom. Hanem megvallom, föl is hagytam már vele, nehogy e legszivesb s engem igen kedvelő embernek hozzám való hajlandóságában bizalmatlankodni láttassam; noha azon levelemben, mellyet neki legközelebb küldék, jónak

[1]) Cic. Trebatiust tréfából nagy *jogtudósnak* csúfolván, előtte P. Mucius Scaevola s M. Manilius régi jogtudósok tekintélyével támogatja azon mondását, hogy a hideg ellen jó kandalló kell.

[2]) Jól megizzasztanak benneteket a gallusok.

[3]) Ismét vagdalódzik, mintha Trebatiust nem csak katonának, de ügyvédnek is ügyetlennek tartaná.

[4]) Britanniai katonákat, kik *esseda* nevű szekereikről harczoltak.

[5]) Az *andabaták* bekötött szemmel küzdő gladiatorok voltak.

véltem mégis emlékeztetni őt. Meg is tettem. Mire mentem légyen vele, tudósíts kérlek felőle, egyszersmind egész állapotodról s minden terveidről. Mert óhajtom tudni, mint vagy, mire számolsz, meddig tartónak gondolod e távollétedet tőlünk. Arról ugyanis meg légy kérlek, győződve, miszerint egyedűli vígaszom, mellynél fogva könnyebben nélkülözhetlek, az lészen, ha azt hasznodra lenni tudandom; ha pedig nem úgy van: akkor kettőnknél ostobább ember nem lehet; nálamnál, hogy Rómába nem csallak; náladnál, hogy ide szárnyakon nem röpülsz. Úgy segéljen egyetlen egy komoly, vagy enyelgő társalgásunk többet fog minekünk érni nem csak minden ellenségeinknél, de még *aeduus testvérinknél* [6]) is. No tehát azon légy, hogy én minélelőbb minden felől értesüljek. Vagy vígasztalással, vagy tanáccsal, vagy tettel segítni foglak.

Rómában, sextilisben, 699.

Q. III. 1. LX. 146.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Én a nagy hőségben (mert nagyobbra nem emlékszem) Arpinumban annál a kies pataknál [1]) frisítgetém föl magamat a játéknapokon [2]), Philotimus-

---

[6]) A *Gallia Celticában* lakott népségek közt az *aeduusok* voltak elsők, kik a rómaiakkal szövetkeztek, és mert sokáig különös hűséget tanúsítottak, tiszteletből a római nép testvéreinek hívattak. Hogy utóbb Caesar irányában nem igen testvérileg viselték magokat, azt ennek Commentariusából *de bello gall.* a VII-ik könyvben láthatni.

[1]) Érti a Fibrenust, melly vizet legkedvesebbnek, legfrissebbnek mond *de legg. II: 1.* Még egy más folyó a *Liris* (ma Garigliano) is mosta arpinumi birtokát.

[2]) Mellyek évenként, september 4-kén kezdve, kilencz nap folyvást, majd két napi szünet után ismét öt nap szoktak az aedilisek

nak ajánlván a tribusombelieket [3]). September 10-ik napján Arcanumban [4]) valék. Láttam ott Messidiust Philoxenussal [5]); úgy a csatornát, mellyet ők nem messze a majortól húztak s melly, kivált e roppant szárazságban, bizony szépecskén folydogál és ők igérték, hogy bele valamivel több vizet is gyűjtenek még. A gazdánál [6]) rendén volt minden. *Manlianumban* [7]) Diphilust Diphilusnál [8]) röstebbnek találtam. Azonban mégsem volt már nála hátra más, mint a fürdők, sétahely és baromfi-ól. A *villa* nekem fölötte tetszett; azért, mert a kirakott folyosó nagyszerű tekintetet nyújt, mi csak most tűnt föl előttem, mióta az egész nyitva áll [9]) és az oszlopok kifényesítvék. Most minden attól függ (mi az én gondom), hogy a vakolat ízletes legyen. A padolatok, úgy látszik jól vannak készítve. Egynehány bolthajtást nem szerettem s megváltoztattam. Az a hely ott a folyosón, hova, mint mondják, írtad, hogy egy kis előtermet akarsz, nekem jobban tetszenék úgy a mint van. Mivel kis előteremhez a helyet sem látom elégnek;

által a Palatinus hegyen, a *nagy istenanya* tiszteletére közköltségen adatni.

[3]) Hogy nekik Philotimus, Cicerónak görög szabadosa a játékokon helyeket szerezzen, mint ezt Rómában különösen a vidékről játékokra bejött tribusostársakkal tenni szokásban volt. Az arpinumbeliek a *Cornelia tribushoz* tartoztak.

[4]) Quintus villájában, mellyről több helyt tétetik említés.

[5]) Két vállalkozó, kik Quintussal Arcanumban teendő vízi munkálatokra szerződtek.

[6]) Majorosnál, minő volt alább Lateriumban Nicephorus.

[7]) Valamint ez, úgy az alább előjövő *Fufidianum* s *Bovillanum* is alkalmasint Arcanumhoz tartoztak és nem külön villák voltak, mert a 152-ik levélben, hol az itt előfordúló tárgyakat érinti, csak Arcanum s Laterium nevű villáiról szól Quintusnak.

[8]) Valami nagyon rest építőmester, a ki Arcanumban holmi építéseket, javításokat, csinosításokat vállalt fel Quintustól.

[9]) Mióta az állás melly elfedte, onnan leszedetett.

aztán az többnyire csak olly épületeknél divatos, mellyekben nagyobb előterem van, de szobákat s egyéb ollyas épületrészeket sem lehetne vele egybekapcsolni. Most, szép boltozatánál fogva is igen jó nyaralóúl szolgálhat. Azonban, ha más nézetben vagy, írd meg minélelőbb. A fürdőknél az izzasztókat a vetkezőterem másik szögletébe tetettem ált; mert úgy voltak alkalmazva, hogy katlanuk szája a heverőszoba alá esett. A jókora háló- s magas téli-teremet pedig fölötte helyeslem, minthogy tágasak és a sétahely egyik oldalán azon helyre, melly a fürdőkhöz legközelebb esik, vannak alkalmazva. Az oszlopokat Diphilus sem egyenesen, sem egymás ellenében nem állította. Tudnivaló, hogy azokat le kell bontatni. Valahára majd csak megtanulja, mint kell az ólmot és zsinort használni. Mindenesetre, remélem, Diphilus pár hónap alatt a munkával kész lesz. Mert Caesius [10]) ki ekkor velem volt, szorgalmasan utána lát. — Innét a *Vitularia*-úton egyenest a Fufidius-féle birtokra mentünk, mellyet neked, minapi tudósításom szerint Arpinumban Fufidiustól 100,000 sestertzen megvettem. Nyáron ált árnyékosb helyet még nem láttam; sokfelé víz fakadoz ott s pedig bőségesen; úgy hogy Caesius azt hiszi, ötven hold rétet könnyen meg lehet öntöznöd. Részemről — mert ehez jobban értek — azt állítom, hogy benne csoda szépségű villád lesz, ha még halastavat, szökőkútakat, palaestrát és virító ligetet is adsz hozzá. Hallom, azt az ökörjárást *(Bovillanum)* meg akarod tartani. Mi célod vele: te tudod. Calvus [11])

[10]) Egy felügyelője Quintusnak.

[11]) Egy törvénytudó.

azt mondja, ha a vizet kikötjük s e víz miatt a birtokra *servitust* vetünk is [12]): árát úgy is megkaphatjuk, hogy ha eladni akarjuk. — Messidius velem lévén azt állította, egy lábat három sestertzben alkudott ki tőled és ő lábak szerint mérve 1,400 lépésnek találta. Nekem többnek tetszett. De arról jótállok, soha okosabb költséget nem tehetsz. Hivattam Chilót [13]) Venafrumból [14]); hanem épen az nap három szolgatársát s legényét Venafrumban egy földüreg temette be. Septemberhó 13-kán Lateriumban voltam. Megnéztem az útat, melly nekem olly jónak látszott, mintha országos mű volna — 150 lépést kivéve. Mert magam megmértem attól a hídtól, melly a *Furina* [15]) — kápolnánál van, Satricum [16]) felől. E darabon homokkal, nem kaviccsal van töltve; de meg fog igazíttatni és az út e része igen dombos is. Hanem láttam, hogy másfelé vinni nem lehetett, főleg midőn sem Locusta [17]), sem Varro földén keresztül nem akarnád vinni. Varro már a maga földe előtt majdnem megkészítette a töltést. Locusta még nem fogott hozzá; ezt Rómában körülveszem és gondolom, rábírhatom, úgy egyszersmind M. Taurust is, ki, mint hallom, neked szavát adta és most épen Rómában van, megkérem a víznek telkén keresztülvitele végett. Majorosoddal Nicephorussal fölötte

[12]) Azaz: ha úgy adjuk is el a földet, hogy vize használatát magunknak föntartjuk.

[13]) Szolga sorsú építész.

[14]) Termékeny olajfáiról s derék olajáról nevezetes város Campaniában; ma is fennáll.

[15]) Egy ösmeretlen istennő, kit Cic. *de nat. deor. III*: *18.* Furia helyett vesz.

[16]) Város a régi Latiumban, az Appia úton.

[17]) *Locusta*, *Varro* és *M. Taurus*: szomszédai Quintusnak Lateriumban.

meg voltam elégedve; kérdeztem őt, valljon azt a lateriumi kis építést, melly felől velem szólottál, nem bíztad-e reá? Mire nekem azt felelte, ő e munkát 16,000 sestertzben maga alkudta ki tőled, hanem te később a munkát sokkal, árát meg semmivel sem toldván meg, róla lemondott. Megvallom, nagyon helyeslem, ha azokat, miket magadban föltettél, hozzá adod; ámbár a villa úgy a mint most van, énnekem ollyannak tetszik, mint egy bölcsésznő, melly a többi villák esztelenségét dorgálja. Hanem az a toldás mégis kellemes lesz. A lúgasba szerelmes lettem; a repkény úgy elborítja az egészet, nem csak az épület alját, de a sétatornácz oszlopközeit is, hogy valóban ollyan formán jön ki, mintha ott azok a palástosok [18]) műkertészetet űznének s árúlnák a repkényt. Végre a vetközőterem hívesebb és puhább nem is lehetne. Így áll körűl-belől külső gazdaságod.

A városban a csinosítgatást Philotimus és Cincius siettetik ugyan, de magam is gyakran megtekintem—mit könnyen tehetek. [19]) E részben hát ment lehetsz a gondtól.— Hogy Ciceród végett mindig kérsz, azt részemről megbocsátom neked: de kivánom, te is viszont nekem megbocsáss; mert azt meg nem engedhetem, hogy őt jobban szeresd, mintsem én szeretem. S bárcsak e napokban, mint maga kivánta és én sem kevésbé, itt lehetett volna Arpinumban nálam. Szeretném, ha, jónak látván, Pomponiának megírnád, hogy mikor valahova kimegyek, jöjjön velem és hozza el a fiút is. Csapok vele lármát [20]) ha henyéltem-

[18]) Az oszlopok köztt álló görög öltözetű képszobrok; mert mint tudjuk, *palliatus* alatt görögöt *togatus* alatt rómait szoktak érteni.

[19]) A két testvér háza tőszomszédságban lévén egymással.

[20]) Elbámúltok, mennyire viszem őt.

ben nálam lesz. Mert Rómában lélekzethez sem juthatok. Tudod, már ezt előbb ingyen megigértem neked; hát még most, midőn te nekem olly nagy jutalmat tűztél ki? [21])

Térek most leveleidre, miket nagyobb számmal vettem a mióta Arpinumban vagyok. Mert csak egy nap hármat hoztak, még pedig, mint látszik, azon egy napon kelteket; egy terjedelmesbet, mellyben első az volt, hogy hozzád írt levelemben korábbi datumot tettem, mintsem Caesarében. Ezt Oppius okozza néha szükségből; mert mikor elhatározta, hogy postásokat küld és tőlem a leveleket áltvette, valami új eset megakadályozza s kénytelen azokat később indítni el, mintsem szándéka volt; nekem pedig a már áltadott levélben a napot megváltoztatni nem jut eszembe. — Említed Caesar nagy vonzalmát irántunk. Ezt mind te ápold, mind én minden hatalmamban álló eszközökkel nevelni akarom. Pompeiusra nézve pontosan követem és fogom követni a mire intesz. Hogy maradásodba beleegyeztemet kedvesen veszed, azon, nagy sajnálkozásom s utánad epedésem mellett is, egyrészt örülök. *Hippodamusnak* [22]) s más némellyeknek meghivásával mit akarsz, nem értem. Egy sincs azok közt, ki tőled egy főváros alatti telekkel fölérő jutalmat ne várjon. Hanem arra, hogy az én Trebatiusomat is ide keverd [23]), semmi szükség. Én őt Caesarhoz küldöttem, ki nekem már eleget tett. Ha neki nem: azért felelettel nem tartozom és attól téged is fölmentlek s megszabadítalak. Annak, hogy

[21]) Miben állott e jutalom? azt csak Quintus ide vonatkozó leveléből tudhatnók meg. Bizonyosan nem pénzbeli, hanem más valami lehetett.

[22]) Kit ért e név alatt, nem tudni.

[23]) A Hippodamus és többiek közé; mintha ő is annyit várna.

Caesartól, mint írod, napról napra jobban szerettetel, végtelenül örvendek s Balbust, ki ennek szerinted elősegítője, szememfényéül tekintem. Hogy Treboniusomat [24]) kedveled s ő is téged: az nagy gyönyörűségemre szolgál. A tribunusságot, mellyről emlékezel, Curtius nevére kértem volt s maga Caesar nekem azt írta vissza, hogy az Curtius számára névszerint készen áll, egyszersmind dorgált, hogy a kérésben olly szemérmes vagyok. Ha még valakiért kérni találnám (mondtam ezt Oppiusnak is, hadd írja neki meg) nem bánnám, ha elutasítana, miután azok, kik rajtam alkalmatlankodnak, magokat általam elutasíttatni nem könnyen engedik. Curtiust, mint magának is mondtam, nem csak kérésedért, hanem tanúbizonyságodért is kedvelem, miután leveleidből fölmentetésem körüli részvétéről tisztán meggyőződtem. A britanniai viszonyokra nézve, látom leveledből, hogy sem félni, sem örülni nincsen okunk. A köz ügyek felől, miket Tiro által magadnak megíratni óhajtasz, én eddig azért írtam volt felülegesebben hozzád, mert tudom, hogy Caesar legkisebbtől legnagyobbig mindenről tudósíttatik.

Legnagyobbik leveledre megfeleltem. Halld most válaszomat a kisebbikre, mellyben először is Clodiusnak Caesarhoz intézett leveléről van szó. E részben helyeslem Caesar azon tettét, miszerint legbuzgóbb kérésednek sem engedett, hogy annak a *Furiának* egy szót is válaszolt volna. Azután a Calventius Marius [25]) beszéde felől. Csodálom, midőn azt mondod,

---

[24]) Ki ekkor Caesar seregénél legatus volt és a következett évben mint néptribun indítványozta, hogy Galliában a Caesar parancsnoksága még másik öt évvel meghosszabbíttassék. Lásd: a *Tört. mut.*

[25]) Hogy e név alatt L. Piso Caesoninus értetik, semmi kétség,

szeretnéd, ha válaszolnék reá; kivált miután azt senki olvasni nem fogja, ha én reá nem felelek; holott az enyimet ő ellene minden gyermek föladott leczkeként tanulja be. — Munkámat, mellyet vársz [26]), elővettem, de e napok alatt be nem végezhetem. Scaurus és Plancius melletti beszédeimet [27]), melylyekre úgy ásítasz, befejeztem. A Caesarnak készített költeményt eltéptem. Számodra a mit kérsz [28]) [minthogy már maga a forrás is szomjazik [29])] ha egy kis időm lesz, megírom.

Térek a harmadik leveledre. Hogy Balbus, mint írod, maholnap jó kísérettel [30]) Rómába érkezik és május 15-kéig folyvást körűlttem lesz: az rám nézve igen kedves s örvendetes leend. E leveledben is, mint már többször tetted, dicsvágyra s munkára buzdítgatsz. Ám legyen; hanem hát mikor élünk ímmár [31])?

---

mert ez anyai nagyapjáról *Calventius* nevet viselt; de hogy a *Marius* névvel mit akar Cic. azt még eddig senki meg nem fejtette. Mi úgy hiszszük, azzal Piso ellen tartott beszédének arra a helyére czéloz, hol őt a 9-ik fejezetben gúnyosan Mariussal vetvén össze, így szól: *Quod mihi igitur certamen esset huiusmodi? cum C. Mario scilicet, aut cum aliquo pari, an cum altero barbaro Epicureo* (Piso) *cum altero Catilinae laternario* (Gabinius). Ez a Piso Cicerónak most említett oratiójára, egy írásban kiadott oratióval felelt meg s ez az a *Calventius Marius* beszéde, a mellyről itt szó van, s mellyre Cic. válaszolni érdemesnek nem tartá.

[26]) Munkáját *de republica*.

[27]) Amaz sikkasztási, emez vesztegetési ügyben tartatott s megvan mindkettő, de a Scaurus melletti csonkán.

[28]) Úgy látszik, Quintus arra kérte a bátyját, írna neki Caesar dicséretére valami verset, melylyel ő mint magáéval léphessen föl.

[29]) Minthogy ímmár poeta létedre is velem akarsz verset íratni.

[30]) Tele erszénynyel.

[31]) Quintus minden egyéb jó és szép tulajdonai mellett is nagyravágyó s telhetetlen ember volt egyszersmind; ki soha azzal a mivel bírt, be nem érte, hanem bátyját Marcust örökké arra bízgatta,

Negyedik leveled, a mellyet Britanniából sextilishó 10-kén írtál, september 13-kán jutott kezemhez. Benne más új nem igen volt *Erigonen* [32]) kivül, mellyről, mihelyt Oppiustól áltveszem, megírom neked véleményemet. Nem kétlem, az nekem tetszeni fog. S ím majd elfelejtém, mit arról említél, ki a Milo tapsát [33]) megírta Caesarnak. Én bizony nem bánom, ha Caesar azt rendkívüli tapsnak hiszi is; a mint hogy az is volt; pedig a taps, melly neki adatik, úgy látszik, némileg énnekem van adva [34]).

Egy fölötte régi, hanem későn kézbesített leveledet is vettem még, mellyben Tellus templomára s a Catulus csarnokára [35]) emlékeztetsz. Mindenikre van gondom; sőt a Tellus templománál már képszobrodat is fölállíttattam. Emlékeztetsz a kertekre is. Én azokra soha sem vágytam olly igen és most házam kipótolja a kertek kellemét. Midőn september 19-kén Rómába érkeztem, házadon a tetőt készen találtam; melly, mert nem szeretted, hogy a szobák

---

hogy csak az általok alapított Cicero család fényének és gazdagságának gyarapításán dolgozzék. Ciceróban pedig, ki már 30 év óta annyit dolgozott, fáradott, néha fel-feltámadt a vágy, hogy már végre jószágain egy kis nyúgalmat is élveznie s kedvencz tanulmányaival foglalkoznia lehessen. Ide czéloz ez a kérdés.

[32]) Egy szomorújátéka Quintusnak, mellyet a mint elkészített, Galliából Oppiusnak megküldött. De a munka, mint a 159-ik levélből látni, az úton elveszett. A darab meséje ez: Penelope testvére, részeg parasztoktól megöletett apjáért bújában magát felakasztván, sorsán az istenek úgy megindúltak, hogy őt holta után égi csillagzattá változtatták.

[33]) Melylyel őt a nép a színházban fogadta volt.

[34]) Mert Milót a nép azon buzgó részvétéért tapsolta meg, mellyet ő Lentulus consulnak hazahivatásomat tárgyazó indítványa alkalmával irántam a népgyülésben tanúsított.

[35]) Valószínüleg azon készületek s feliratok felöl van a szó, mellyekről a 120-ik levélben említés tétetik. Kétségkivül Catulus csarnokánál is ugyanazt kivánta Quintus tétetni, mit a Tellus templománál, hogy t. i. szobra ott is felállítva legyen.

felett több szegésű legyen, most nem szép hajlással fedi be az alsóbb folyosót. — Cicerónk, míg oda valék, nem múlasztott a rhetornál semmit. Az ő előmenetelén nincs mit aggódnod, miután észtehetségét ismered, én pedig iparkodását látom. A többit körűle úgy magamra veszem, hogy értte felelni kötelességemnek tartom. — Gabinius ellen [36]) eddig három felekezet jelentkezett: L. Lentulus a flamen fija, ki már felségsértésért [37]) bepanaszlotta; Ti. Nero jó számú aláírókkal és C. Memmius [38]) néptribun L. Capitóval. September 20-kán a főváros alá érkezett. Rútabbúl, árvábbúl nem lehetett volna. Csak hogy én ezekhez a bírákhoz semmit bízni nem merek. Mivel Cato nem jól volt, még a pénzzsarolásokért nem fogatott elő. Pompeius nagyon erőltet a kibékülésre, de velem eddig semmire sem ment s míg bennem a szabadságnak egy porczikája lesz, menni sem fog [39]). Leveledet nagyon várom. Az, mit, mint írod, hallottál, hogy én a consulsági jeleltek összejövetelénél ott lettem volna, hazugság. Mert ez összejövetelnél olly egyezkedések történtek, [miket később Memmius kibeszélt], hogy azokhoz egy jóravaló embernek sem illett járúlni; aztán nekem tennem sem lehetett, hogy olly összejövetelekben résztvegyek, honnét Messalát kizárták, kinek én részemről mindenben bőven eleget

[36]) Syriából visszaérkeztekor.

[37]) Felségsértése abban állott, hogy Ptolemaeusnak Egyiptomba visszahelyezése végett, provinciájából maga fejétől kilépett. E vád alól azonban fölmentetvén, ezért sokan Lentulust *praevaricatióval* (összejátszással) gyanúsították. Lásd: a 149-ik lev.

[38]) Nem az, ki a consulokkal a jövő évi consulság felett titkos alkút kötött volt.

[39]) De sőt igenis ment; annyira, hogy Cic. az általa nem rég vádolt Gabiniust, Pompeius kérésére még a törvény előtt formaszerint védeni is kész volt. Lásd: a 148 ik lev.

teszek s úgy hiszem, Memmiusnak is. Domitiusnak is sokat megtettem már, a mit kivánt, vagy kért tőlem. Scaurust védelmem jó szolgálatával erősen leköteleztem [40]). Még fölötte bizonytalan mind, hogy a comitiumok mikor, mind hogy a consulok kik lesznek.

Épen már e levelemet összehajtogatám, akkor érkezik a posta tőletek septemberhó 22-kén, a huszadik napon. Óh mint megütődtem! mint elkeseredtem Caesar gyönyörű levelén. Mert minél kedvesebb volt az, annál nagyobb fájdalmamra szolgált ez az ő csapása [41]). Hanem leveledre térek. Elsőben is maradásodat igen helyeslem; kivált miután, mint írod, Caesarral közléd a dolgot. Oppiuson csodálkozom, Publiussal mit akar; nekem az nem tetszett [42]). A mit leveled végén írsz, hogy én septemberhó 13-kán Pompeiushoz legatusúl mennék, arról semmit sem hallottam s megírtam Caesarnak, hogy utasítását itthon maradásom iránt Pompeiussal tudatta volt Vibullius és nem Oppiussal. Minő oknál fogva? Mert bár Oppiushoz bíztam is: de Vibulliusnak elsőbbsége volt, miután ővele Caesar személyesen beszélt, Oppiushoz csak írt. S nekem semmi utógondolatom nem lehet Caesar ügyénél [43]); ő énnálam veled és

---

[40]) És így Cic. mind a négy consulsági versenytárssal jó lábon állott.

[41]) Ketségkivül Pompeiusnál férjnél volt leánya halálát érti.

[42]) Azon helyek közé tartozik, mellyeknek értelmét kitalálni nem lehet.

[43]) Quintus azon körülményből, hogy Cic. kit Pompeius Hispaniába szeretett volna legatusául küldeni, Caesar ellenben saját érdekei előmozdítása végett Rómában kivánt megtartani, Rómában maradhatása iránt Pompeiussal, ennek embere Vibullius s nem a Caesar megbízottja Oppius által értekezett, gyanakodni kezdvén bátyjára, mintha ez gondolatát megváltoztatni, s csakugyan Pom-

gyermekeinkkel majdnem egy sorban áll. Úgy látszik, megfontolva teszem ezt, minthogy vele már tartozom : de tüzel a szeretet is.

A mint itt e végsorokat saját kézzel írnám, Ciceród hozzám vacsorára jött, minthogy Pomponia másutt vacsorál. Általadá olvasás végett azon leveledet, mellyet tőled legközelebb kapott, aristophanesféle modorban[44]), igen kellemesen és nyomósan írva s az engem fölötte múlattatott. Ide adta azt a másikat is, a mellyben őt rajtam, mint egy tanítómesterén, úgy csüngeni parancsolod. Mint örűlt ő e levélnek! mint én vele együtt! Ennek a gyermeknek kedvességben s hozzám vonzódásban párja nincs. Ezt itt Tirónak vacsora közben dictálom; ne csodáld hát hogy más kéztől való. — Annalisnak[45]) igen kedves volt leveled, hogy róla nem csak buzgóan gondoskodol, hanem komoly tanácsoddal is segíted. L. Servilius, az öreg, azon levél után, mellyet, mint mondja, Caesar intézett hozzá, azt nyilvánítá előttem, miszerint őt felette lekötelezted azzal, hogy Caesar iránti hajlandóságáról nagyon szivesen és hathatósan emlékeztél.

---

peiustól a legatusságot elvállalni akarná, úgy látszik, őt ezért levelében egy kis szemrehányással illette, és ellene kedvelt költőjének Euripidesnek Hyppolitusából azt az egész verset is felhozta : *αἱ δευτέραι πως φροντίδες σοφώτεραι* ; s e szemrehányás ellen mentegeti itt magát Cicero.

[44]) Akár az athenaei comicus, akár a byzantiumi grammaticus Aristophanes modorát értette, mindenikből az jön ki, hogy Quintus az említett levélben fijának vagy írásmódját, vagy egyéb dolgait vette némi tréfás és elmés critica alá.

[45]) Azoknak a Villiusoknak családából való, kik közől egy néptribun 574-ben törvényt hozatván az iránt, melly hivatalt hány éves korában nyerhessen valaki, ez éveket megszabó törvényről *Annalis* melléknevet kapott. Lásd : *Liv. hist. XL* : *44.* Többet felőle nem udni.

Midőn Arpinumból Rómába visszaérkeztem, hallottam, hogy Hippodamus elment hozzád. Nem mondhatom, mintha csodálkoztam volna azon embertelen tettén, hogy hozzád tőlem levél nélkül ment el; csak azt mondom, boszonkodtam érte. Mert régóta számoltam már arra, a szerint mint nekem írtad, hogy ha lenne ollyas, mit hozzád bíztosabb úton szeretnék juttatni, majd neki adom ált; mert biz azon levelekben, mellyeket hozzád rendesen küldök, nem igen írok affélét, mi ha valakinek kezébe kerülne, roszúl eshetnék. Minuciusra, Salviusra s Labeóra [46]) támaszkodtam. Labeo vagy későn fog indúlni, vagy itt is marad. Hippodamus még csak meg sem kérdett, nem akarok-e valamit. — T. Pinarius kedves dolgokat ír nekem rólad; hogy legfőbb örömét leveleidben, beszédeidben, vacsoráidban találja. Én ez embert mindig kedveltem s testvére gyakran van nálam. Azért az ifjút, mint kezdted, pártfogold. Minthogy ez a levél a postások késedelme miatt több napig kezemnél hevert, azért időről időre sok egymás jött hozzá, mint ez is: T. Anicius [47]) már több ízben mondotta nekem, hogy ha talál a főváros körűl valami villát számodra, minden esetre megveszi. Ezen beszédénél kettő, a min csodálkozni szoktam; egyik, hogy míg neki a *suburbanum* vétel felől írsz, nekem nem csak nem írsz, hanem még ellenkező értelemben írsz; másik: hogy midőn hozzá írsz, épen nem emlékezel vissza azon levelekre, a mellyeket ne-

[46]) ***Minucius*** a levelekben négy is fordúl elő: egy építész, egy pénzváltó, egy ***Magius*** és egy ***Cneius***; mellyikről van itt szó, nem tudni. Salviust sem ösmerjük. Labeóról lásd: *a tört. mut.*

[47]) Valami alkúsz (*sensal*) lehetett.

kem az ő Tusculanumában mutattál, úgy Epicharmusnak ama szabályára :

nézd meg, millyen volt más iránt

hogy őt testestűl, lelkestűl, beszédestűl együtt, a mint veszem észre, majdnem [48]) .... Azonban ez a te dolgod. A *suburbanumra* nézve tudasd velem, mi a kívánságod s egyszersmind vigyázz magadra, hogy az ember be ne találjon rántani. Kell-e még több? Ha kell : itt van : Gabinius september 28-kán éjszaka jött be a városba s ma délután két órakor C. Alfius idézésére felségsértés miatt törvény előtt megjelenni kénytelenítttetvén, az egész nép roppant összecsődűlése s gyűlölete által szinte porig aláztatott. Nálánál gyalázatosb ember nem lehet. De Piso legközelebb áll hozzá. Hanem pompás toldalékot is akarok munkám második könyvéhez [49]) adni; elmondatom Apollóval az istenek gyülésében, millyen lesz visszatérése a két hadvezérnek, kikből egyik elvesztette, másik eladta seregét. — Caesar september 1-én írt hozzám Britanniából egy levelet, a mellyet september 28-kán vettem; elég kedvezően szól a britanniai ügyekről. Írja benne, ne csodáljam, hogy tőled semmit nem kapok, mert mikor a tenger felé vonúlt, te nem valál nála. Én e levelére nem feleltem semmit, még szerencsekivánatképen sem, az ő gyásza miatt. Téged, édes öcsém igen igen kérlek, az egészségedre vigyázz.

Arpinumban s Rómában, septemberben, 699.

---

[48]) *Elfeledted.* E szó leghelyesben tölti be itt az akár szándékos, akár történetes hézagocskát.

[49]) Valószínüleg consulságáról írt verses munkáját érti itt.

F. VII. 16. LXI. 147.

M. Cicero Trebatiusnak üdvet!

Tudod a *Troiai ló* [1]) ezen végződik : *későn tért eszök meg* [2]). No a tied, kis öregem, nem későn. Eleinte azokat az őrjöngős, úntig ízetlen leveleket [3]) küldözted; később, hogy magadat Britannia iránt nem igen kíváncsinak [4]) mutattad — azt épen nem kárhoztatom. Most meg a téli kvártélyon úgy látom, hogy fedetlen [5]) vagy s azért nem akarsz mozdúlni.

Mindenütt észszel éljünk
Ez legélesb fegyverünk [6]).

Ha szeretnék ebédekre járni : Cn. Octavius barátodnál korántsem hiányzottam volna; s midőn már néhányszor hívott, meg is kérdém őt, hogy ugyan ki vagy? Hanem bizony, tréfán kivűl, csinos egy legény; szeretném ha magaddal vitted volna őt. Mit csináltok? Jöttök-e Italiába e télen? tudasd velem bizonyosan. Balbus erősítette előttem, hogy gazdag fogsz lenni. Valljon római értelemben mondta-e,

---

[1]) Címe egy tragoediának ; de valljon az értendő-e, mellyet Nonius, *Livius Andronicustól*, vagy mellyet Macrobius *Naevius* költőtől e név alatt említ — meghatározni nem lehet.

[2]) T. i. a troiaiaknak ; kik Helenát a háború elején visszaadni nem akarták, hanem mikor már a háború által mindenükből kipusztúltak, akkor tették az ajánlást, hogy azt a görögöknek készek kiadni. Innét kerekedett amaz ismeretes közmondás : *Sero sapiunt phryges.*

[3]) A mellyekben mindig csak Rómába vágyott vissza.

[4]) A britanniai hadjáratkor jobb szerettél Galliában maradni, mintsem Britanniával megismerkedni.

[5]) *Intectus.* E helyett sokáig a szövegben *iniectus*-t olvastak-elég képtelenül. Mégis Wieland is ez utóbbi szónál maradt; pedig hogy az elsőnek kell állani, azt a 145-ik levél íme szavai magok kimutatják : *praesertim qui sagis non abundares.* Ott is a téli szallásról, a hidegről, jó kandallóról, katona-köpenyegek szükségéről sat. beszélget Cic. Trebatiushoz.

[6]) Valami ösmeretlen költőből vett trochaichus vers.

hogy *pénzes ember válik belőled*; vagy úgy, mint a stoicusok szoktak beszélni, hogy mind gazdag, ki a levegőt és földet élvezheti? — ezt majd meglátom. A kik onnét jönnek, kevélységed ellen panaszkodnak, hogy nem akarsz a tanácsotkérőknek felelni. De mégis van okod örűlni, hogy náladnál Samarobrivában [7]) törvénytudóbb ember nincsen.

Rómában, september végén, 699.

F. I. 9. LXII. 148.

M. T. Cicero P. Lentulus imperatornak üdvet!

Nagy örömömre szolgált leveled, mellyből látom elismered iránta[d] való kegyeletemet — mert szivességnek hogyan mondanám, midőn maga a *kegyelet* e legfenségesebb, legszentebb neve is csekélyebbnek tetszik nekem a te irántam szerzett érdemeidnél? Hanem midőn részedre tett szolgálataimat hálaraméltóknak írod: bizonyára csak túlságos szeretetből cselekszed azt, hogy még ollyakat is hálaraméltóknak tekints, miket égbekiáltó bűn nélkül elmúlasztani sem lehet. Még sokkal ismertebb s kitűnőbb volna vonzalmam előtted, hogyha azon egész idő alatt, mióta egymástól elszakadtunk, Rómában együtt leheténk vala. Mivel épen abban, mit, mint mutatod, tenni fogsz és mit mind te tenni igenis képes vagy, mind én tőled különösen várok: a senatori szavazásokban s a köztársaság minden ügyében és kezelésében szerepeltünk volna; melly részben hogy mi nézettel és állással bírok, alább mindjárt ki fogom mutatni s felelek azokra, miket tudni kívánsz. Az

[7]) Gallia Belgica fővárosa (a mai *Amiens*), hol, mint Caesar téli szállásán ekkor Trebatius tartózkodott.

bizonyos, hogy mind nekem benned legszivesb és legbölcsebb példányom, mind teneked bennem talán nem legtudatlanabb, mindenesetre hű s legalább jószivű tanácsadód lett volna. Ámbár ugyan magadat tekintve, azon, hogy *imperator* vagy s derekasan vitt dolgaid után a tartományt egy győztes sereggel bírod, mint illik, örvendek: de biz a melly hasznok részemről téged illetnek, azokat jelenlétedben bővebben s közvetlenebbűl élvezhetted volna. Azok megboszúlásánál pedig, kiket részint szabadúlásom melletti küzdésedért ellenségeidnek, részint e nagyszerű és dicső tettedért irígyeidnek tapasztalsz, hatalmas segéded fogtam volna lenni. Noha az a barátait örökké üldöző [1]), ki legnagyobb jótéteiddel halmoztan, megtört s elgyengűlt erejét főkép ellened fordítá, helyettünk önmaga boszúlta meg magát; mivel fejét ollyanokban törte, mik ha kivilágosúlnak, nem csak tekintélyéből, de szabadságából is semmit magának meg nem tart. Egyébiránt, habár jobbszeretném, ha a tapasztalást az én dolgaimban s nem a magadéiban is tetted volna; boszúságom mellett is örűlök, hogy az embereknek hasonló jellemét te nem olly nagy áron ismerted ki, mint a milly nagy fájdalommal kellett nekem kiösmernem. Melly tárgyban itt helyét látom mindent elmondani, hogy azokra, miket kérdesz, meg tudjak felelni.

Írod, levél által tudósíttattál a felől, hogy Caesarral s Appiussal ki vagyok békűlve; aztán mellé teszed, hogy ezt nem roszalod, de Vatiniusra nézve kimutatod, hogy tudni szeretnéd, mi nézetekből

[1]) Ki legyen ez? nem bizonyos. Manutius C. Catót akarja értetni, ki két évvel ez előtt mint néptribun Lentulusnak a helytartóságból visszahivatását indítványozta. Lásd: a 96-ik és 100-ik lev.

indúlva védtem és dicsértem én őt [2]). Hogy ezt neked tisztábban előadhassam, kissé föntebb szükség lépéseimről a számadást kezdenem.

Én, Lentulus, a mint te a dolgok élére állottál [3]) magamat nem csak az enyimeknek, de a köztársaságnak is visszaadva hittem s minthogy neked hihetetlen szeretettel s határtalan részvéttel tartoztam; úgy véltem, hogy a köztársaságnak, melly téged viszszahelyezésemnél nagyban segített, az ő saját érdeméért tartozom azon lelkesedéssel, mellyet előbb csupán köz polgári kötelesség, nem valami velem közlött különös jótétemény fejében tanúsítottam volt. Hogy ekkép érzettem, azt tőlem a tanács consulságod alatt hallhatta és magad is beszédeink s értekezleteink közben tapasztalhattad. És mégis már akkor mindjárt szivemet sok dolog sértette, a midőn te a méltóságomból még hiányzók felől intézkedvén, irányomban némellyeknél vagy elrejtett gyűlöletet, vagy gyanús részvétet kellett észrevennem. Ugyanis sem emlékimre [4]) nézve nem pártoltattál azoktól, kiktől illett volna; sem azon hallatlan erőszaktételnél a midőn öcsémmel együtt házunkból kiűzettettünk, desőt még azon tárgyak körűl is, miket, bár vagyonom tönkremente miatt rájok szükségem volt, mégis a tanács rendeletéből visszapótlandó káraim között legcsekélyebbeknek néztem, nem mutattak olly jó szivet, a minőt én vártam. Mindezek, bár jól láthattam,

[2]) T. i. a törvény előtt mint *laudator*.

[3]) *Initio rerum et actionum tuarum*. Azaz: mihelyt hazahivatásom s visszahelyezésem körül müködni kezdettél.

[4]) Érti házát s a mellette lévő Catulus-csarnokot, mellyeket Clodius lerombolt; s az azokon vagy már előbb megvolt, vagy az újraépítésnél alkalmazott felirásokat és talán még azon emlékszobrokat, is, mellyekről a 146-ik levélben szól.

(mert hiszen nemis titkolták) mégsem estek nekem olly keservesen, mint a milly hálával vettem, a mit érttem tettek. Azért ámbátor Pompeiusnak is, saját vallomásod s tudomásod szerint, fölötte sokkal tartoztam, és őt nem csak jóvoltáért, hanem hajlamból s bizonyos rögeszméből is kedveltem: mégis, nem nézve azt, ő mit akar, minden a köztársaságot illetőkben régi elveimnél maradtam. Ott ült volt Pompeius, ki P. Sextiust dicsérni [5]) a fővárosba jött, mikor Vatinius mint tanú azt mondván, én Caesarnak szerencséje s előmente óta kezdettem lenni barátja, neki rá azt válaszoltam: *hogy én a Bibulus sorsát, mellyet ő szomorúnak tart, bárki triumphusának s győzelmeinek elébeteszem* [6]). Szinte az ő hallatára más alkalommal azt mondtam: *Bibulusnak ugyanazok tiltották meg a házból kilépést* [7]) *a kik engem abból kikényszerítettek.* S egész *Interrogatióm* [8]) nem tartalmazott egyebet, mint

[5]) Szokás volt Rómában, hogy a vádlottak, becsületes jellemök s jó magokviseletének bebizonyítása végett, tekintélyes egyénekre hivatkozhattak; kik azután a törvényszék előtt minden jót és szépet, mit csak a vádlottról tudtak, elmondtak, s innét *laudator*oknak hivattak. Valamint a tanúk úgy a laudatorok is a törvényteremben külön padon ültek.

[6]) Wieland erre szokott szeszélyével azt jegyzi meg, hogy Cic. ezen hős szavakat nem igen fennhangon mondhatta, mert sem a Sextius mellett, sem a Vatinius ellen tartott beszédében nyoma sincs azoknak.

[7]) Caesar mikor Bibulussal volt consul, e tiszttársa fölött olly nagy önkényt gyakorolt, hogy őt egy ízben a *lex agraria* ellenzése miatt erővel kikergette a tanácsból, mi miatt aztán Bibulus úgy elkeseredett, hogy házából egy ideig ki sem lépett, hanem onnan kiadogált írásbeli óvásokkal dolgozott csak Caesar ellen; mert ennek nem csak Vatinius néptribun, de még ekkor Pompeius is pártolói voltak; azzal, mit itt Cic. mond, különösen e három egyénre céloz.

[8]) Érti Vatinius elleni beszédét; mellyet a bennlévő sok faggatódzó kérdésért *Interrogatió*nak czímezett. Úgy látszik, Vatinius felelt a Cic. interrogatiójára; mert Macrobius *Saturn.* (*II. c. 1.*) említ

az ő tribunságának [9]) ócsárlását; hol minden szabadon s a legbátrabb szívvel ki volt mondva az erőszak, auspiciumok s országok ajándékozgatása [10]) felől; sőt ki, nem csupán ez úttal, hanem folyvást s akárhányszor a tanácsülésben. Sőt Marcellinus s Philippus consulok alatt is april 5-kén a tanács énrám hallgatott abban, hogy a *campaniai föld* iránt [11]) május 15-kén teljes számú ülésben tétessék az előterjesztés. Lehetett volna-e annak a pártnak várába jobban berontnom [12]), vagy viszontagságaimat jobban felednem [13]) s tetteimre jobban emlékeznem? [14]) Ezen nyilatkozatomra a kedélyek nagy izgásba jöttek, nem csupán azoknál, kiknél kellett [15]) hanem azok-

---

tőle egy beszédet, mellyben Vatinius Cicerót *consularis bohócznak* nevezi.

[9]) T. i. a Vatiniusénak.

[10]) Mindezek Vatinius ellen mondattak, ki Bibulus consult a tanácsülésből erőszakkal a börtönbe vitetni akarta; ki a jósjelek megvetésével Caesar érdekében törvényeket hozatott; s kinek Cic. ellene tartott beszédében is a városokkal, királyokkal, fejedelmekkel kötött gyalázatos alkúkat szemére hányta. Lásd. *Orat. in Vatin. 12.*

[11]) Caesar, mint consul, egy Pompeius által is pártolt indítványában, a campaniai mezőséget 20,000 ollyan polgárnak, kinek három vagy több gyermeke volt, kiosztatni kivánta. De a kiosztandó földnek csak egy része lévén az államé, a másikat, mellyet magánosok bírtak előbb ezektől kincstári pénzen kisajátítani kellett, és mivel a kincstár gyenge lábon állott, e miatt az indítványnak, a melly különben is a jósjelek megsértésével vitetett keresztül, a józanabbak részéről sok ellenzője volt. Azért annak a tanács teljes számú ülésében újra felhozása, mit Cic. sürgetett, sem Caesar-sem Pompeiusnak jó ízűen nem eshetett; mert félhettek, hogy a tanács azt, mint kierőszakoltat meg találja semmisíteni. Csakugyan tudtunkra a tervezett földkiosztás, a kincstártól magához váltandó birtokrészre nézve, Caesar életében végbe sem mehetett.

[12]) Caesar s Pompeius akaratával jobban ellenkeznem.

[13]) Felednem szám̃üzetésemet, mellyet azért kellett szenvednem mert a hatalmasoknak ellenszegültem.

[14]) Előbbi szilárd elszántságomat jobban követnem.

[15]) Ú. m. Caesar- Pompeius- és Crassusnál.

nál is, kikről soha nem gondoltam volna. Ugyanis a mint ekkor a tanácsvégzés indítványom folytán meghozatott, Pompeius, ki magát nekem legkevésbbé sértődöttnek nem mutatta, Sardiniába és Afrikába indúlt [16]) s ez útjában elment Caesarhoz Lucába [17]). Ott indítványomért nagyon zúgolódott Caesar, ki már előbb Ravennában Crassussal is találkozván, az által ellenem felingereltetett. Hogy valóban Pompeius is nehezen vette azt, nyilván tudva volt. Hallottam ezt másoktól is, de főkép öcsémtől tudtam meg, a kivel midőn Pompeius, Lucából elmente után pár nap múlva Sardiniában összejött [18]), hozzá így szólott: *Épen téged óhajtalak; jobb alkalmam nem lehetett volna. Ha Marcus bátyáddal okosan nem végzesz, neked kell leróvnod, a mit részéről nekem fogadtál.* Szóval, érzékenyen panaszkodott; előhozta érdemeit, eszébe juttatta, mit beszélt ő számtalanszor Caesar tetteiről [19]) öcsémmel magával; hogy ez neki felőlem mit igért s hogy mit szabadúlásom körűl tett, azt Caesar akaratával tette légyen — magára öcsémre hivatkozott, kérvén, ajánlaná az ő ügyét s méltóságát nálam, hogy azt, ha védeni nem akarnám, legalább ne ostromoljam. Midőn öcsém nekem ezeket meghozta és fölűl rá Pompeius még Vibulliust is hozzám küldötte azon izenettel, hogy visszajöveteléig a campaniai ügyet tartanám függőben: magamba szállottam s mintegy színről

[16]) Hogy onnan, mint fő élelmezésibíztos, Rómába gabonát szállíttasson. Lásd: 87-ik lev.

[17]) A mai Luccába, melly akkor a Caesar kormánya alatt állt Gallia Cisalpina egyik városa volt.

[18]) Hol Quintus, mint Pompeiustól az élelmezési tárgyban kiküldött egyik albíztos, gabonaszerzéssel foglalatoskodott

[19]) Hogy t. i. ne ellenezném azokat.

szinre alkudoztam a köztársasággal: engedné nekem meg, ki ő értte annyit tűrtem és szenvedtem, hogy tartozásomat s hálás érzelmemet a velem jóltevők iránt, úgy öcsém adott szavát is teljesíthessem; engedné, hogy az, ki neki mindig becsületes polgára volt, becsületes férjfi is lehessen. Továbbá mindazon lépéseim s nyilatkozataim felől, a mellyek Pompeiust sérteni látszottak, fülembe jutottak beszédei némelly egyéneknek [20]) [előre gyaníthatd őket] kik bár a köz ügyben úgy éreznek és éreztek mindig, a hogy én beszéltem, mégis azt mondották: örvendenek, hogy Pompeiust ki nem elégítem és hogy Caesar a legnagyobb ellenségem leend. Fájlalnom kellett ezt; ámde még sokkal inkább azt, hogy az én ellenségemet [21]) [s még ha az enyimet? de a törvényekét, itélőszékekét, a nyúgalomét, hazáét és minden jobbakét] úgy ölelgették s jelenlétemben úgy csókolgatták; nem mintha ezzel én nekem rosz gyomrot csináltak volna [az nálam végkép elromlott [22])] hanem mert, hogy csinálhatnak, bizonyosnak hitték. Most tehát, hogy józan észszel mit lehetett tennem, álttekintvén minden dolgaimat s megtéve számadásomat, összes gondolataimat egy csomóba foglaltam, mellyet előtted lehető röviden felfejtek.

---

[20]) Érti különösen Catót, Bibulust s L. Domitiust, Caesar legnagyobb ellenségeit.

[21]) P. Clodiust, kit előbb gyűlöltek, azután meg, mikor Caesar lépései ellen kikelt, szeretni kezdettek azok, kikről *de prov. cons. c. 20.* a *lenissime feram* szavaktól a *non dubitarint redire* szavakig szinte illyen értelemben nyilatkozik.

[22]) Azaz: már engem semmi megharagítni nem képes. Ezzel diesekszik egy *Caerelliához* írt, de fen nem maradt levelében is, mellyből *Quintil. VI. c. 4.* e szavait hozza fel: *haec aut animo Catonis ferenda sunt, aut Ciceronis stomacho.*

Ha én a köztársaságot gonosz és megromlott polgárok kezében látnám, mint ez úgy az én időmben [23]), mint máskor is néha [24]) tudtunkra megtörtént : nem csak jutalmak, mik rajtam legkevésbbé fognak, de akármi veszélyek is, noha ezek legerősebb férjfiakat megingatnak, reá nem bírnának, hogy ügyökhöz csatlakozzam — nem, még ha irántam a legnagyobb érdemeik volnának is. Midőn pedig a köztársaságban egy Cn. Pompeius a fő, az a férjfi, a ki e hatalmat és fényt a köztársaság iránti fölötte nagy érdemei s legdicsőbb tettei által szerezte s a kinek én méltóságát ifjuságom óta kedveltem, praetor [25]) és consul koromban [26]) pedig elő is segéltem; és midőn ugyanő engem, magában : tekintélye és szava, veled : tanácsa s részvéte által segített és a polgárok köztt egyedűli ellensége csak az én ellenségem volt : nem hittem, hogy ingatagság hirétől kell félnem, ha némelly nézeteimben kissé megváltozom s akaratomat a legfőbb s irántam, annyi jóval volt férjfiú tekintélyéhez alkalmazom. E nézetbe, mint láthatod, be kellett foglalnom Caesart is, rokon állásánál és méltóságánál fogva. Ennél sokat nyomott nem csak a régi barátság, mellyben tudtod szerint én és Quintus öcsém Caesarral állottunk, hanem az ő nagylelkűsége és bőkezűsége is, mellyről rövid idő alatt úgy levelei, mint tett szolgálatai által bőven

[23]) Mikor a hatalmat Cinna, Marius és Sylla ragadták kezökhöz.

[24]) Mint pl. mikor a decemvirek kormányoztak.

[25]) Midőn *pro lege Manilia* tartott beszédével mindenkép azon dolgozott, hogy a Mithridates elleni háború vezetése Pompeiusra ruháztassék.

[26]) Mint consul a Mithridates ellen szerencsésen viselt háborúért, Pompeius részére supplicatiót határoztatott.

meggyőződtünk. Erősen hatott rám maga a köztársaság is, melly úgy látom, hogy e férjfiakkal — kivált a Caesartól végbevitt nagy dolgok után — semmi viszálkodást sem akar, sőt attól igen is őrizkedik. Legkomolyabban ösztönzött pedig ez elhatározásomra részint a Pompeius igérete, mellyet ő Caesarnak, részint az öcsémé, mellyet ez Pompeiusnak felőlem tett volt. Ezenkivűl figyelembe kellett vennem a polgárzatban azt, mi Platónknál olly dicsően van megírva, hogy *a minők köztársaságban a főbbek, ollyanok szoktak lenni a többi polgárok is.* Emlékeztem, miszerint consulságomban, január 1-én mindjárt olly alapjai vettettek a tanács megszilárdúlásának, hogy senki nem csodálhatta, midőn decemberhó 5-kén [27]) e rend annyi bátorságot s tekintélyt fejtett ki. Szinte emlékeztem, hogy magános koromban is, egész Caesar s Bibulus consulságukig — mikor még véleményeim a tanácsban nagy súlylyal bírtanak — a jó érzelműek majdnem egy értelemben voltak mind. Aztán mikor te innenső Hispaniát hadparancsnoksággal bírtad és a köztársaság élén nem consulok, hanem provinciák árulói [28]), lázangók szolgái és segédei állottak, fejemet némi véletlen mintegy veszekedés tárgyául a villongás és polgári meghasonlás közepébe dobta. Midőn e válságos helyzetben személyem védése körűl a tanácsnak rendkívüli, egész Italiának hitelthaladó s minden jólérzőknek különös egyetértése mutatkozott volna — nem mondom el, a mi történt, mert sokan s többféleképp vétettek — csak

[27]) Melly napon a catilinai összeesküvés részeseire tanácsvégzés által halál mondatott.

[28]) Érti az akkori Piso s Gabinius consulokat.

annyit mondok röviden, hogy nekem nem hadseregben hanem vezérekben volt fogyatkozásom. Bár e részben vétkesek is, a kik nem védtek: nem kisebb vétkök azoknak, a kik elhagytak; és ha vádolandók, *kik megfélemedtek, még inkább kell kárhoztatni azokat,* kik a félelmet színlették. Ellenben részemről csak dicsérendő az az eljárás, miszerint tőlem megvédett és most engem megvédni óhajtó polgártársaimat, vezérektől megfosztottan, fegyveres szolgák elébe kilöketni nem akartam s jobbszerettem, ha kiderűl, milly ereje leend vala a jók egyetértésének, ha nekik míg lábon álltam, érttem harczolniok szabad, midőn mint lesújtottat is fölemelni bírtak. Te ezek lelkesedését nem csak észrevetted, midőn mellettem szólottál, de még megszilárdítottad és fenn is tartottad. És ez alkalommal — korántsem tagadom, sőt mindenkor elösmerem és örömmel vallom — használtál több igen nemes férjfiakat, erősbeket visszahelyezésem, mintsem voltak megtartásom körűl; a kik ha ez érzelmükben meg fogtak volna maradni: az én fölmentetésemmel saját tekintélyöket is visszanyerik. Mert miután consulságod alatt a jóérzelmű férjfiak új erőre kaptak s a te szilárd s igen üdvös eljárásod által föllelkesíttettek — kivált Cn. Pompeiusnak az ügyhez csatlakoztával s mikor már a tanács által [29]) rendkívül nagy tetteiért különös új kitűntetésekkel s végzésekkel megtisztelt Caesar is e rend tekintélyét támogatta: egy rosz hazafinak sem lett volna módja a köztársaságon erőszakot tenni. De halld, kérlek, mi követte mindezt. Elsőben is az a női áhitatosságok meglopója, ki a *Bona dea*-t nem becsülte többre, mint

[29]) Melly Caesar számára 15 napi supplicatiót, tíz legatust s hadainak zsoldot határozott. V. ö. a 113-ik lev.

saját három nővérét [50]), fölmentetésben részesült, azok szavazata folytán, kik a midőn egy néptribun ezen lázangó polgárra jólérző férjfiak által bíntetést szabatni akart [51]), a köztársaságot a lázangás jövőbeni megboszúlásának egy legjelesb példájától fosztották meg; és kik később, nemis az én emlékemet [52]) [mert hiszen nem hadi zsákmányomból épült, csak munkába adása volt enyim [53])] hanem a tanács emlékét ellenséges névvel és véres bötűkkel besütögettetni hagyták [54]). Azt, hogy engem az emberek megmentve látni akartak, nagy hálával veszem: de szeretném, ha nem csak, mint az orvosok, életbenmaradásomról, hanem, miként az *alipták* [55]), erőmről és színemről is gondoskodni sziveskedtek volna. Most, mint Apel-

[50]) Kiknek ketteje ú. m. a Lucullus neje és a Metellusé (az úgy nevezett *Quadrantaria*) igazi, harmadika pedig, Marcius Rex felesége, unokatestvére volt Clodiusnak.

[51]) Szó van arról az esetről, mikor Clodius botrányos vakmerőséggel Cicerónak tanácsvégzés útján már majdnem egészen újra épült házát ismét lerombolni készült; a Quintusét fölgyújtotta; Miloót is illyen czéllal megrohanta; magát Cicerót kövekkel, botokkal, fegyverrel kergette, mikért a néptribun Milo őt *lázadási pörbe* idézte; de Clodius, mivel magát időközben aedilissé választatta s közhivatal beli egyént elitélni szabad nem volt — ezen okból a vád alól fölmentetett.

[52]) Lásd: a 4-ik jegyzetet: *tanács emlékének* azért nevezi, mert az épitést s hozzá való költségeket a tanács rendelte volt meg.

[53]) Az épités költsége nem az én háborúkban szerzett kincseimből került, hanem a tanácstól utalványoztatott; én csak az épitési munkák iránt szerződtem.

[54]) Az én nevemre szólt feliratok helyett, vérengző ellenségemnek Clodiusnak nevével megbélyegeztetni engedték.

[55]) Így nevezték Rómában azokat, kik a birkózási *produktióknál*, a birkózók testét, hogy izmaik s inaik több erőt és ruganyosságot kapjanak, bizonyos irral bekenni szokták és e kuruzslásból saját mesterséget üztek. Szakasztott mássai a mi kenegető vénasszonyainknak; mert mint ezek köznépünknél, úgy az alipták a rómaiaknál a test-kenést betegek körül is mint orvosló s erősítő gyógymódot használták egyszersmind.

les a Venus fejét és melle felsejét legfinomabb művészettel bevégezte, teste egyéb részét félbenmarasztotta : úgy nekem némelly emberek csak a fejemen dolgoztak, a többi testemet bevégezetlenül és idomtalanúl hagyták. E részben azonban megcsaltam reményét nem csupán irígyeimnek, de ellenségeimnek is, a kik ama legkeményebb, legszilárdabb és szerintem léleknagyság- s állhatatosságra nézve mindeneknél kitűnöbb férjfiról Q. Metellusról, Lucius fijáról egy hamis véleményt kapván fel, azt mondogatják, hogy az visszatérte után megtört és csüggedt lelkű lett volna. [De be kellene bizonyítani, hogy azt, ki legnagyobb készséggel távozott, — távolléte alatt különös jó kedvet mutatott és visszatérni sem igen vágyott, épen az törte volna meg, a miben minden embert legyőzött s ki még M. Scauruson, e páratlan férjfin is állhatatosságban, szilárdságban túltett [36]]. Elég, a mit őróla hallottak, avagy gyanítottak, felőlem is ugyanazt gondolták, hogy t. i. majd csüggedtebb keblű leszek; holott a köztársaság belém még több lelket is öntött, mintsem mennyivel valaha bírtam; miután bevallá, hogy polgárai közől egyedűl engem nem nélkülözhetett s miután Metellust egyetlen néptribun indítványa: engem egész köztársaság, a tanácsnak vezérlete, Italia kísérete, consuli előterjesztés, nyolcz néptribun javaslata, centuriás népgyülés s minden rendek közreműködése mellett, összes erejével szerzett vissza. De azért én ez után sem vettem s ma sem veszek szabadságot magamnak semmi ollyasra, mi bármelly legnagyobb

[36]) Ezen, zárjel közé foglalt szavak, mellyek jól ide nem illők, valami glossatori befoltozásra mutatnak.

roszakarómat is méltán sérthetné. Csupán azon törekszem, hogy sem barátimnál, sem még a tőlem távolabbesőknél is tettem, tanácsom, szolgálatom ne hiányozzék. Lehet, hogy ez életrendem sérti azokat, kik az illy életnek csak fényét s külszínét tekintik: nyugtalan és terhes voltát ellenben fölfogni nem bírják. Azt pedig már leplezetlenül hánytorgatják szavazataimról, mellyekkel Caesart meg szoktam tisztelni, hogy régi pártomat elhagytam. Én azonban egyrészt azokat követem, miket csak az imént előadtam [37]); másrészt nem utolsó nálam az is, a miről szólani kezdék [38]). Nem fogsz ám, Lentulus, jobbjainknál azon szellemre találni, a mellyben őket itt hagytad s melly az én consulságomban történt megszilárdúlása, majd ollykori megszakadozása s consulságod előtti megtöretése után általad egészből újjá teremtetvén, most azoktól, a kik által ápoltatnia kellene, merőben odahagyatott és ezt nem csak homlokuk- s arczukkal, mellyek a tettetést olly könnyen fölveszik, mutatják ki azok, kik a mí boldog időnkben az *optimates* nevet viselték, hanem már véleményadás s szavazótábla által is [39]) többször bebizonyították. Azért most már minden okos hazafinak [milylyen lenni s millyennek tartatni akarok] mind nézetét, mind érzelmét egészen meg kell változtatnia. Mert ugyancsak az a Plato, kinek én szavára ször-

[37]) Vagyis, a miket Pompeiussali viszonyáról, Caesarrali barátságáról, az ennek Pompeius, s Pompeiusnak Quintus által felőle tett igéretről említett.

[38]) Ú. m. a senatori párt ingadozó, tétovázó, minden következetesség s biztosság nélküli épen nem szép eljárása a Cic. személyének irányában.

[39]) Vagyis a tanácsban s törvényszéken végbevitt szavazások által.

nyíí sokat adok, azt parancsolja, hogy *köz ügyben csak annyira törekedjünk, a mennyiért polgártársainknak jótállhatunk; erőszakkal valamint szülőink, úgy honunk ellen élnünk nem szabad.* És ő a köz ügybe nem avatkozásának is azt adja okául: mert midőn az athenaei népet már szinte eszelős vénségre jutottnak találta és meggyőzés útján kormányozhatónak nem hitte — kényszerítni szabadnak nem vélte. Én részemről más helyzetben valék; mert nálam sem a nép nem eszelősködvén; sem állásom az arról tanakodáshoz, avatkozzam-e a köz ügyekbe, szűz már nem lévén: mint bebonyolúlt lekötve voltam. De annak mégis örűltem, hogy ugyanazon a téren mind magamra nézve hasznos, mind minden jólérzők által helyeselt dolgokat lehetett védenem. Ide járúlt még Caesarnak úgy irántam, mint öcsém iránt mutatott bizonyos, felejthetetlen dicső jóvolta; kit nekem, bármit tenne is, pártolnom illenék; most pedig, olly rendkívüli szerencséje s annyi győzelmei után, őt hamindjárt irányomban nem ollyan volna is, mint a minő, kitűntetendőnek vélném. Mert úgy tudd meg, kérlek, hogy ha én titeket, szabadúlásom eszközlőjit, kiveszlek: senki nincs, kinek szivességei által magamat úgy lekötelezettnek lenni nem csak vallanom, de szerencsémnek is tartanom lehetne.

Miután ezt így elődbe raktam, azokra a miket tőlem Vatinius s Crassus iránt kérdesz, könnyíí a felelet. Mert, mint írod, Appiusra [40]), úgyszintén Caesarra nézve észrevételed nem lévén, azon, hogy lépésemet helyesled, csak örűlnöm lehet.

[40]) Appiussal Cic. Pompeius kedvéért békélt ki; minthogy ennek egyik fija Appius leányát vette nőül.

A mi már Vatiniust illeti : vele első kibéküléscm Pompeius által történt — mindjárt a mint amaz praetorrá lőn; noha akkor föllépése ellen kemény szavakkal kikeltem, nem annyira őt sérteni, mint inkább Catót pártolni s kitűntetni akaró szándékból [41]). Azután meg Caesar esett szörnyen rám, hogy védjem [42]). Azt pedig: miért dicsértem légyen, kérlek, tőlem sem e vádlott, sem a többi felől ne tudakold; nehogy én is neked szint' e kérdést tegyem majd ha megjöszsz, bár tehetném távollétedben is. Mert emlékezzél csak vissza, kiknek számára küldöztél a legmesszebb vidékekről dicsérő sorokat. És e miatt ne is búsúlj; mert ugyanazok tőlem is dicsértetnek s fognak dicsértetni. Hanem Vatinius védésénél az is ösztönöm volt, mire vonatkozva a törvényszék előtt midőn őt védném, azt mondám, hogy én most valami affélét cselekszem, minőt az *Eunuchus*ban [43]) az a parasitus a katonának javasol :

Ha említ Phaedriát : te Pamphilát
legott. Ha mondja, ennì Phaedriát
ereszszük be : te meg, hogy Pamphilát
hívjuk danolni. Ha dicséri ő
amaz képét, te meg viszont ezét.
Szeget szeggel, hogy ez mardossa őt.

[41]) Azon választó gyülésen, mellyet ezelőtt egy évvel Pompeius mint consul tartott, a nép M. Catót akarván választani praetornak, hogy Pompeius e választást meggátolja, hamis jósjelek észrevételét hazudván, a gyülést szétoszlatta és aztán vesztegetés útján Vatiniust választatta el.

[42]) Mikor t. i. vesztegetés útján nyert praetorságáért C. Licinius Calvus által köz vád alá helyeztetett; melly alkalommal a derék Calvus olly remekül szónokolt Vatinius ellen, hogy ez rajta megijedvén, e szavakkal vágott annak beszédébe: *ugyan, kérlek Írák, azért hogy ez illy ékesen szóló, el kell-e engem marasztalnotok?*

[43]) *Terent. Act. III. Sc. I. v. 50.*

A honnét a bíráktól azt kértem, hogy miután némelly nemes és irántam igen érdemes férjfiak ellenségemet [44]) olly felette szeretik és őt szemem előtt gyakran a tanácsban majd komolyan félrehivogatják, majd meghitten és vidáman ölelgetik s hogy miután nekik van egy Publiussok : adnának nekem is egy másik Publiust, a kin, ha majd kissé ingerelve leszek, a szúrást [45]) szivöknek gyöngéden visszaadhassam. És ezt nem csak mondtam, de gyakran teszem is, istenek s emberek jóváhagyásával.

Ennyit Vatinius felől ; hallj mármost Crassusról. Noha vele, minden legsúlyosabb bántalmait, köz egyetértés kedvéért, önkényt majd szinte feledékenységbe temetvén, már igen jó lábon állék : mégis nem várt föllépését Gabinius mellett [46]), ki ellen épen a legközelebb múlt napokban keltem igen tüzesen ki [47]), elnézém vala, ha abban az én legkisebb megbántásom nélkül jár el; de midőn engem vítatkozásom, nem ingerkedésem közben, megsértett : tűzbe jövék — hiszem, nem csak ezen való haragomban [mert ez még olly heves nem lett volna], hanem mert a tőle rajtam elkövetett régi sok sértésért belém szorúlt epe, mellyet, azt gondoltam, mind kiürítettem, tudtom ellen még mind bennem maradt s most egy-

[44]) P. Clodiust.

[45]) Vagy, mint szokás mondani : *a kölcsönt.*

[46]) Kétségkivül akkor, a midőn 697-ben Piso s Gabinius proconsulok felett, számtalan rút hivatalos visszaélésükért a tanácsban heves vita folytattatván, Cic. egy igen kemény beszédében ez általa gyülölt két embernek hivatalukbóli kicsapatását sürgette. Lásd : *Orat. de prov. consular. c. 4.* és tovább.

[47]) *Oppugnassem.* Közönségesen itt az eredeti szövegben *oppugnasset* olvastatik, de hogy amaz a helyesb olvasás, maga az előbbi jegyzet erre látszik mutatni.

szerre kitört. És még ez alkalommal is némelly emberek, s ugyanazok, kiket újmutatás s jelzés által gyakran megnevezek, noha azt vallották, hogy bátorságomból fölötte nagy hasznot húztak és hogy csak ekkor látták ált, miszerint én a köztársaságnak előbbi minőségemben vissza vagyok adva; noha nekem e vita a teremen kivűl is [48]) sok gyümölcsöt hozott: mégis örömüket jelenték a fölött, hogy mind ő ellenségem lesz, mind azok, kik az ő részén vannak, soha barátaim lenni nem fognak. Midőn ezek kaján beszédeit nekem a legbecsületesb egyének meghozták és midőn Pompeius úgy sürgette, mint semmit soha nem jobban, hogy Crassussal békűljek ki s Caesar is leveleiben magát ezen viszály által igen kedvetlenül érintődöttnek mutatta [49]): tekintetbe vettem nem csak helyzetemet, de hajlamomat is és Crassus, hogy kibékülésünknek Róma népe mintegy tanúja legyen, úgy szólván házamtól indúlt provinciájába, mivel hozzám ajánlkozván, nálam vacsorált volt vejem Crassipes kertjében. Azért ügyét, mellyről, mint írod, hallottad, hogy nagy ajánlásra vállaltam el [50]), védelmeztem a tanácsban, mint becsületem kivánta.

---

[48]) A népnél is, nem csak a tanácsban, hol a vita történt.

[49]) Nem csoda; miután már ekkor nem csak a hármas szövetség (*triumviratus*) közttök megalakúlt, hanem ezenfölül Crassus egyik fija *Marcus* mint quaestor, a másik *Publius*, mint legatus szolgált Galliában a Caesar oldala mellett.

[50]) T. i. Caesar és Pompeiuséra. Az ügy, mellyben Crassust védette, nem lehetett más, mint a következő: Crassus az Ateius néptribun által kihirdetett baljóslatok s ünnepélyes megátkozások daczára elment provinciájába, hogy onnét holmi ürügyök alatt a parthusok ellen hadat indítson. Erre Ateius a dolgot alkalmasint a tanács elébe vitte, hol Crassus ellenségei s irígyei meglehet, Crassusnak, ha nem egyenes hazahivatására is, legalább czélzott háborújának meggátlására készületeket tettek; a midőn Cic. Crassus mellett erélyesen fellépvén, minden ellene intézett ebbeli törekvéseket meghiúsított.

Megértéd, mi nézetekből indúlva mi tárgyat és ügyet védtem s milly állást szükség részemről a köztársaságban elfoglalnom. És e tekintetben úgy légy meggyőződve, kérlek, hogy ha minden szabadságomban állt és tetszésemtől függött volna is, akkor is csak így érzenék, gondolván, hogy sem olly nagy erő ellen küzdeni, sem legelső polgáraink felsőbbségét, még ha lehetne is, megszűntetni, sem a dolgok fordúltával s a jobbak érzelmeinek megváltozta után mindig egy elvnél maradni nem kell, hanem alkalmazni magunkat a viszonyokhoz. Soha államkormány élén álló férjfiakban az örökös egy véleményen maradás nem volt dicséretes, hanem mint a hajózásnál a szélvésznek engedni mesterség, ha partra nem juthatnál is; mikor pedig erre, változtatott vitorlázás által rámehetsz, esztelenség inkább veszélylyel is a kezdett ösvényt tartanod, mintsem azon változtatva végre a hova akarsz, eljutnod: úgy, miután az állam kezelésénél mindnyájunk czéljának, mint már sokszor mondtam, a méltósággal párosúlt nyúgalomnak kell lenni: nem mindig egyet mondani, hanem mindig egy czélt nézni szükség. Minél fogva, mint imént említém, ha mindenben a legönállóbb volnék is: akkor sem lennék a köztársaságban más, mint a mi most vagyok. Most pedig, miután e nézetre az embereknek egy felől jótétei által édesgetve, más felől bántalmaiktól kényszerítve vagyok: könnyű megengednem magamnak, hogy a köz ügyekben úgy érezzek és szóljak, mint azt reám s a köztársaság érdekeire nézve leghasznosabbnak találom. És ezt annál is nyiltabban s gyakrabban cselekszem, mivel öcsém Quintus, legatusa Caesarnak s mert részemről nem tett, de szó sem történt még legkisebb Caesarért,

mellyet az olly kitűnő tetszéssel ne fogadott volna, hogy őt irányomban lekötelezettnek ne tarthatnám. Azért neki mind egész kegyét, melly határtalan, — mind értékét, melly, tudod, mi roppant, mint sajátomat akkép használom s nem is hiszem, hogy a vesznitért egyének ellenem való törekvéseit másként megtörhettem volna, ha csak azon segédeszközöknek, mellyekkel mindig bírtam volt, még a hatalmasok jóvoltát is mellé nem kapcsolom. Én hiszem, hogy ha te oldalam mellett állasz is, szinte csak e szabályokat fogtam volna követni. Mert ismerem higgadt, mérsékelt természetedet; ismerem irántam igen barátságos és mások iránt is semmi rosz szándékot nem tápláló nagy, magasztos, nyilt s őszinte érzelmedet. Láttam, többen szintollyanok voltak te irántad, a minőknek ugyanőket irántam láthattad. Mik reám hatottak, hatni fogtak volna bizonyosan rád is. Egyébiránt bármikor legyen is személyes szerencsém hozzád, te lészsz intézője minden lépteimnek. Neked, mint volt megmentetésemre, leend gondod méltóságomra is. Bennem pedig bizonyára tetteid, véleményeid, szándékaid, egy szóval minden dolgaid pártolóját, követőjét fogod bírni s nem fog egész életemben semmi úgy szivemen fekünni, mint az, hogy irántam szerzett nagy érdemeiden napról napra jobban örűlnöd lehessen.

Kérsz, hogy munkáimat, mellyeket elmented óta írtam, küldjem meg. Van néhány beszédem; majd ezeket Menocritusnak [51]) átadom s nem olly sok, hogy tőle meg kelljen ijedned. Írtam még [mert az *oratiókkal* már csaknem fölhagyok és térek ismét

[51]) Lentulus egyik szabadosának.

a szelídebb Músákhoz, mellyek első ifjúságom óta leginkább gyönyörködtettek] írtam, mondom, aristotelesféle modorban — mint az legalább czélom volt — vítatkozó s beszélgető hangon *de oratore* czím alatt három könyvet, mellyek, úgy vélem, Lentulusodra nézve nem lesznek haszontalanok. Mert a közönséges szabályoktól eltérve, úgy a régiek egész szónoklati rendszerét, mint az Aristotelesét s Isocratesét is magokban foglalják. Írtam versekben is három könyvet *történeteimről* [52]), mellyeket hogyha kiadni jónak látnék, neked már rég megküldöttem volna; mert tanúji azok s lesznek is mindenha a te irántam való érdemeidnek s az én irántad való kegyeletemnek. De tartottam, nem azoktól, kik magokat sértve érezhetnék [mivel ezt módjával s csínnyán követtem el], hanem az irántam érdemmel bíróktól, a kiket mind megneveznem végtelen lett volna. Mindazáltal ezt a munkámat is, ha kapok valakit, a kire bátran bízhatom, kezedhez szolgáltatandom. Mert életem s foglalkozásom ez ágát egészen neked szentelem; a mit csak az irodalom, a mit csak a tanulmányok mint régi múlatságaim útján előhozni képes leszek, mindazt neked, ki ezekben folyvást gyönyörködtél, a legörömestebb rendelkezésed alá bocsátom.

Miket hozzám házi dolgaid felől írsz és miket nekem ajánlasz, azokra olly nagy gondom van, hogy intést nem várok, kéretni pedig magamat nagy megszomorodás nélkül alig tudnám.

Mi Quintus öcsém ügyét illeti, mellyről írod, hogy azt a múlt nyáron, betegséged miatt Ciliciába ált nem mehetvén, el nem végezhetted, de most már

---

[52]) *De temporibus meis.* ú. m. consulságáról s száműzetéséről.

mindent elkövetsz, hogy végére járhass : úgy vedd föl a dolgot, miszerint öcsém erősen hiszi, hogy ama telektoldással atyai örökségének alapját veted meg [53]).

Kérlek, engem minden dolgaidról, úgy Lentulusunk [54]) tanulmányai és gyakorlatai felől a legőszintébben s minél gyakrabban tudósíts és légy meggyőződve, hogy soha senkinek ember drágább és kedvesebb nem lehetett, mint te énnekem vagy s hogy én arról, miszerint ezt ne csak magad érezd, hanem minden népek s az egész utókor is tudhassák, gondoskodni fogok.

Appius előbb csak beszéd közben rebesgette, azután a tanácsban is nyiltan kimondta, hogy ő, ha szabad lesz curiánként szavazni : tiszttársával sorsolni fog; ha pedig curiánkénti szavazás nem lenne : akkor tiszttársával egyezkedik s a te helyedbe megy; hogy curiák szerint szavaztatni a consul dolga, de nem kötelessége; hogy ő, ki a provinciát tanácsvégzés útján kapta, a *Cornelia-törvénynél* fogva viselni fogja a kormányt, míg a fővárosba vissza nem tér [55]).

---

[53]) Úgy látszik, valami Arpinum körüli telekről van a szó, mellyet Quintus, annak ekkor Ciliciában tartózkodott tulajdonosától szeretett volna megvenni s lateriumi birtokához toldani.

[54]) Érti a Lentulus tanuló fiát.

[55]) *Lex Sempronia de provinciis ordinandis* (mellyet C. Sempronius Gracchus híres néptribun hozatott) felhatalmazta a tanácsot arra, hogy a jövő évi consuloknak még consulválasztási gyülés előtt, vagyis mielőtt tudatnék, kik lesznek consulok, provinciáikat kijelelhesse. Választás után is e provinciákat szervezni (*ornare provincias*) a tanács jogához tartozott : de, úgy látszik, a nép fentartotta, vagy legalább követelte magának azt, hogy *curiás gyülésben* (hol t. i. a szavazás curiánként történt) neki lehessen meghatározni, valljon az illy provinciák *cum imperio*, azaz bizonyos számú legiókból álló hadsereggel, vagy a nélkül kormányoztassanak. Miután már előre látni lehetett, hogy a két provincia, Cilicia s Macedonia közől, csak az első lesz *cum imperio* szervezve : azért Appius kinyilatkoztatta, hogy azon esetre, ha az

Mit ír hozzád egyik, vagy másik embered, nem tudom; látom a nézetek különbözők. Vannak, kik azt vélik, neked eljönnöd nem lehet, miután curiánkénti szavazás nélkül akarnak felváltni; vannak viszont, kik azt mondják, ha eljöszsz, hagyhatsz hátra valakit, ki a provinciát kormányozza. Én előttem a jog [noha ez sem igen kétes [56])] nem ollyan bizonyos, mint az, hogy magas állásod, méltóságod s szelídséged, mellyet, tudom, nagy örömmel szoktál gyakorolni, hozza magával azt, miszerint a provinciát utódodnak minden haladék nélkül áltengedd; kivált miután az ő uralomvágyját saját uralomvágyod gyanúja nélkül meg nem torolhatod. Részemről egyaránt kötelességemnek tartom mind a mit érzek, kijelenteni, mind a mit teendesz, pártolni.

---

említett curiás népgyülés csakugyan megtartatnék (mit részéről, úgy látszik épen nem óhajtott, sőt kéz alatt meggátolni akart), akkor tiszttársával Domitius Ahenobarbussal a provinciákra sorsolni fog; ha pedig a népgyülés meg nem tartatnék, úgy vele Cilicia tartománya felett egyezkedik, oda egyenesen mint proconsul elmegy s vinni fogja a kormányt a Syllától hozott *Cornelia törvény* szerint mindaddig, míg Rómába annak idejében vissza nem tér. Az említett törvényben t. i. meg volt állapítva, hogy azok, kik tanácsvégzés útján provinciát kaptak, ottan a kormányzást (hadsereg nélkül) mindenesetre viselhessék addig, míg Rómába a rendes időben vissza nem kerülnek.— Abból hogy Appius hadsereg nélkül is kész volt provinciájába elmenni, az látszik, miszerint még ekkor proconsulságával triumphus után nem vágyott; noha utóbb csakugyan a curiás gyüléstől a hadparancsnokság is megadatván neki, nem csak supplicatióra tett szert, de még, ha Dolabella őt vád alá nem helyzi, triumphusban is részesült volna. (Lásd: a 242-ik lev.)

[56]) Sőt a föntebbi jegyzetben említett *Cornelia törvény* után, egészen bizonyos; de mivel a katonai hatalomban gyönyörködő proconsulok a curiás népgyüléstől rendesen adatni szokott hadparancsnokság nélkül provinciájokba nem mentek, ebből némellyek hibásan azt következtették, hogy menniök sem volt szabad pusztán csak polgári kormányzókúl.

Idáig volt már írva e levél, midőn vevém soraidat a publicanusok felől. Itten méltányosságodat nem lehet nem helyeselnem. Vajha legalább olly szerencsés is lehetél vala, hogy e rendnek, mellyet mindig megkülönböztettél, érdekét, vagy kedvét meg ne kellett légyen sértened. Részemről rendeleteidet pártolni el nem múlasztandom; hanem ismered az emberek szokását; tudod, milly ellenségei voltak ők Q. Scaevolának is. Mindenesetre ajánlom neked, hogy ez osztályt, a mennyire csak teheted, magadnak visszanyerd, vagy megnyugtasd. Bár nehézséggel jár is ez: okosságodhoz illőnek látom. Élj szerencsésen.

Rómában, septemberben, 699.

A. IV. 16. LXIII. 149.

Cicero Atticusnak üdvet!

Elfoglaltságom jeléül szolgálhat már az is, hogy e levél írnok-kéztől való. Reád, leveleid számát nézve, nincs panaszom. Hanem azok legtöbbnyire csak arról értesítenek, hol vagy s tudatják egyszersmind, hogy egészséged van, miután magadtól íratnak. Az effélék közől főkép megörvendeztetett az a kettő, a mellyeket Buthrotumból majdnem egy időben küldél. Mert kivántam tudni, szerencsésen hajóztál-e. Azonban ez egymástérő leveleknek nem annyira tartalmas, mint inkább szapora voltuk gyönyörködtetett. Az fontos és tárgyakban gazdag volt, mellyet vendégbarátod M. Paccius hozott. Erre válaszolok tehát s először is azzal, hogy Pacciusnak mind szóval, mind tettel is megmutattam, milly súllyal bír nálam a te ajánlásod. A honnét már meg-

hitteim köztt van, noha előbb nem is ösmertem őt. Most térek a többiekre.

Varro kire figyelmeztetsz, be lesz iktatva valami helyre [1]) ha csak lehető fog lenni. De ismered dialogjaim modorát. Így a *de oratore*-félékben, mellyeket égig magasztalsz, nem lehetett a vítatkozóknak másról említést tenniek, csak arról, a kiről tudtak, vagy hallottak valamit. Ezt a *köztársaságróli* vítatkozást, mellyhez kezdettem, Africanus, Philus [2]), Laelius és Manilius [3]) személyeikre ruháztam, mellékjek adván még a fiatalokból Q. Tuberót [4]), P. Rutiliust [5]), a Laelius két vejét: Scaevolát és Fanniust [6]). Gondolom hát, hogy mivel mindenik könyvhez írok bevezetést, mint tett Aristoteles azoknál, mellyeket *Exotericus*-oknak nevez, majd úgy intézem, hogy alkalmam legyen őt felhozni, látván, hogy te ezt szeretnéd. Vajha az egészet be tudnám végezni! Mert tudod, hogy a tárgy, mellyet fölkaroltam, nagy és terhes; sok üres időt is kiván, miben én leginkább szűkölködöm. Azon könyveimben, mellyeket úgy dicsérsz, Scaevola személyét látod hiányzani. Nem ok nélkül hagytam ki őt, s csak azt tettem, a mit *Respublicájában* az a mi istenünk Plato. Midőn Socrates a *Piraeusba* Cephalushoz, a gazdag s kedélyes

[1]) T. i. *de republica czímű* munkájában, mellyen Cic. ekkor dolgozott.

[2]) *P. Fulvius Philus*, ki Sex. Atilius Serranussal 617-ben consul volt.

[3]) *M. Manilius*, ki 640-ben L. Marcius Censorinussal együtt viselt consulságot.

[4]) *Q. Aelius Tubero*, a ki Africanus Minor nővérétől, L. Manilius Paullus leányától született.

[5]) Rufust.

[6]) A történetírót. Ugyan az itt megnevezetteket említi alább a 153-ik levélben is.

öreghez megy, míg a legelső beszéd tart, jelen van a vítatkozásnál az öreg; de miután ő is kedvére kibeszélte volt magát, azt mondja: *ő neki isteni szolgálatra kell menni* s többé vissza nem tér. Hiszem, Plato nem igen találta illőnek, hogy illy koros embert olly hosszas beszélgetésnél sokáig ott tartson. Azt hittem, hogy ettől nekem még inkább kell óvakodnom Scaevolánál, ki nem csak, mint tudhatd, aggott s beteges volt, hanem olly magas polczon is állott, hogy aligha jött volna szépen ki neki több napokig Crassus Tusculanumában időznie. És ha az első könyvbeli beszéd nem ellenkezik is Scaevola szaktudományaival, de a többi, tudod, műszabályokat tartalmaz. Hogy azoknál e tőled is jól ösmert kedélyes öreg ott legyen, teljességgel nem akartam.

[Mit Pilia [7]) dolgában írsz, lesz rá gondom. Hisz a tárgy, mint írod, Aurelianus [8]) jelentéséből világos s ezzel Tulliám előtt is földicsekszem [9]). Vestoriust nem hagyom el; mert látom, neked az tetszik s láttatni fogom vele is. Csak hogy tudod-e mit? midőn két jó bolonddal van dolga, misem lehet nálánál konokabb [10]). — Most arról, mit Cato felől kérdesz. Hogy a *Junia-* és *Licinia* törvény [11]) alól föl-

[7]) Itt közönségesen Pilia helyett *filia* szokott íratni; de helytelenül, mert sem Cic. leányáról, kinek ügyét az atyjánál Atticus nem ajánlhatta, sem Atticuséról, ki még ekkor meg sem is született, szó nem lehet. Egyébiránt az egész czikk, mellyet itt zárjel közé foglaltunk, hibából csúszott be ide, mert tartalmából világos, hogy annak egy a 142-iknél is előbb írt, de elveszett levél töredékének kell lenni.

[8]) Ki volt légyen, nem tudni; mert arról az Aureliusról, ki a, 703-ik levélben említve van, szó nem lehet; itt Cicerónak semmi hite lezőjével nincs dolga.

[9]) Minthogy Tullia Piliának jó barátnéja volt.

[10]) Azaz: bár iránta én is, te is olly engedékenyek vagyunk egyikünknek sem akar engedni.

[11]) Lásd: 35-ik lev. 16-ik jegyz.

mentették, tudod; hogy a *Fufia* [12]) alól is fel fogják menteni [13]), azt én mondom neked, még pártfogóji sem lévén olly szívesek, minők vádolóji. — Ő csakugyan mind velem, mind Milóval kibékült. Drusus vád alá van helyezve Lucretius által; a bírák megválasztása quintilis 3-kán lesz. Prociliusról a hirek nem jók : de bíráinkat ismered. Hirrus, Domitiussal jó lábon áll. Azon tanácsvégzés, mellyet itt a consulok a tartományokra nézve hozattak, hogy : *valaki ennekutánna* [14]) . . . . .]

. . . . . nem nekem, mint kik már tudtuk, hogy Caesarnak Memmius ama kijelentése fölötte nem tetszik. Messalánk és versenytársa Domitius a nép iránt igen bőkezűek voltak. Misem lehetett kedvesebb. Bizonyos consulok — tudnivaló. Hanem a tanács azt határozta, hogy a választások előtt titkos bírálat tartassék [15]). Ezen bíráló bizottmányoktól, mellyek mindegyik jelelt részére sorssal választattak, a jeleltek nagyon megijedtek. Hanem némelly bírák, köztök Opimius a *veientina*, Antius a *tomentina* tribusból, a néptribunokat fölhívták, hogy ne kelljen nekik a nép meghagyása nélkül bíráskodniok. Lépésök

---

[12]) Mellyben meg volt határozva, mellyik törvénykező napokon nem szabad népgyülést tartani. Mind az, mind a másik törvény a néptribunok önkényének korlátozásáért hozatott. C. Cato azonban, mint a triumvirek kegyencze, e törvények ellenére szabadon tett mindent; miért utóbb közvád alá került, de melly alól hatalmas pártfogóinak jóvoltából kimenekült.

[13]) A 142-ik levélben már azt írja hogy *felmentették*. Ez is nyilván igazolja azon észrevételt, mellyet jelen levél megrovott czikkére föntebb a 7-ik jegyzet végén tettünk.

[14]) Itt a szövegből több sor hiányzani látszik.

[15]) Azaz: kinevezett bírák itéljenek a felől, nem történt-e a választás előtt vesztegetés valamelly jelölt részéről s itéletök a választógyülés végbementéig titokban tartassék.

sikerül. A comitiumok tanácsvégzés által elhalasztatnak, míg a titkos bíráskodás iránt törvény hozatnék. Jön a törvényhozás napja ; Terentius ellentmond [16]). A consulok, kik ezt könnyen vették, előterjesztik a dolgot a tanácsban. Ez egy *Abdera* [17]); de én sem hallgattam [18]). *Te csak nem nyugszol* fogod mondani. Megbocsáss, alig tehetem. Node mi is lehetne olly nevetséges? A tanács elhatározza, *comitium ne tartassék, mielőtt törvény hozatnék; ha valaki ellenszegül, az egész tárgy újra fölvétessék.* A törvény hozását léhán kezdik; ellenzését nem rosz néven veszik [19]); a dolog tanács elébe kerül és e tárgyban azt itélik, *jó lesz a comitiumot minélelőbb megtartani.* Scaurus, ki pár nappal azelőtt mentetett fel (én védvén ügyét dicsően), miután a Scaevolától közbevetett ellenjóslatokkal septemberhó 30-káig, midőn ezt írom, egyik nap a másik után megsemmisíttetnék [20]), a népet tribusok szerint látta el házánál. De bár az ő adakozása bővebb volt, mégis kedvesbnek látszott azoké, kik őt megelőzték [21]). Szeretnék szemedbe nézni, midőn ezt olvasod. Mert bizonynyal van egy kis reményed, hogy e dolgokból jó vásár néz ki [22]).

---

[16]) Mint egy a felhívott néptribunok közől.

[17]) Egy eszeveszett gyülés. Mert *Abdera* thraciai tengerparti város lakóit közönségesen igen esztelen, buta népnek tartották.

[18]) Jól megróttam a tanácsot — azon ostoba eljárásáért, melylyet mindjárt alább megmond.

[19]) Mert nekik, miután abban egyeztek meg, hogy Memmiust s Domitiust tegyék consuloknak, a titkos bírálat iránt hozandó törvény gátlása ínyökre volt.

[20]) Értsd a gyülésező, vagyis úgy nevezett *comitialis* napokat. Hogy ezeken az említett törvény meg ne hozathassék, Scaevola néptribun minden illyen napon égijelek vizsgálatát tartott, s ennek folytán valamennyi ellen rendre kifogást tett.

[21]) Érti Domitiust és Messalát.

[22]) Tréfál Atticussal, mintha neki mint tőkepénzesnek ez a

De ma, ú. m. october 1-én (mert már virrad) tanácsülésnek kell lenni. Ott Antiuson s Favoniuson kivül senki szabadon szólani nem fog. Mert Cato betegeskedik. Engem ne félts ; hanem azért semmit sem igérek.

Miről akarnál még tudni? Hiszem a bizottmányokról [23]). Drusust és Scaurust nem találták vétkeseknek [24]). Három jeleltet gondolnak bűnperbe vonatni : Domitiust Memmius, Messalát Q. Pompeius Rufus, Scaurust vagy Triarius vagy L. Caesar által. Mit fogsz ezek részére mondhatni ? kérded úgy-e. Veszszek el, ha tudom. Legalább abban a három könyvben [25]), mellyet úgy magasztalsz, semmit nem lelek.

[Jelenleg [26]), bármi véleményben légy, tűrni kell. Kérded : én mint viselem magamat? Szilárdúl s szabadon. Hát ő? [27]) mondod, mint vette azt ? Szelíden; gondolván, méltóságomra, míg elégtételt nem nyerek, szükség tekintettel lennie. Mi volt hát

nagy költekezés reményt nyújtna ahoz, hogy a consulságért versenyző jelöltek, kik az adakozásokban egymást fölülmúlni törekszenek, mindig több-több kamat mellett fognak majd tőle is pénzt kölcsön fölvenni. Hasonlóan tréfál vele e tárgyban a 142-ik levélben is.

[23]) Mellyek a jelöltek vesztegetéseiről itéltek.

[24]) A bírák fölmentésnél a vádlott ártatlanságát a *non videri fecisse* szavakkal szokták kifejezni. Drusus áloreczáskodás (*praevaricatio*), Scaurus pénzsikkasztás vádja alatt volt, s mindkettőt Cic. védte sikerrel.

[25]) Érti *de Oratore* czímű munkáját ; hol is a szónoki mesterségnek semmi ollyas titkát föl nem leli, mellyet a mondott egyének védelmére jó sikerrel használhatna.

[26]) Úgy látszik, a mi itt következik e szavakig : *in Ciliciam cogitat*, más levélből csúszott ide ált és sajátlag a 156-ik levélben a *detur esse valiturum* szavak után iktatandó. Mert a mi itt Gabiniusról mondatik, annak ebben a levélben, melly octob. 1-én íratott, helye nem lehet, minthogy Gabinius a felségsértési vád alól még csak october 6-ka után mentetett föl.

[27]) Pompeius ; ki Gabiniusnak nagy pártfogója volt.

oka, hogy fölmentetett? Merőben a hiú ijesztgetés [28]); a vádlóknak, azaz L. Lentulusnak [29]) a Lucius fijának (kinek megvásároltatását suttogják) hihetetlen butasága; aztán Pompeius szörnyű erőlködése és a bírák mocskossága. Mégis harminczketten marasztalták volt el s harmincznyolczan mentették föl. A többi vizsgálat következni fog; még egészen ki nem lábolt. Kérded tőlem, *hát te mint türöd ezeket?* Engemúgyse gyönyörűen és ebben magamat fölötte becsülöm. Eltűnt volt Pomponiusom, nem csak minden vére, nedve, de még színe s alakja is egykori álladalmunknak. Nincsen immár köztársaság, melly örvendeztetne, mellyben megnyughatnám. *Ezt veszed-e hát olly könnyen?* kérded. Ezt, igen. Mert emlékszem, milly szép volt egy kis ideig kormányom alatt az állam, és mint lőn az meghálálva nekem. Engem semmi bú nem gyötör azért, hogy egy mindent tehet: azok tépelődnek, a kiknek fájt, hogy én valamit tehettem. Sok, a mi vígasztalást nyújt nekem; de azért sodromból ki nem lépek s a melly élet leginkább természetemhez való, arra szentelem magamat — az irodalomra s tanulmányaimra; az ügyvédeskedés terhét a szónoklatbani kedvteléssel enyhítem; házam s földeim gyönyörködtetnek. Nem arra gondolok, honnét estem le, hanem hogy honnét keltem föl. Ha öcsém és te mellettem lesztek, miattam lábánál fogva ránczigálhatják a többit; el tudok én tiveletek philosophálgatni. Szivem azon része, hol egykor a boszú lakott, megkérgesült. Engem

---

[28]) *γοργεῖα μυμνά*. Azaz: nyilván látható vak ijesztgetés a Gabiniust vádlók részéről.

[29]) Mert a többiek neki, mint fővádlónak, csak *subscriptorai* vádaláírói voltak.

csak magános, házi dolgaim örvendeztetnek. Bámúlandó egykedvűségemet fogod tapasztalni; mi, mondhatom, nagy részben a te megjöveteleden alapszik. Mert nincs senki velem olly rokon érzelmű e földön. — De hallj egyebekről. Az állapot *interregnumhoz* közelget; már a *dictaturának* is érzik egy kis szaga — szó legalább sok van róla s ez segített Gabiniuson is az ő félénk bíráinál [50]). A consularis jeleltek mind *ambitussal* vádolvák. Melléjek jön még Gabinius is, kit — föl sem tévén, hogy künn maradjon [51]) — P. Sylla már bepanaszolt. Torquatus ellene szólott, hanem vele semmit sem nyert. Azonban föl fognak mentetni mindnyájan és ezentúl senki el sem ítéltetik, ha csak embert nem ölt — ezt mégis szigorúabban veszik. Azért forrnak is a föladások. M. Fulvius Nobiliort [52]) elmarasztalták. Mások többen olly furcsák, hogy meg sem is jelennek [53]).

Volna-e még egyéb újság? Igenis, van. Föl-mentetvén Gabinius, egy óra múlva rá, más bírák mérgökben, nem tudom miféle *Antiochus Gabiniust* a Sopolis [54]) festőlegényei közől, ki Gabiniusnak szabadosa és *accensusa* volt, a *Papia*-törvény mellett [55])

---

[50]) Kik t. i. féltek, Pompeiust mint jövendő dictatort Gabinius elmarasztalása által megbántani.

[51]) Hogy mikor a provinciából haza jön, kivül a fővároson triumphus-kérés végett — mint ez szokás volt — megállapodjék.

[52]) Bizonytalan, ki volt; mert róla a levelekben annál a mi itt van, több elő nem fordúl. Annak, ki Cic. egyéb munkáiban több helyt, úgy Livius-, Valer. Maximus-, Paterculus- s Macrobiusnál is e név alatt említve van, más személynek kellett lennie.

[53]) Mikor törvény elé idéztetnek; hanem mindjárt önkényt számkivetésbe mennek.

[54]) Egy Cic. korában élt híres festész, kit és Dionysiust id. Plinius is úgy említ, mint: *celeberrimos eadem aetate imaginum pictores, quorum tabulae pinacothecas implent.* Hist. nat. XXV. 11.

[55]) E törvény 688-ban C. Papius néptribun által hozatott s azt

elitéltek. A honnét a vádlott, fölségsértés alól fölmentett urának legott ezt mondá : *talán nem tudom én Mars úr, hogy neked is vala közöd Paphiával ?* [56]) Pomptinius november 2-ik napján triumphust akar tartani. Cato és Servilius practorok nyilván ellene dolgoznak, Q. Mucius tribunnal együtt. Mert tagadják, hogy parancsnoksága iránt törvény hozattatott volna, és pedig hozatott, de biz esztelenül [57]). Azonban Pomptiniusnak oldala mellett lesz Appius consul. Hanem Cato erősen állítja, hogy az, a míg ő él, triumphálni nem fog. Én azt hiszem, ebből is, mint sok egyéb dolgából semmi sem lesz.

Appius törvényen kivűl, a maga költségén akar Ciliciába elmenni.]

Paccius-hozta leveledre feleltem. Vedd még a következőket : Öcsém soraiból hihetleneket értettem Caesar hozzám való szeretete felől, s azok magának Caesarnak tartalomdús levele által is igazolvák. A britanniai hadjáratnak vége váratik. Mert bizonyos, hogy a szigethez a bejárások roppant erődökkel vannak ellátva. Az is tudatik már, hogy a szigetben egy

---

rendelte, hogy Rómából minden jövevény, ki nem valóságos római polgár, kiüzettessék.

[56]) Valami ösmeretlen görög költő verse ; mellyet a jó Wieland nem akar érteni. Más jeles commentatorok úgy magyarázzák e helyet, hogy a *Paphia* szóval, melly különben Venus neve, Gabinius festő legény a Papia törvényre czélozott, és egykori gazdájának, ki ép az nap lőn felmentve, mellyen őt elmarasztalák, azt akarta mondani : jól tudom, hogy te is megfertőztetted a törvényt s velem egy csávában valál.

[57]) Az illy törvénynek *curiás* gyülésben kellett hozatni, s a kik e nélkül mentek provinciáikba, azoknak triumphust kérni nem lehetett. Pomptiniusnál volt hozva illy törvény, de mint Dio mondja, rendetlen időben, napfelkelte előtt hozatott és így érvénytelennek nézetvén semmibe sem vétetett ; e volt oka miért neki a triumphust *resolválni* sehogy sem akarták. V. ö. a 148-ik lev. 57-ik jegyz.

mákszemnyi ezüst nincs, sem zsákmányra más kilátás, mint a rabszolgákból, kik közt nem hiszem, hogy tudományban s zenészetben képzetteket kaphass.

Paulus [38]) a *basilicát* a forum közepén már majdnem egészen helyre állította, a volt régi oszlopokkal; azt pedig, mellyet maga építtet, igen nagyszerűvé alakítja. Tudd, hogy ez emléknél szebb, dicsőbb valami nem lehet. Azért Caesar barátai [magamat értem s Oppiust, habár megpukkadsz is [39])] arra az emlékre, mit te olly magasztalva ajánltál, hogy a forumot tágítsuk s a *Libertas* csarnokáig vigyük, hatvan millió sestertzet dobtak ki. A magánosokkal [40]) kisebb pénzösszegben nem lehetett egyezkedni. A legdicsőbb művet fogjuk létrehozni. A Marstéren, tribusos népgyüléseknek, márványból egy bekerített s fedett helyet készíttetünk és azt magas folyosóval veszszük körül, úgy hogy 1,000 lépés hossza legyen. Egyszersmind toldunk e műhöz egy országházat is [41]). *Mi hasznom nekem ez emléktekből?* mondod úgy-e.

---

[38]) L. Aemilius Paulus, ki 698-ban aedilis, 703-ban pedig consul volt.

[39]) Tréfálva mondja, minthogy őt Atticus a Caesar barátságától mindig ijesztgetni szokta.

[40]) Azaz *privát* házak birtokosaival, kiknek telkeit s épületeit kisajátítás útján kellett megszerezni, hogy az említett szépítési terv létesülhessen. Így került az hat millió forintba Caesarnak. Bár Cic. dicséri is e tervet; látni szavaiból, hogy annál a vesztegetést roszalja Caesarban, ki e roppant kiadást csupán azért tette, hogy e részben Paulustól hátra ne maradjon.

[41]) Az eredetiben *villa publica*; egy nagyszerű épület a Marstéren, melly többféle közczélokra használtatott; itt gyült össze a nép tisztválasztásoknál; itt tartották a censorok a népszemlét; itt voltak szálláson a külföldi követségek sat. Milly terjedelmes lehetett, el lehet képzelni, miután *Florus* (*III*: 21.) azt mondja, hogy Sylla a villa publicában egyszerre 4,000 embert öletett le; Valerius Maximus pedig szinte négy legióról beszél, mi is ekkor 8,000 főt tett volna.

Igen, de hát eltitkoljam előtted a római eseményeket ? Mert nem hiszem, hogy tőlem a népszemléről, mihez többé remény sincsen [42]), vagy a *Cincia-törvény* [43]) szerint történő bíráskodás felől kívánj hallani valamit.

[Most hadd pírongassalak meg [44]), okom lévén reá. Mert Buthrotumból kelt leveledben, mellyet C. Decimius juttatott kezemhez, azt írod, alkalmasint Asiába kell menned. Részemről megvallom, semmi dolgodat nem tudom, mellynél csak legkisebb különbséget is tenne az, akár ügyviselők által, akár személyesen végezd és annyiszor elútaznod s olly hosszasan oda lenned kelljen. Vajha erről idejében szóltam volna veled; bizonyosan fogtam volna kieszközölni valamit. Kezdett, pírongatásomnak ezzel véget vetek. Bárcsak az megjöveteled siettetésére befolyással lenne. Gyakrabban hozzád azért nem írok, mert hol vagy és hol fogsz lenni, bizonyos benne nem vagyok. Most erre a nem tudom én kire, mert remélem hogy téged látni fog, jónak véltem e levelet bízni. Ha csakugyan gondolod, hogy Asiába el-

---

[42]) Miután a néptribunok az országos szemlét folytonos ellenmondásaikkal egyre hátráltatták. Lásd : a 119-ik lev.

[43]) Mások itt, mint Wieland is, *Coctia* törvényt írnak ; de illy nevű törvényt nem ösmerünk. Ellenben a Cincia törvény, melly bírák- és ügyvédőknek az ajándékelfogadást tiltja, jól ide látszik illeni és ha ez áll, akkor Cic. azt akarja itt mondani, hogy a Cincia törvény sikeréről sincs mit mondania, miután a bírák- s ügyvédőknél az ajándékelvételek folyvást napi renden vannak.

[44]) Mi e szavak után következik egész végig, egy a 142-ik előtt írott levél töredéke; mert itt korholja először Atticust azért, hogy Asiába készül, a 142-ik levél elején pedig már elösmeri, miszerint ez útat tenni Atticusnak szükség. Aztán, mikor e töredék íratott, akkor Atticus Eutychidest még nem szabadítá föl; az említett 142-ik levélben pedig Cic. annak felszabadítta tása felett örömét jelenti.

mégysz, kérlek, tudósíts, melly időtájban várjalak és hogy Eutychidesről mit végeztél.]

Rómában, septemb. 30-án s octob. 1-én 699.

F. VII. 17. LXIV. 150.

Cicero Trebatiusnak üdvet!

Leveled következtében mind Quintus öcsémnek köszönetet mondtam, mind végre téged is megdicsérhetlek, látván, hogy már valami bizonyos szándékban megállapodtál. Mert az első hónapokban leveleiden ugyancsak föl valék indúlva; miután nekem (engedelmeddel legyen mondva) majd a főváros és úri élet után könnyelműleg sóvárgónak, majd restnek, majd meg a katonai szolgálatban félénknek, sőt gyakran — mi nálad egészen szokatlan — kissé szemérmetlennek is látszottál. Mintha csak váltót s nem ajánlólevelet vittél volna az imperatorhoz [1]), úgy siettél a kézhezvett pénzzel haza jönni s eszedbe nem jutott, hogy még a kik Alexandriába váltókkal mentek is [2]), azok sem hozhattak onnét eddig egy batkát is. Én, ha saját érdekemet venném tekintetbe, jobbszeretnélek mellettem; mert mind társalgásunkból örömet, mind tanácsod- és szolgálatodból hasznot nem középszerűet húztam: de mivel ifjúságodtól fogva barátságomra s emberségemre támaszkodtál, azt véltem, téged nem csak pártolnom, hanem gyarapítnom s kitűntetnem is illendő. Azért, míg gondoltam, hogy

[1]) Caesarhoz, mintha hozzá csupán azért mentél volna, hogy rajta váltóbeli adósságát megvedd s aztán mindjárt a pénzzel haza jöjj.

[2]) Hogy Ptolemaeus alexandriai királytól, Rómában neki kölcsönzött pénzöket megkapják. Lásd: a 92-ik lev. és *Orat. pro Rabir. c. 3.*

provinciába megyek, önkényt miket ajánlottam, hiszem emlékezni fogsz rá. Midőn pedig számításom megváltozott és láttam, hogy velem Caesar a legnagyobb tisztelettel bánik s engem különösen kedvel s egyszersmind az ember példátlan nagylelkűsége s ritka jelleme felől is meggyőződtem: téged neki, mint csak tudtam, a leghathatósban ajánltalak és általadtalak. Mit ő akképen fogadott, hogy nekem leveleiben több ízben kijelentette, neked pedig szóval s tettel bebizonyította, miszerint ez ajánlásom nagy hatással volt rá. Miután illy férjfira tettél szert: őt, ha rólam irányodban egy kis észt, vagy jó szándékot tészsz föl, ki ne ereszd; hanem ha netalán néha valamin felakadnál is s őt vagy elfoglaltatása, vagy a dolog nehézsége miatt késedelmesbnek találnád: tűrd azt és várd el a végét, mi hogy reád nézve mind örvendetes, mind díszes fog lenni, azért kezeskedem. Többre nem kell hogy intselek; csak arra figyelmeztetlek, hogy sem e legdicsőbb, s legbőkezűbb férjfi barátságának megnyeréséhez, sem gazdagabb tartományhoz, sem korodhoz kedvezőbb alkalmat, ha ezt elszalasztod, soha nem fogsz találhatni. Erre nézve — mint ti könyveitekben írni szoktátok [3]) — *szint' ez a nézete Q. Corneliusnak is* [4]). Hogy Britanniába nem mentél, azon felette örvendek, mert mind te a bajtól megmenekűltél, mind nekem nem leend szükség tőled az ottani dolgokat hallanom [5]).

---

[3]) Azaz: mint ti ügyvédek tesztek, mikor valami állításokat más jogtudósokra hivatkozással támogatjátok.

[4]) A Trebatius jogtanítójának. I ásd: a 139-ik lev.

[5]) Mellyekért majd megint váltig sápítoztál volna.

Hol fogsz telelni és mi reményben, vagy sorsban? szeretném, ha nekem megírnád. Élj szerencsésen.

Rómában, octoberben, 699.

Q. III. 2. LXV. 151.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Salvius october 10-kén estve indúlt hajón Ostiába azon holmikkel, miket magadnak hazúlról küldetni kivántál. Ugyanaz nap Gabiniusnak a népnél pompásan befűtött Memmius [1]), úgy hogy Calidius egy szót sem tehetett mellette. Holnapján pedig a ránk jövő napnak, mellynek hajnalán ezt írom, Catónál tanácskozmány *(divinatio)* lesz Memmius és Ti. Nero, C. és L. Antonius [2]), M. fijai között a felett, ki legyen Gabinius ellen a vádló. Én azt hiszem, Memmiusra fog bízatni, noha Nero rendkívül vágyik rá. Szóval: derekasan szorongattatik; hacsak Pompeiusunk, isten és emberek daczára, a dolgot föl nem forgatja [3]). Halld most az ember vakmerőségét s találj a veszendő köztársaságban még valami örömöt. Miután Gabinius, a merre csak jött, mindenütt azt mondta, *triumphust fog követelni* s egyszerre e derék hadvezér a fővárosba mint ellenségébe éjnek idején

---

[1]) Lásd az egész dolgot *Valer. Maximusnál. L. VIII: c. 1.*

[2]) Testvérei Marcusnak, a triumvirnek. Apjok s nagyapjok is *Marcus* volt. Emez az a híres orator, kiről Cic. munkáiban sok helyt emlékezik; amaz, az a Marcus Antonius, ki Cotta consul kegyéből és Cethegus tanácsbeli pártja által a birodalomnak összes tengerparti vidékein korlátlan felügyelővé tétetvén, Siciliát s a provinciát rendre kirabolta, s végre a cretaiak ellen is háborút indított, de mielőtt annak végét érte volna, betegágyban meghalt.

[3]) Vagyis Gabiniust pénzzel ki nem rántja. Mitől Cic. nem ok nélkül félt; minthogy Pompeius nagy kincsekkel bírván, pártfogása által kieszközölhette, hogy Gabiniust a felségsértés vádja alól fölmentsék.

berontott : a tanácsban megjelenni nem mert. Hanem épen a tizedik napon [4]), mellyen az ellenség és katonái számáról jelentést tennie kellett [5]), csakugyan besurrant a fölötte népetlen ülésbe. Midőn kimenni akarna, a consulok visszatartóztatták és előhívattak a publicanusok [6]). Az ember minden oldalról űzőbe vétetvén, midőn általam leginkább szabdaltatnék, tovább nem tűrhette és engem reszkető hangon *számüzöttnek* mondott. Hanem erre — egek! soha nagyobb megtiszteltetésem még nem történt — a tanács neki zúdúlva egytől egyig fölpattant s vele majd ölre ment; hasonló zajjal és tűzzel a publicanusok. Egy szóval, mind ollyan volt az, mintha csak te lettél volna. Künn is a nép szava váltig harsogott. Mind e mellett, bár, megvallom, alig bírok tartózkodni a vádlástól, tartózkodom mégis, részint mivel Pompeiussal nem akarok kikötni [elég a mi rám Milo miatt vár [7])] részint mivel bíráink nincsenek. A felsüléstől rettegek. Ide járúl az emberek rosz akarata is s félek, nehogy vele az én vádlóságom mellett va-

---

[4]) Az utolsón, mellynél tovább kimaradni szabad nem volt.

[5]) Hogy a hadvezérnek ki triumphust kért, ez iránt a határozatot a fővároson kivűl kellett bevárni s egyszersmind kimutatni, hogy az ellenség hadából *ötezeret* leölt, azt több római írókból tudhatjuk. Miután hát Gabinius, a városba bement, többé triumphusáról szó nem lehetvén, abból hogy a csatán leöltek számáról mégis tőle jelentés váratott, azt lehet kihoznunk, hogy erről számolni minden hazatérő imperator egyaránt tartozott.

[6]) Kik Syriából Gabinius ellen panaszt tenni jöttek, hogy ez provinciájából törvény ellenére kimozdúlván s hadával Ptolemaeus vissza helyezése végett, Alexandriába menvén, ezzel nekik nagy károkat okozott, miután távollétében a rablók Syria tengerparti vidékeit kirabolták s e miatt nekiek az államtól bérlett jövedelmeiket beszedniek nem lehetett. *Dio Cass. lib. XXXI.*

[7]) Pompeius részéről azért, hogy az ő daczára Milót akarom consulnak, holott ő Guttát akarja. V. ö. a 160-ik lev.

lami történjék [8]). Különben is nem teszek le a reményről, hogy a dolog nálam nélkül, sőt némi részvétemmel is fog mehetni.

Ambitusért mind fel vannak adva, kik consulságot keresnek : Memmiustól Domitius; Curtius, derék és mívelt ifjútól Memmius; Q. Pompeiustól Messala; Triariustól Scaurus. A dolog nagy érdekkel jár; mert tőle vagy az emberek , vagy a törvények vesztét várhatni. Dolgoznak, hogy a bírói vizsgálatok meg ne történjenek. A helyzet, úgy látszik, *interregnumhoz* közelít. A consulok meg akarják a választógyülést tartani : a vádlottak nem akarják [9]) s különösen Memmius, mert reméli, hogy ő, ha Caesar megjön [10]), consul lesz. Most rendkívül le van sújtva. Domitius, Messalával bizonyosnak lenni látszik. Scaurus cserben maradott. Appius megmarad annál, hogy Lentulusunkat *curiás törvény* nélkül is fel fogja váltani. Majdnem elfelejtém , hogy ő az említett napon pompásan viselte magát Gabinius iránt; felségsértéssel vádolta [11]) s tanúkat nevezett, a nélkül, hogy amaz egy szót tehetett volna ellene. Ezek a forumi dolgok.

Itthon minden jól van és a házon is a vállalkozók nem szorgalmatlanúl dolgoznak. Élj szerencsésen.

Rómában, october 11-kén, 699.

---

[8]) A mit nem szeretnék, hogy t. i. csak azért is fölmentessék.

[9]) Mert mint vádlottak consulválasztásnál tekintetbe nem fognának jöhetni.

[10]) Nem Rómába; mert imperatornak sem provinciáját otthagyni, sem a fővárosba, triumphus alkalmán kivül, imperatorkép bemenni szabad nem volt; hanem *Gallia Togatába*, melly Caesar provinciájának egy része volt, s honnét számos szavazásijoggal bírt római gyarmatok s szabadközségek szoktak Rómába a választógyülésekre menni. Ezek megnyerését várta volt Memmius a Caesar jövetelétől.

[11]) Nem a praetor előtt, hanem a tanácsban.

Q. III. 3. LXVI. 152.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Elfoglaltatásom jeléül vedd írnokom kézvonásait. Tudd, hogy egy napom sincs, mellyen valami vádlottat ne védnék. Így bármi tenni, vagy gondolni valóm van, majd mind sétaidőmre tartom fel. Hivatalos dolgaim így állnak; a háziak óhajtásom szerint. A fiúk egészségesek, jó kedvvel tanulnak, szorgalmasan taníttatnak és egymást szeretik. A csinosítgatás mindkettőnknél folyik s nálad már majd kész is. Kül gazdaságodról Arcanumban és Lateriumban, úgy a csatorna és út felől is már egy levelemben [1]), semmit nem mellőzve, kimerítőleg írtam volt hozzád. Hanem azon való tünődésem akgaszt s gyötör nagyon, hogy már több mintsem ötven nap óta úgy, tőled, mint Caesartól is, azokról a vidékekről [2]) nem csak semmi levél, de még hír sem jutott hozzánk. Holott most engem ott a tenger és száraz nyugtalanít s mindúntalan (mint már ez a szeretetnek szokása) ollyakat képzelek, a miket legkevésbbé óhajtok. Azért ímmár nemis arra kérlek, hogy engem magadról s az ottani dolgokról tudósíts (mert ezt, a mikor teheted, elmúlasztani nem szoktad) csupán azt kívánom veled tudatni, hogy még semmit úgy nem vártam, mint leveledet jelenleg, a midőn ezt írom.

Most értsd tőlem a köztársaságban előfordúltakat. Minden *comitialis nap* egytől egyig megsemmi-

[1]) Érti a 146-ik levelet.

[2]) T. i. Britanniából.

sítteti ellenszólásokkal [3]) s ezt minden jólérzők fölötte szeretik, olly nagy gyűlöletben vannak a consulok a jeleltektől kialkudt jutalmak gyanúja miatt [4]). A négy consulsági jelelt mind bűnvád alatt áll; ügyeik súlyosak; hanem rajta leszek, hogy Messalánk megmenekűlhessen, mihez a többiek menekűlése is kötve van.

Gabiniust vesztegetésért vádolta P. Sylla; aláírta mostoha fija Memmius és testvére Caecilius [5]), a Sylla fija. Ellene szólt [6]) L. Torquatus [7]), de, köz lévén a helyeslés, czélt nem ért. Kérded, mi fog történni Gabiniussal? A felségsértésre nézve három nap alatt megtudjuk. E pörében minden rendbeliek gyűlöletétől nyomatik; a tanúk leginkább szabdalják: vádlókra alamusziakra talált. A bíróság tarkabarka. Alfius kemény és szigorú vizsgáló: Pompeius tüzesen kerűlgeti a bírákat. Mi lesz a végzés, nem tudom; hanem a városban maradhatását nem hiszem. Részemről veszte iránt mérsékelt, a dolgok kimenetele

---

[3]) *Obnuntiationibus.* Az obnuntiatio abból állott, hogy valami főbb tisztviselő (*curulis magistratus*) vagy néptribun kijelentette, miszerint ő a kérdéses napon égijeleket vizsgálni, vagyis auspiciumot tartani fog; és mivel illyenkor comitiumot tartani szabad nem volt, e puszta kijelentéssel a nép- és választógyüléseket akármikor el lehetett halogatni.

[4]) Még ekkor csak gyanították a dolgot; a titkos szerződést később olvasta fel a tanácsban Memmius. Lásd: a 158-ik lev.

[5]) Ez az itt említett P. Syllának nem fija, mint Wieland írja, hanem anyúl testvére volt. Caesar a pharsaliai csatán hadának jobb szárnyát P. Sylla vezérlése alá rendelte. Lásd: *bell. civ. III. 89.*

[6]) Nem a dolognak, hanem személyének; maga akarván lenni a vádló. Illy értelemben veendő Torquatus ellenszólása a 149-ik levélben is.

[7]) Az a ki Syllát lázadásért vádolta, s fija annak, ki ugyanőt vesztegetés vádja alá vonta, és abban el is marasztaltatta; mi is arra mutat, hogy a Torquatusok Syllával örökös ellenségeskedést folytattak.

iránt igen nyúgott kedélyt mutatok. Értesítve vagy körűlbelől mindenről.

Még ez egygyel megtoldom: Ciceród s Cicerónk nagy kedvet mutat rhetora Paconius iránt, ki úgy vélem, igen ügyes és jó ember. De hogy az én tanrendszerem kissé tudományosb és alaposb, azt tudod. Hanem azért Cicerót útjában s mostani tanulásában gátoltatni nem akarom és úgy látszik, maga a fiú is több vonzalmat s kedvet érez ahoz a szavaló modorhoz. S mivel ezzel magunk is úgy voltunk: hagyjuk őt a mí ösvényünkön haladni; remélem, szintannyira fog menni. De azért, ha őt magammal valahová falura kiviszem, ebbe az én modoromba s szokásomba be fogom avatni. Mert nagy jutalom van tőled kitűzve számomra, mellyet ugyan saját hibám által sehogy elveszteni nem akarnék. Hol s mi reménynyel töltended a telet, nekem kérlek, részletesen megírd. Légy jó egészségben.

Rómában, october 15-kén, 699.

Q. III. 4. LXVII. 153

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Gabinius fölmentetett. Igaz, hogy a vádló Lentulusnál s aláíróinál semmi gyámoltalanabbat, úgy annál a bíróságnál mocskosabb valamit képzelni sem lehet. Hanem azért, ha Pompeius hihetlen erőlködése, esdeklése s a dictatorság ijesztő híre közbe nem jön: még ennek a Lentulusnak sem bírt volna megfelelni; miután az ő vádlása és olly bíróság mellett is 32 szavazat által elmarasztaltatott, 70 szavazónál. De olly szomorú híre is van ám ennek a bíráskodásnak, hogy

a többi itélethozásnál, úgy látszik, elbukik [1]), el főkép a *zsarolási ügyben*. Azonban látod, hogy nincs már nekünk sem köztársaságunk, sem tanácsunk, sem bíróságunk, sem egy szikra tekintélye egynek is közöttünk. Kell-e még több a bírákról? Két *praetorius* ülnökölt: egyik Domitius Calvinus — ez nyilván fölmenté, hogy minden láthatta; másik Cato — ez mikor a szavazótáblákat összeszámították, a körből elillant és első vitte meg Pompeiusnak a hírt [2]). Azt mondják némellyek — mint Salustius is — *nekem kellett volna lennem a vádlónak*. Illyen bírákba bízzam én? Mi lett volna belőlem, ha én vivén a pört, kicsúszik? De nekem más indokaim voltak. Azt hitte volna Pompeius, hogy nem az ő megmentése, hanem saját tekintélye felett leend harcza velem. Bejött volna a városba [3]); a dolog ellenségeskedésre kerül; engem, mint a *Samniumi Aeserninussal* szembe állított *Pacidianust* [4]), úgy néznek — talán még fülgombámat is leharapta volna [5]). Clodiussal pedig minden bizonynyal kibékűl. Már én ugyan határozatomat (kivált

[1]) Nem a bíróság, hanem Gabinius.

[2]) Itt nem az *Uticai Cato* értendő, ki épen ekkor maga is praetor volt és mint ollyan, másik praetor elnöklete alatt nem bíráskodhatott s kinek ismert jelleméhez illy aljas hízelgés nem is férhetett. Sem az a C. Cato, ki Marcellinus és Philippus consulok alatt néptribun volt, mert ez, néptribunsága után egy évre még praetorrá nem lehetett. És így itt vagy más valami Catóról, *Porciusról* vagy *Hostiliusról* lesz szó, vagy a név el van hibázva.

[3]) Mert ekkor többnyire fényes albanumi villáján múlatott, s itt szokta fogadni a Rómából jövő udvarlókat.

[4]) *Aeserninus* samniumi, *Pacidianus* (vagy Placidianus) római ember, a legjelesb gladiator-pár volt ebben az időben, hanem kettőjök közt az elsőbbség Pacidianusnak adatott. Midőn itt Cic. őket felhozza, Lucilius ama verseire céloz, mellyeket *de optimo genere oratorum c. 6.* említ, hol Aeschinest Aeserninushoz, Demosthenest Pacidianushoz hasonlítja. Ez utóbbit Horatius is említi. *Satyr. II. 7. v. 97.*

[5]) Hihető Pacidianus is úgy járt volt Aeserninussal.

ha te nem roszalod) szörnyűkép helyeslem. Ő, mikor részemről különös szolgálatokkal volt is megtisztelve s mikor én neki semmivel nem tartoztam, ő pedig nekem mindennel : akkor sem tűrte el (nem akarok keményebben szólni), ha vele a köz ügy felett egyet nem értettem; s noha akkoriban kevésbbé hatalmas volt is, megmutatta, mit képes ellenem, virágzó koromban, kivinni. Valljon most, a midőn nekem eszem ágában sincs sokat tehetni, a köztársaság meg bizony mit sem tehet s ő maga mindentehető — most húzzak-e újjat vele? Mert ezt kellett volna cselekednem. Nem gondolom, hogy hidd, miszerint ezt el kelle vala vállalnom. El valamellyiket (mondja ismét Salustius) *ha vádolni nem akartad : védned kelle vala s ezzel az esengö Pompeiusnak fogtál volna adózni, ki égre földre kért.* Furcsa barát ez a Salustius; ki azt véli, vagy veszélyes ellenségeskedéseket, vagy örökös szégyent[6]) kellett volna nyakamba öltenem! Már én e középútat kedvelem és örömömre szolgál az, hogy bár tanúvallásomat kötelesség s lélek szerint legszigorúbban tettem is : a vádlott úgy nyilatkozott, hogy ha szabad leend a városban maradnia, irántam elismeréssel fog lenni és hogy tőlem semmit nem is kérdett[7]).

A versekhez, mellyeket velem magadnak íratni akarsz, megvallom, hiányzik nálam a munkásság, miután az nem csak időt, hanem még kedvet is, minden gondtól ürest kiván; de hiányzik a lelkesülés is.

---

[6]) Pedig nem sokára ezután egy más ügyben mégis védte volt Cic. Gabiniust. Mert a *nagy politicus* politikája úgy hozta magával.

[7]) A vádlottnak s ügyvédének joga volt az ellene tanúskodókat mindenféle kérdésekkel fakgatni, hogy őket ez úton zavarba, magokkal ellenmondásba hozhassa.

Mert nem vagyok teljesen gond nélkül [8]), a bekövetkezendő év miatt, habár félelem nélkül várom is. Azután meg (úgy segéljen, minden ironia nélkül mondom) neked az effélék irásában elsőbbséget adok magam felett. — Mi görög könyvtárad kiegészítését, a könyvek becserélését s latin munkák szerzését illeti: felette szeretném, ha ezek megtörténnének, kivált miután reám is haszon néz belőlök. De nekem ezeket a magam részére sincsen ki által végeznem. Mert sem a mellyeket az ember szeretne, nem eladók; sem más, mint valami ügyes és szorgalmas egyén által, nem eszközölhetők. Azonban meghagyom Chrysippusnak [9]) s fogok szólni Tyrannióval is.

Scipio a kincstárral mit végzett [10]), majd utánna járok. Mint jónak látandom, úgy intézkedem. Te pedig Ascanionnal [11]) tedd, a mit akarsz — én bele nem avatkozom. Hogy a *suburbanummal* [12]) nem sietsz, dicsérlek; hanem hogy szerezz, tanácslom.

Ezt october 24-kén írom, melly nap játékok tartatnak, indulván Tusculanumba s vivén velem Cicerómat a tanulás, nem a játszás múlatóhelyére. Azért nem távolabb, mintsem óhajtanám, mert november 3-kán Pomptinusnak a triumphus végett kezénél lenni akarok; mivel alkalmasint lesz egy kis baj. Cato s

---

[8]) Félt hogy P. Clodius a ki Marcel linus s Philippus consulok alatt már aediliskedett, most az évsorozat szerint praetor talál lenni.

[9]) Úgy ez, mint Tyrannio, Cicerónak tudományos képzettségü fölszabadított szolgái voltak.

[10]) Miféle tárgyban? nem tudni — talán Quintusnak valami követelése iránt.

[11]) Hihető, Quintusnak valami kedvenc ez szolgája; kit felszabadítni akart; de a mit Cic., mint látszik, szintúgy nem helyeselt, mint nem helyeselte a Statius fölszabadítását.

[12]) Annak vételével; a mi iránt Quintus Aniciushoz írt. Lásd: a 146-ik lev.

Servilius praetorok ugyanis tiltakozással fenyegetődznek; noha mit tehetnének, nem tudom, miután őneki mind Appius consul, mind a praetorok és néptribunok mellette lesznek. Ámde ők mégis fenyegetődznek s különösen a harczot lehelő Q. Scaevola [15]). Egészségedre, kedves, drága öcsém, ügyelj.

October 24-kén, 699.

Q. III. 5 és 6. LXVIII. 154.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Kérded, mire mentem azzal a munkával [1]) melylyet Cumanumban létemkor [2]) írni kezdettem. Nem hagytam föl vele s nem is fogok; hanem dolgozásom egész tervét és rendszerét már több ízben változtattam. Mert, elkészűlvén már két könyv, mellyekben a Tuditanus és Aquilius consulságuk [3]) alatti kilencz napos szűnidőben Africanust [4]), kevéssel halála előtt Laeliussal [5]), Philussal [6]), Maniliussal [7]), Q. Tuberóval [8]) s a Laelius vejeivel Fanniussal s Scaevolával [9]) beszéltettem s a beszédet kilencz napra és könyvre felosztva [10]) a legjobb alkotmányú polgárzat s leg-

---

[15]) Néptribun.

[1]) A *de republica* czímüvel.

[2]) Lásd: a 138-ik lev.

[3]) Consulkodtak 624-ben.

[4]) Érti az *ifjabbat*, a ki 624-ben életett meg.

[5]) Ki *Sapiens* melléknevet s Q. Servilius Caepióval 612-ikben consulságot viselt.

[6]) Lásd: a 149-ik lev. 2-ik jegyz.

[7]) Lásd: u. o. 3-ik jegyz.

[8]) Lásd: u. o. 4-ik jegyz.

[9]) Kiket a *barátságról* írt könyvében ipjokkal Laeliussal beszéltet. Nem nevezi itt meg Rutiliust, kit Atticusnak szinte fölemlít a 149-ik levélben.

[10]) Minthogy a beszélgetés a kilencz napos szűnidő alatt tar-

jobb polgár fölött folytattam (s valóban a munka szépen volt szerkeztve és a személyek méltósága is a beszédnek némi súlyt adott), midőn e könyveket Tusculanumban magamnak Salustius [11]) előtt fölolvastatnám, általa arra figyelmeztettem: *hogy ezen tárgyakról sokkal nagyobb tekintélylyel lehetne szólani, ha a köztársaság felöl magam beszélnék*, — *kivált miután én nem Heraclides Ponticus* [12]), *hanem consularis s az is ollyan vagyok, a ki a köztársaságban a legnagyobb dolgok közttforgottam; hogy miket olly régi emberek szájába adok, költötteknek fognának tetszeni; hogy a szónoki beszédet azon könyveimben* [13]), *mellyek a szónoklat mesterségéről tanítnak, szép volt elhárítanom magamról, mert mégis ollyanokra ruháztam, a kiket magam személyesen ismertem; végre hogy Aristoteles azokat, miket a köztársaságról s derék férjfiról ír, maga adja elö.* Hatott rám e beszéd; annyival is inkább, mivel álladalmunk legnagyszerűbb mozgal-

---

tatott; melly beszélgetést azonban utóbb kilencz könyvről *hatra* szállított le.

[11]) Az, kiről az ímezt megelőző levélben szó volt.

[12]) Egy, Heracleából származott, Plato iskolájabeli középszerü görög író; ki sok egyéb tárgyon kivül, szinte írt a *köstársaságról* is dialogusokban. Diogenes Laërtius a *Philosophusok életében*, hol neki is helyt adott, minden munkáit előszámlálja; de azokból csupán némi csekély töredékek maradtak meg. Cicero, philosophiai dolgozataiban egy pár helyen fölhozza őt s *de Natur. deor. I. 13.* róla azt mondja: *Ponticus Heraclides puerilibus fabulis refersit libros*; s erre láttatnak csakugyan mutatni a felőle fennlévő adatok is, mellyek szerint az istent érzéketlen, változandó lénynek lenni állította: valami asszonynak, ki hét napig halva volt, föltámadását hirdette (*Plin. hist. nat. VII:* 52.) s végre kimúltakor, halottas ágyába egy barátja által titkon kígyót tetetni rendelt, hogy azt a nézők meglátván, istennő váltnak higyjék őt; de e hiú szándékával fölsült, mert a kígyó a körültte történt zajra idő előtt az ágyból kiszökvén az egész ámítást szépen elárúlta.

[13]) Érti a *de Oratore* három könyvben irt munkáját.

mait meg nem érinthettem, miután ezek a beszélők koránál későbbiek. Én pedig előbb épen ezt szabályúl követtem, nehogy korunkba áltcsapván, valakit sértni találjak. Most már mind ezt el fogom kerűlni, mind magam fogok veled beszélni. Hanem azért azt, a mit kezdettem, hozzád, ha Rómába érkezem, elküldöm. Képzelem, azt fogod rá mondani, hogy e munkát aligha némi boszúság nélkül hagytam abban [14]).

Caesar szeretetén, melly felől hozzám írt, különösen örvendek; az igéretekhez, mellyekkel kecsegtet, nem fölötte ragaszkodom; én sem hivatalok után nem szomjúzom, sem dicsőségre nem vágyom s inkább vonzalma állandóságát, mintsem igéretei teljesűlését várom tőle. De azért olly kedvkereső s munkás életet folytatok, mintha a mit nem kívánok, óhajtanám.

Kérsz, hogy a verseket készítsem el. Nem képzelhetd, édes öcsém, milly szűk énnálam az idő s bizony kedvet sem igen érezek azoknak, a miket akarsz megéneklésére. Hogyis kívánsz tőlem rajzokat ollyakról, mikről nekem fogalmam sincs [15])—te, ki az előadás s leírás e nemében mindenkin túltet-

---

[14]) Azonban mégis, kivéve, hogy a könyvek számát alább szállította, csakugyan első tervénél maradt. S jó hogy maradt; mert ha Salustius tanácsát követé vala: úgy most nélkülöznünk kellene a dicső *Scipio álmát* egyetlen egy nevezetesb, de megbecsülhetlen töredékét e nagyszerű munkának, a mellynek elvesztét nem lehet eléggé sajnálnunk.

[15]) Quintus, bátyjával Ciceróval szeretett volna, Caesar számára, ennek Britanniában viselt hadi dolgairól, egy magasztaló költeményt íratni, melylyel aztán saját neve alatt léphessen elő. Miféle rajzok kivántattak abban, láthatni a 144-ik levélből, ott, hol e tárgyra vonatkozó szavait így kezdi: *Előtted pedig derék föladatot látok a kidolgozásra sat.* E munka elől szabadkozik itt Cic., állítván hogy neki a megírandókról, miknek ő, mint Quintus szemtanúja nem volt, fogalma sem lehet.

tél? Teljesítném mégis a hogy tudnám, hanem — mint előtted legkevésbbé ismeretlen — a költéshez a léleknek némi elevensége szükséges, mellytől engemet a körűlmények egészen megfosztnak. Megvonom ugyan magamat a közigazgatás minden gondjától és szentelem az irodalomra : de föl kell fednem előtted, mit, megvallom, főkép tőled szerettem volna titkolni. Gyötrődöm, szerelmes öcsém, gyötrődöm a miatt, hogy nincsen köztársaságunk, nincsenek törvényszékeink és hogy éltem e szakában, mellynek az egykori senatori méltóságban kellene tündöklenie, magamat vagy forumi munkával csigázni, vagy otthon könyvekkel tengetni vagyok kénytelen; az pedig, mit gyermek korom óta annyira szerettem :

Mindig erélyesnek s másoknál lenni különbnek [16])

egészen füstbe ment; hogy ellenségeimet részint meg nem toroltam, részint még védtem is; hogy nem csak gondolatom, de még gyűlöletem sem szabad és hogy mindenek között az egy Caesar találkozott, ki mint kívánom, úgy szeret, vagy, miként mások gondolják, ki maga erre hajlandó. Egyébiránt mindezek között egy sincs ollyan, mi iránt magamat naponként többféle vígasztalással ne enyhítgetném; noha legnagyobb vígasztalásomúl szolgál az, ha együtt lehetünk. Most a többihez még e legsúlyosb : az utánad-epedés is járúl.

Hahogy Gabiniust, mint Pansa [17]) szükségesnek találta, védem: végem van. Azok, a kik őt gyűlölik (s az összes rendek illyenek) azért, kit gyűlölnek [18]), engem is gyűlölni kezdtek volna. Én gondo-

[16]) Homer *Ilias. VI: 205. v.*

[17]) C. Vibius Pansa, ki a Caesar megöletését követett évben Hirtiussal együtt volt consul.

[18]) T. i. Gabiniusért. Wieland e helyett Pompeiust akarja ér-

lom, derék volt éntőlem az a tartózkodás, hogy csak annyit tettem, mennyit mindenkinek szabad volt látnia [19]). Egy szó mint száz, intésedhez képest, a nyúgalom s béke felé hajlok.

Mi a könyveket illeti: Tyrannio késedelmes; majd Chrysippussal beszélek; de a dolog munkával jár s igen gondos embert kiván. Érzem magam, ki legnagyobb igyekezet mellett semmire sem megyek. A latinok végett pedig hova fordúljak, nem tudom; annyira hibásan íratnak és árúltatnak [20]); hanem azért a mi csak lehető nem fogom elmúlasztani.

Crebrius [21]), mint múltkor írtam hozzád, Rómában van, s azok, a kik rá esküsznek, hogy mindent neked köszönnek, nagyon szabadkoznak. A kincstárnál [22]), gondolom, végeztek, a mióta távol vagyok.

Írod, hogy négy *tragoediát* fejeztél be tizenhat nap alatt [23]); s te akarsz szorúlni másra valamiért s kérni kölcsön, a ki egy *Electrát* és egy *Troas*-t írtál? No csak ne légy olly rest s ne véld, hogy az a *γνῶθι σεαυτὸν* csupán az elbizakodás mérsékléséért van mondva, hanem hogy egyszersmind, *a mi jó van*

---

tetni; de hibásan, mert ebből az jönne ki, mintha Gabiniust csak Pompeius pártfogása tette volna gyűlöltté, holott ez nem való.

[19]) Ú. m. csupán nyilvános tanúvallomással léptem föl Gabinius ellen.

[20]) Ha már Cic. korában úgy volt, nem csoda, ha későbbi leírók kezéből annyi hibákkal telve szálltak át ránk a classicus írók.

[21]) E név sehol másutt elő nem fordúlván, sem hogy alatta kit, sem hogy a reá vonatkozó szavakat mint kelljen érteni, nem tudható.

[22]) Miről az ezt megelőző levélben is már szólt. Lásd: a 153-ik lev. 10-ik jegyz.

[23]) E czikkből közönségesen egy egészen külön álló levélkét alkottak: de bezáró szavai nyilván mutatják, hogy az a jelen levélhez tartozó függelék. Cic. t. i. két levelet kapott Quintustól; egyikre az 1—7-ik czikkekben, másikra, hol Quintus, a négy tragoedia felől tudósítja, ez utolsó rövid czikkben válaszol.

benniünk, ismerjük el [24]). Egyébiránt szeretném, ha úgy ezeket, mint *Erigone*-t is nekem megküldenéd. Ennyit legutóbbi két leveleidre.

Tusculanumban, novemb. végén, 699.

Q. III. 7. LXIX. 155.

Marcus, öcsecsének Quintusnak üdvet!

Rómában és főkép az Appia-úton, Mars temploma körül roppant az áradás. Crassipes setátornácza, kertjei és számos sátrak elseprettek. Nagy vízözön van a *köz halastóig* [1]). Elmondhatjuk most Homérral [2]):

> *Őszi napon szakadó záport ömleszt le felülről*
> *Zeusz. . .*

mert a Gabinius fölmentésére meg ugyan reá illik:

> *hogyha boszúra fakad mérgében az emberek ellen,*
> *kik bírószékben hamisan s önkényből ítélnek;*
> *elvetik a törvényt s nem nézik az istenek átkát.*

De hiszen föltettem, nem törődni effélékkel.

Mihelyt Rómába érkezem, a mit csak kitanulhatok, megírom neked, különösen a *dictaturáról* [3]) s adok föl levelet Labienushoz és Liguriushoz is. Ezt itt nap felkelte előtt írám egy falámpácskánál, melly előttem fölötte kedves lett, minthogy azt, mint mond-

---

[24]) Illy értelmet adott Socrates Xenophonnál (*Memor. III. 7.*) e híres görög mondatnak; mellyet Apollo mindazokhoz, kik temploma küszöbén beléptek, tanácsúl intézett.

[1]) Mellyet *P. Victor* Róma leírásában a XII-ik városrészbe helyez.

[2]) *Ilias XVI; 385.* s köv.

[3]) Mellyre a dolgok látszottak hajlani; minthogy a polgári viszálkodás miatt a választógyülés folyvást húzódott, úgy hogy ennek orvoslása végett immár dictatori hatalomról kezdtek beszélgetni.

ják, Samosban létedkor [4]) csináltattad. Élj boldogúl kedves, jó öcsém.

Tusculanumban, november végén, 699.

A. IV. 17. LXX. 156.

Cicero Atticusnak üdvet!

Óh mint vártam leveledet! mint örűlök megjövetelednek [1])! Milly szótartás s bámulandó hűség. És meg az a kellemes hajózás, mellytől, megvallom, fölötte féltem, eszembe jutván még múltkori áltkelésedből [2]) a bőr-takarók [3]). De, ha nem csalódom, előbb, mintsem írod, látni foglak. Mert úgy hiszem, azt gondolád, hogy asszonyaid Apuliában vannak; mi is másként lévén, mi tartóztatna Apuliában? Hiszen Vestoriusnak [4]) csak kell szánnod egy vagy két napot, hogy az ő latin *atticismusát* valahára ismét élvezned lehessen. Hogyis ne sietnél ide, megnézni az én köztársaságom igazi testvérét? [5]) [ne gondold, hanem lásd, hogy a comitium előtt egy helytt tribusonként nyiltan pénzek osztattak s úgy leve fölmentve Gabinius. Ám legyen érvényes [6])].

---

[1]) Mikor t. i. Quintus asiai propraetor korában, a tartományában első Samosban megfordúlt.

[2]) Asiából s Epirusból.

[3]) Mikor más ízben Epirusba kelle áthajókáznod.

[4]) Mikkel a hajón útazók magokat a tengeri vész ellen ellátni szokták volt.

[4]) Az a Vestorius, kiről mint Atticus barátjáról, előbb már több ízben fordúlt szó elő, és ki finom élczeiért köz kedvességben állt. Puteoliban birtokos volt, Puteoli pedig az Apuliából Rómába vezető útban feküt.

[5]) A mai köztársaságot; hogy lásd, mint hasonlít ez ahoz, mellyet az én consulságomkor élveztünk; vagyis, mi nagy a különbség a kettő köztt; mert hogy itt Cic. *ironice* beszél — világos.

[6]) Ezen zárjel közé foglalt szavak első tekintetre épen nem ide illőknek s csak hibából becsúszottaknak tetszenek, azért sokképen

Mit Messala iránt kérdesz, arra felelni nem tudok. Olly egyenlő jelelteket én soha nem láttam. Messala segédforrásait ismered. Scaurust Triarius vád alá fogta [7]). Ha meg kell mondanom, semmi nagy sajnálkozás nem támadt felette. Azonban aedilségére nem kellemetlenül emlékeznek és a földbirtokosoknál atyja emléke is nyom valamit [8]). A másik két plebeius az által egyenlítődik ki egymással, hogy Domitius jó barátokban erős és meg igen kedves játéka is elősegíti. Memmius a Caesar katonáinál ajánlgattatik és annak Galliájára számol [9]). Ha ezekkel nem találna boldogúlni, gondolják, majd csak lesz ember [10]), ki a comitiumokat Caesar megjöveteléig [11]) eltaszigálja — főleg miután Cato már fölmentetett [12]).

Quintus öcsémtől s Caesartól october 24-ik nap-

---

is magyarázgattattak. Szerintünk azon mondat után, mellyre következnek, jól elmehetnek; mert az abban rejlő ironiát kellőleg megfejtik; s talán csak a *detur esse valiturum* valódi értelme iránt maradhat fönn kétség.

[7]) *Vesztegetésért;* mert a *sikkasztási vád* alól már fölmentetett. Lásd: a 149-151-ik levv.

[8]) A földbirtokosok (*rusticusok*) alatt a *rustica tribusok* értendők, mellyek a tribusos gyülésekben számukkal (31-el 4 ellen), a centuriásokban birtokukkal képezték a túlsúlyt. Scaurus atyja igen derék híres férjfiú s gyakran a tanács feje volt. Fijának, atyja érdemeiért történt fölmentetéséről *Valer. Max.* is emlékezik, *lib. VIII. c. 1.*

[9]) Azaz: Caesarnak onnét szavazni jövő katonáira. Itt másoknál az eredeti szövegben *Pompeü Gallia* van írva s Wieland is fordításában ezt követte. De ez az olvasás nyilván hibás; miután Galliát proconsuli hatalommal Caesar, nem pedig Pompeius bírta volt.

[10]) Valami néptribun, ki a választógyülésnek ellent mondjon.

[11]) Nem Rómába, hova egy proconsul, míg imperator volt, be nem léphetett, hanem csak Italiába, mint tett három évvel később, mikor quaestorát M. Antoniust a gyarmatok- s helyhatóságoknál papi hivatalra ajánlgatta.

[12]) Kit, mint néptribunt, a comitiumok gátolásáért s egyéb merész tetteiért legkisebb büntetés sem ért.

ján vettem leveleket, mellyek septemberhó 26-kán Britannia partjairól keltek [13]), mikor már Britanniával készen voltak és túszokat szedvén, semmi zsákmányt nem szerezvén, de mégis sarczot vetvén ki, a sereget hozták volt Britanniából vissza felé. Q. Pilius [14]) Caesarnak már elébe is ment.

Neked, hogyha lakik benned vagy szeretet irántam s a tieid iránt, vagy igazmondóság, vagy ha van eszed s kényelmeidet élvezni akarod : jönnöd, vagy már szinte itt is kell lenned. Istenemre, nem nyúgott lélekkel nélkülözlek téged. S csoda-e, ha téged, mikor Dionysius után is úgy epedek ? kit, megmondom, tőled annak idejében mind én, mind Ciceróm ki fogunk koldúlni [15]). Részedről az utolsó levelet Ephesusból vettem sextilis 8-káról [16]).

Rómában, november végén, 699.

A. IV. 18. LXXI. 157

Cicero Atticusnak üdvet !

Képzelem, azt véled, hogy most szokásomat s szabályomat feledve írok hozzád ritkábban, mintsem szokásom. Pedig, mert holléted és útaid felől semmi bizonyost ki nem vehetek, azért nem küldtem sem Epirusba, sem Athenaebe, sem Asiába, sem mástól,

[13]) Itt ezt a szót *proximo*, melly a latin kiadásokban közönségesen látható, mint minden értelem s szükség nélkül valót, kihagyandónak tartottuk.

[14]) Atticus sógora, ki ez évben quaestor lévén, alkalmasint valami, a kincstárt érdeklő ügyben volt értekezendő Caesarral.

[15]) Talán házi tanítóúl az ifjú Cicero mellé.

[16]) Erre Wieland ekkép szólal föl : *így hát azok a levelek, mellyek fölött e levél elején olly öröm-zajt ütött, nem magától Atticustól valók.* Ellenben Schütz e helyre tett jegyzete szerint a Wielandtól kétségbe vont levél valósággal Atticusnak egy azon levelét, mellyre itt Cicero válaszol, megelőzött másik levele volt.

mint egyenesen hozzád menőtől levelet. Mivel az én leveleim nem affélék, hogy, ha kézhez nem jutnának, azon fönn ne akadhatnék; annyi azokban a titok, hogy velek még titkáraimat is nehezen bízom meg [1]) . . nehogy valami furcsaság kihulljon belőlök.

A consulok égnek szégyenökben, miután C. Memmius jelelt a tanácsban egy szerződést olvasott fel, mellyet maga s versenytársa Domitius a consulokkal akkép kötöttek, hogy ők ketten ha consulok lesznek, a mostani consuloknak negyven millió sestertzet fognak fizetni, ha három augurt nem szereznek, kik magokról azt vallják, miszerint ők jelen voltak, mikor a *curiás törvény* hozatott (noha pedig nem hozatott), — úgy két consularist, kik azt erősítsék, hogy a *consularis provinciák* szerveztekor a végzés-feltételnél ott voltak (holott akkor tanácsülés sem tartatott). És miután azt beszélték, e szerződés nem szóval, hanem írott kötelezvényekkel és utalványozásokkal s többek aláírásával ment véghez: Memmius azt, Pompeius indításából — a neveket kitörölve — mutatta elő [2]). Itt Appius az maradt, a ki

[1]) *Schütz* azt gyanítja, hogy e levél első czikke valami más levélhez tartozott; mert Atticus már ekkor visszafelé tett útjában, Italián belől járt, s minden órán Rómába érkezendő lévén, Cicerónak a ritkán írásért mentegetődznie szükség nem volt. De a mentség előbbi időre is vonatkozhatván, ez észrevétel szerintünk kifogás alá esik. Az e czikk végén és a következő elején találtató hézagot Graevius javaslataként, a második czikk ekkép módosított első szavainak: *nelepidum quid excidat*, az első végéhez toldásával véltük kipótolandónak. F.

[2]) E gyalázatos esetnél, mellyet itt Cic. a két consul s consulsági jelölt felől röviden elmond, előttünk, késő kor olvasói előtt több kérdés merül föl, mellyre magunknak felelni nem tudunk. Illyenek például ezek: mi bírhatott egy olly tekintélyes egyént, mint Memmius, előbb ama rút alkúra, aztán arra a botor lépésre, hogy azt maga és társai örök szégyenére, nyilvánossá tévén, ezzel a hajhászott consulsághoz

volt [3]), teljességgel semmit nem vesztett. De a másik nyakát szegte s mondhatom, végkép elbukott. Memmius pedig, ki a szerződést Calvinus ellenére fölbontá [4]), szépen elcsücsűlt és most annál inkább dictatorság felől álmodozik [5]) s a törvénykívüliségnek s általános önkénynek barátja. Lásd most az én egykedvűségemet [6]) s nevesd részemről a *Seleuciai provincia* [7]) megvetését, úgy Caesarral való igazán legkedvesb viszonyomat, ez egy deszkát, mellynek a hajótörésnél örvendek. És ő Quintusunkat — uram fija! minő tiszteletben, méltóságban, kedvezésben részelteti, nem különben, mint ha én volnék imperatora. Most is a legiók téli szállásának választását tetszésére hagyta, mint írja. Ezt ne szeretnéd te? ugyan kit tehát közőlök? Hanem héj, írtam-e neked, hogy Pompeius legatusa vagyok és hogy január 13-kától fogva a városon kivűl leszek? Sokra alkalmasnak találtam ezt [8]). De minek már többet?

---

magának az útat végkép bevágja? továbbá: mi okai lehettek Pompeiusnak arra, hogy a Caesar kegyében állt Memmiust saját rút tettének fölfedezésére buzdítsa? és hogy ezért Pompeiustól Memmius mi afféle hasznokat várhatott, mellyek neki e nagy önfeláldozásért kárpótlást nyújthattak volna? Hogy az eset való, hinnünk kell, mert Cic. mondja; de a részleteket és azok egybefüggését tisztán kivennünk nem lehet. Annyi általában bizonyosnak látszik, hogy Pompeius minden színlett szerénysége mellett, alattomban a köztársaságnak teljes zavarba hozásán és egy tartós *interregnum* előidézésén dolgozott, hogy azután tanács és nép egyedül őt nézvén ollyannak, ki e bajon segíthet, hozzá folyamodni kénytelen legyen.

[3]) Azaz: Appius consulnak, ki már becsületét előbb eljátszotta, a dolog nem ártott; de Domitiust a másik consult semmivé tette.

[4]) Azzal, hogy azt a tanácsnak bejelenté.

[5]) Nem a maga hanem Pompeius számára.

[6]) Ki az efféléken nem is boszonkodom.

[7]) Némellyek Syriát, mások Ciliciát értik alatta, mert mindenik tartományban volt *Seleucia* nevű város.

[8]) Hogy mire? nem tudni, valamint nem azt is, mi bírta Cice-

Egyebeket, gondolnám, majd személyesen — hogy mégis legyen mit várnod. Számos üdvözletet Dionysiusnak, a kinek részére helyet nem csak tartottam ám, de építettem is. Mondjam-e, hogy azon fölös örömemhez, mellyet visszatérted felett érzek, az ő eljövetelével nagy halmaz járúland? Az nap, mellyen hozzám érkezel, ha engem szeretsz, a tieiddel nálam maradj.

November végén, 699.

Q. III. 8. LXXII. 158.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Utolsó előtti leveledre, melly epével s panaszszal van tele, s mellynek modorában írtál, a mint mondod, előtte való nap Labienus által egy másikat is, de melly még meg nem érkezett — nincs mit felelnem. Legújabb leveled minden kellemetlen érzést kitörölt belőlem. Csak arra intelek s kérlek, hogy minden kedvetlenségek, vesződségek s nélkülözések közt emlékezzél vissza, mi czélunk volt elmeneteledénél. Minket nem valami csekély s középszerű érdekek vezettek. Mert mi hát az, mit elválásunkon megvásárolni akartunk? A legjobb, leghatalmasb férjfi szivességében kerestünk tekintélyünknek mindenkorra támaszt. Többet ér e remény [1]), mintsem a pénz, ez különben is csak koczkára gyűjtetik. Ha hát egykori czélunk és reményünk mivoltát gyakrabban eszedbe jutta tod: könnyebb lesz a katonás-

rót arra, hogy e részben nem rég Quintus előtt leveleiben nyilvánított ellenkező szándékát, rögtön így megváltoztassa. Bizonyos azonban, hogy csakhamar ismét mást gondolt s Hispaniába el nem ment.

[1]) Mellyet Caesarba helyezünk.

kodás fáradalmait s a többit, mi nehezedre esik, elviselned; hisz azokat a mikor akarod, le is rázhatod. Azonban ennek ideje még nincs itt — hanem már közelget.

Arra is figyelmeztetlek, hogy semmi affélét levélre ne bízz, mi, ha nyilvánossá lenne, nehezünkre esnék. Sok van, mit jobbszeretek nem tudni, mintsem veszélylyel tudni meg. Majd nyúgott kedélylyel többet írok neked, ha — a mint remélem — Ciceróm jobban lesz. Az iránt, kérlek, tudósíts, kinek kelljen adnom leveleimet, mellyeket hozzád ezután küldendek; Caesar futárainak-e, hogy ő szolgáltassa tovább, vagy Labienuséinak? mert azok a *Nerviusok* [2]) hol, s mennyire vannak, nem tudom.

Caesar férjfiasságát és szilárdságát, mellyet a legnagyobb fájdalma közben [3]) mutatott, nagy gyönyörűséggel értém leveledből. Sürgetsz, hogy számára a megkezdett versezetet [4]) készítsem el. Jóllehet mind a munkától, mind még inkább a kedvetlenségtől el vagyok foglalva: mégis ha már azon levelemből, a mellyet neked küldöttem, Caesar megtudta, hogy fogtam volt valamihez, előveszem a mit kezdtem s elkészítem a *supplicatiók* e heverő napjaiban [5]), mellyek alatt hogy Messalánk és a többiek is a baj-

---

[2]) Belga népség a mostani *Hennegau* tájékán; hol akkor Quintus egy legióval téli szálláson volt. Lásd: *Jul. Caes. Comm. de bello gall. lib. V. cap. 24.*

[3]) Wieland itt Caesarnak, leánya véletlen halála feletti fájdalmát, Manutius pedig azon fájdalmát akarja érteni, mellyet Galliában *Ambiorix* katonái által leölt vezérei s hadai felett érezett. Lásd: *Jul. Caes. bell. gallic. l. V. c. 37.*

[4]) Dicsérő költeményt Caesar galliai és britanniai viselt dolgairól.

[5]) Melly supplicatiók, hihető Ambiorixnak Caesar által történt

tól megkönnyebbültek [6]), azon szivemből örvendek s abban, hogy rá, Domitius mellett, mint bizonyos consulra számoltok, az én nézetemtől semmiben sem különböztök. Messaláért Caesarnak jótállok [7]). Azonban Memmius Caesar megjövetelébe helyezi reményét; miben szerintem hibázik; ő, bizonyos hogy roszúl áll [8]). Scauruson pedig Pompeius már rég túladott. A dolgok el vannak halasztva; a választógyülés *interregnumig* húzódik [9]). A dictator felőli hír a jólérzőknek kellemes; nekem még inkább az, a mit beszélnek [10]). Különben az egész dolog egy felől félelmet okoz, más felől elalunni kezd. Pompeius nyilván tagadja, hogy akarná; előbb én előttem sem tagadta. Úgy látszik, Hirrus [11]) lesz az indítványozó. Istenem! milly hiú ember; millyen szerelmes magába — versenytárs nélkül! Crassus Junianust [12]), ezt a hozzám ra-

---

legyőzetéséért lőnek határozva. A supplicatiók napjain, törvényszünet szokott lenni s comitiumot sem volt szabad tartani.

[6]) Nem mintha, Manutius hibás véleménye szerint, az ellenök folyt perekben fölmentettek volna, hanem mivel a perlekedésben a supplicatiók s ezeket nyomban követő decemberi más ünnepek miatt is jó hosszú szünet állott be.

[7]) Megmutatom, hogy ha consul lesz, semmit Caesar ellenére nem tesz.

[8]) Memmius, mint praetor, ellenségesen viselte magát Caesar rányában, de mert tudta Caesarról, hogy ő az ellene vétőket megboszúlni nem szokta, azt gondolá, számolhat rá, hogy Caesar feledve az elmúltat, neki a consulság keresésnél barátja fog lenni.

[9]) Addig taszigálják egy határidőről másikra, hogy *interregnum* lesz a vége.

[10]) Pompeiusról a Pompeius emberei.

[11]) Nagy *pompeianus*.

[12]) Manutius *Licinianusnak* írja s azt a Coeliust akarja alatta érteni, ki *ad Fam. VIII*: *4.* hibásan *Vinicianusnak* íratik. Lambinus két római érmen talált felirat után a *Junianus* név mellett harczol. Az egyén egészen ismeretlen lévén, szerintünk valódi neve fölött vitatkozni nem érdemes.

gaszkodó embert, énvelem ijesztette el [13]). Akar-e, nem akar-e? nehéz megtudni. De ha Hirrus hozza szóba: el nem fogja hitethetni, hogy nem akar [14]). Egyéb beszéd jelenleg a köz ügyről nincs; annyi bizonyos, hogy semmit nem tesznek.

November 24-ik napján ifjabb Serranus Domesticusnak [15]) igen szomorú temetése volt. A dicsérő beszédet atyja az én írásomból mondta el fölötte [16]).

Most Milóról. Pompeius érette semmit sem tesz [17]); Guttáért [18]) mindent; sőt azt mondja, megmutatja, Caesar is erre fog dolgozni. Ettől Milo borzad, s nem ok nélkül; és ha amaz dictator lesz, épen semmibe sem bízik. Ha a dictatorság ellenzőjét [19])

---

[13]) Nem Hirrus hanem Pompeius. A mi következik is, az utóbbiról értendő.

[14]) Tudva lévén, hogy Hirrus neki biztos embere. Hirrus a polgárháborúban is Pompeius részén állt, mint ezt Caesarnál *de bello civ. I. 15.* láthatni, hol azonban az *Ulcillem Hirrum* hibásan van írva s helyette *Lucceium* Hirrum olvasandó, mert a Hirrus melléknevet a Lucceiusok családa viselte.

[15]) A *Serranusok* az Atiliusok családából valók. A *Domesticus* melléknevet vagy maga Serranus, vagy fija kapta, ki hihető senator s családának utolsó ivadéka volt. Több felőle nem tudatik.

[16]) Rómában a temetési pompának lényeges része volt, dicsérő beszédet tartani a megholt felett. Ezt fijának az apa, apjának a fiú szokta tartani s a kitől magától nem telt, mással készíttette az elmondandó beszédet. Itt azt Serranusnak, mint hihető, cliensének, Cic. tette fel.

[17]) Arra nézve, hogy consul lehessen. Mert Milo, ki 696-ban néptribunságot, 698-ban aedilséget viselt, a jövő 700-ik évben Domitius és Messala consulok alatt, mellőzve a praetorságot, consul akart lenni; noha czélját nem érhette azért, mert ez évről a jelöltek viszályai miatt a consulválasztó gyülés elmaradt.

[18]) *Gutta* kilétéről nem tudunk bizonyost, mert neve a levelekben többször elő nem jön. Talán az a *T. Gutta* lesz, kiről *pro Cluent. cap. 26. 36. 45.* szó van, a ki ambitusért vád alatt is volt. F.

[19]) Azt a néptribunt, ki a dictatorságot indítványozandó tisztársának ellenszegülne, pedig úgy látszott, illyenek a néptribunok között többen fognak lenni.

csapatával, erejével segíti: fél, hogy Pompeius ellensége lesz; ha nem segíti: attól tart, erővel kiviszik. Játékokat legnagyszerűbbeket készít, úgy hogy mondhatom, senkié költségesebbek nem voltak [20]). Kétszeres, sőt háromszoros ostobaság tőle, miután fölhíva nem volt; először mivel már nagyszerű játékot adott; másodszor, mert hozzá tehetsége nincs; harmadszor, mert magát gazdának [21]) nézhette, de nem aedilisnek [22]). Megírtam jóformán mindent. Egészségedre drága jó öcsém, ügyelj.

Rómában, november végén, 699.

Q. III. 9. LXXIII. 159.

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvet!

Gabiniusért semmit sem volt illő tennem abból, mi olly szeretőleg vala kigondolva.

. . . . . *süllyedjen alattam el a föld* [1]).

A mit tettem, mint minden belátja, a legnagyobb méltósággal, a legnagyobb kímélettel tettem. Az embert nem nyakgattam, nem is símogattam. Tanú kemény voltam, azontúl veszteg maradtam. A bírói eljárás rút s vészthozó kimenetelét leghidegebb vérrel néztem; mivel e jó tulajdonnal most ímmár úgy bővölködöm, hogy a köztársaság efféle bajain s a merészkedők féktelenségén, mellyen előbb tépelődtem, ma még csak meg sem indúlok. Mert a mai embereknél,

---

[20]) Pedianus írja, hogy Milo színjátékokra s gladiatori előadásra három örökölt jószágot fecsérelt el.

[21]) Az örökségben s örökös társak közt.

[22]) Mint volt az, a ki után öröklött. Itt a *vel quia magister* szavakat, mellyek az értelmet szükségtelenül összezavarják, Schütz nézete szerint kihagyandóknak találtuk.

[1]) Mintsem affélére vetemedjem. E szavak Homerustól valók. Lásd: *Ilias IV*: *182.*

a mai időknél romlottabb misem lehetne. Ha tehát már a köztársaságból semmi örömöt élvezni nem lehet: minek mérgelődjem, nem tudom. Engem az irodalom, tanulmányaim, a nyúgalom, villáim s főkép gyermekeink gyönyörködtetnek.

Az egy Milo aggódtat [2]). Óhajtom, hogy ennek véget vessen az ő consulsága, mellyen nem kevésbé dolgozom, mint dolgoztam a magamén s mellyet te is, onnan (mint teszed) elő fogsz segítni. Ez különben, ha csak épen erőszak nem rabolja el, rendén volt: hanem házi gazdaságát féltem:

ebben ugy őrjöng ő, lehetetlen türni továbbá [3])

miután harminczmilliós [4]) játékokhoz készül. Ez egyben megfontolatlanságát én is, a hogy bírom, gyámolítni fogom; neked pedig hogy bírd, erszényed engedi.

A *jövő évbeli lázas idők* alatt korántsem a magunk, hanem általában a köztársaság helyzete feletti aggodalmamat akartam veled értetni; mellynél, bár előre semmit nem gondos kodom is, semmivel nem gondolni mégsem igen tudok. Mennyire óhajtom pedig tőled az írásnál az óvatosságot, abból kiveheted, mert én neked még azok felől sem írok, a mik a köztársaságban nyíltan dúlatnak fel; nehogy elfogott levelem valaki kedvét megsértse. Azért a házi gond alól ezennel fölmentlek. A köz ügyön tudom, mennyire szoktál aggódni. Messalánkat már consulnak látom; ha *interrex* által: bírói vizsgálat nélkül [5]), ha dictator által: úgy

---

[2]) A ő consulság-keresésével, mellynél Pompeius ellene van.

[3]) Homer *Odyss. IX*: *v. 550.*

[4]) Három millió forintos.

[5]) Akkor kikerüli a vizsgálatot, miután tisztviselőket hivataluk folyta alatt vád alá venni nem lehet.

is veszély nélkül [6]). Senki sem gyűlöli. Hortensius búzgalma sokat fog érni [7]). Gabinius fölmentését *büntetlenségi törvénynek* nézik. Mellesleg említve, dictatorról csakugyan eddig nem volt semmi szó. Pompeius távol van; Appius zavar [8]); Hirrus készül [9]); sok ellenmondóra számolnak; a nép nem aggódik; a főbbek nem akarják: én — veszteg maradok.

A rabszolgákért, a kikkel bíztatsz [10]), nagyra becsüllek; mert biz a mint írod, mind Rómában, mind tanyáimon kevés a népem [11]). Hanem vigyázz kérlek, nehogy valamiben, mi érdekemre tartozik, másként, mint a magad legnagyobb kényelme s tehetsége szerint, gondoskodjál, édes öcsém.

Vatinius levelén nevettem [12]). Azonban magamat tőle olly figyelemben tartatni tudom, hogy e gyűlölködéseit nem csak elnyelni, de meg is emészteni bírom.

---

[6]) Azaz : meglehet hogy a dictator nem engedi consuli hivatalába lépni a vizsgálat előtt, de ez neki, mert gyülölői nincsenek, nem fog ártani. S csakugyan Messalát interrex is tette consullá s míg e hivatalát vitte, vizsgálat ellene nem tétetett ; hanem consulsága után kétszer került ambitusért vád alá ; első ízben fölmentetett, de másodszor elmarasztaltatott.

[7]) Mint a ki Plutarchus szerint Messalának anyúl testvére volt s mint ollyan érette mindent elkövetett. Hogy Messalát ő védte s föl is mentette, Coeliusnak Ciceróhoz szóló két leveléből kitetszik. Lásd : *Fam. VIII*: 2. *és* 3. *lev.*

[8]) Nem a dictatura kedvéért, hanem hogy a comitium-tartást és consulválasztást kieszközölhesse.

[9]) Hogy mihelyt tribunságába belép, azonnal dictaturát indítványozzon. Mert ez évben consuli választógyülés nem volt ugyan, de volt néptribuni és Hirrus már ekkor meg vala választva.

[10]) Hogy majd a britanniai s galliai fogottakból küldesz.

[11]) Azaz : nagyon kevés a cselédem. Wieland itt a *mancipium* és *infrequens* szókat egészen más értelemben veszi, mellyet mi azonban nem helyeselhetünk.

[12]) Hihető, e levél Caesarhoz szólott s benne a kémkedő Vati-

Azt, mire intesz, hogy végezzem el, bevégeztem s az *eposz Caesarhoz*, mint legalább nekem tetszik, takaros; de valami jóféle postást keresek, hogy vele az ne történjék, mi *Erigonéddal*, mellynek Caesar imperator alatt csak magának nem volt bíztos az út Galliából.

. . . . . Hát ha jó terméskövem nem lenne [13]), lebontassam-e az épületet? mi nekem megvallom, napról napra jobban tetszik s kivált a benső folyosó s ahoz való szobák jól fognának kiesni.

Mi Arcanumot [14]) illeti: az Caesarhoz, vagy, mondhatom, egy még *elegánsabb* emberhez való vállalat. Mert azokhoz a képekhez és a palaestrához, meg a halastóhoz, meg a csatornához sok Philotimusok, nem Diphilusok kellenének [15]). Azonban majd oda magam is elmegyek, küldök is és intézkedni fogok.

A *Felix* [16]) végrendeletén még inkább fogsz sajnálkozni, hogyha a dolgot megérted. Ő a melly írt intézkedést megpecsételni vélt s mellyben a tizenketted részt legnyiltabban kikötötte, (maga s szolgája Sicurra tévedéséből elvétvén) nem pecsételte meg, hanem a melly szándékában nem volt, arra üté

---

nius Cicero minden szavát és tettét Caesarnak besúgta; melly levél Quintusnak szeme elébe kerülvén, róla bátyját Marcust tudósította.

[13]) Itt elől, világos, hogy bizonyos szavak hiányzanak.

[14]) Érti Quintus illy nevű villáját.

[15]) E helynek nem leltem magyarázatát. Talán mivel Philotimus Cicero és Terentia bíztos házi embere, Diphilus ellenben Quintusnak egy gondatlan építésze volt, így kell e mondatot értenünk: azokhoz olly gondos felügyelők kellenek, mint Philotimus; nem olly hanyag frater, millyen a te Diphilusod. F.

[16]) Ismeretlen egyén, kinek hagyatékánál, úgy látszik a Cic. testvérek érdekelve voltak, de a végrendelet körül történt hiba miatt rövidséget szenvedtek.

a pecsétet. Hanem patvar vigye, csak egészségesek legyünk.

Ciceródat szeretem, mint kívánod s mint érdemli és mint kötelességem. De el kelle bocsátnom magamtól; mind hogy mestereitől el ne vonjam őt; mind mert anyja elment, ki nélkül a gyerek étvágyától félek [17]). Hanem azért igen sokat vagyunk együtt [18]). Válaszoltam mindenre kedves, jó öcsém.

Rómában, december elején, 699.

F. XIII. 60. LXXIV. 160.

M. T. Cicero C. Munatiusnak C. f. üdvet!

L. Livineius Trypho, szabadosa csak L. Regulusnak, annak az én legjobb emberemnek, ki iránt engem balsorsa [1]) csupán készségesebbé tesz, mert jóakarója nagyobb, mintsem mindig valék, nem lehetek. De én az ő szabadosát magáért szeretem; mivel a legnagyobb szivességekkel volt hozzám akkori állapotomban [2]), midőn az emberek jó hajlandóságát s hűségét legkönnyebb volt kiösmernem. Őt nálad akkép ajánlom [3]), mint hálás emlékezetű emberek tartoznak az irányukban érdemmel bírókat ajálni. Igen le fogsz kötelezni, ha őt meggyőzöd a felől, miszerint az által, hogy az én megmentésemért annyi veszély-

---

[17]) Quintus fija akkor 13-ik évében járt; mert a fehér togát, mit a fiúk 16 éves korukban kaptak, Paulus és Marcellus consulok alatt, 703-ban adták rá.

[18]) És így a fiúval anyja Pomponia nem ment el Rómából, hanem a Cic. háza melletti lakásból, Quintusnak egy másik házába költözött csak ált.

[1]) Talán a *calamitas* alatt, úgy, mint több más helyen számüzetést kell érteni.

[2]) Mikor számüzetve voltam. V. ö. *Att. III. 17.* hol ezt mondja: *Livineius L. Reguli libertus ad me a Regulo missus venit.*

[3]) Munatius ekkor valamelly provinciában (némellyek sejtése

lyel szembeszált, gyakran a legnagyobb télben még tengerre is kelt, irántam való barátságodnál fogva téged is lekötelezett.

Rómában, 697 és 699 között.

F. XIII. 73. LXXV. 161.

M. T. Cicero Q. Philippusnak [1]) üdvet!

Örvendek, hogy provinciádból, híred s a köz ügy [2]) sérelme nélkül, épségben tértél a tieidhez vissza. Ha Rómában láthattalak volna: személyesen köszönném vala meg, hogy L. Egnatius legjobb barátomról távollétében, úgy az ott jelen volt L. Oppiusról [3]) is gondoskodtál.

A derbei Antipaterrel [4]) nem csupán vendégi viszonyban, hanem különös barátságban is állok. Hallván, hogy rá keményen megharaguttál, sajnosan vettem azt. Én a dolgot meg nem itélhetem; hanem arról bizonyosan meg vagyok győződve, hogy egy olly férjfiú, mint te, semmit megfontolatlanúl nem tesz. Azért régi viszonyunknál fogva csakis arra kérlek különösen, hogy az ő gyermekeinek, kik hatalmad alatt vannak, legalább érttem bocsáss meg,

szerint Macedoniában) hivataloskodott, hol Tryphónak bizonyos ügyei voltak elintézendők.

[1]) Közönségesen neve mellé teszik a *proconsul* czímet; de hibásan, mert már ekkor provinciájából visszatérvén, e czímet többé nem viselhette.

[2]) Nem a római, hanem a Philippus provinciájabeli köz ügyet érti.

[3]) Ki volt, nem tudni; neve többször a levelekben nem jön elő. Talán az lesz, ki *Orat. pro Flacco*, cap. 12. említtetik.

[4]) *Derbe* vagy *Derben*, város Lycaoniában, vagyis a mai Anatoliában. Antipater Cicerónak egy ott lakott görög ismerőse; talán az a görög stoicus, ki *de Offic. II: 24. Antipater Tyrius* név alatt jön elő, mert ez másoknál *Tarsensisnak* is hivatik s Tarsus szinte, mint Derbe, anatoliai város volt.

ha ezzel becsületedet megsértet tetni nem véled, mit hogyha én látnék, soha nem kérné lek, mert jó híred az említettem viszonynál sokkal szentebb én előttem. De úgy vagyok meggyőződve (lehet csalatkozom), hogy e dolog csak dics éretedre és nem szégyenedre válnék. Mi lehető és mit bírsz tenni érettem (mert hogy akarsz, kétségbe sem vonom) arról ne sajnálj, kérlek, tudósítani.

Rómában, 699.

F. XIII. 42. LXXVI. 162.

M. T. Cicero L. Culleolus [1]) proconsulnak üdvet!

Barátom L. Lucceius [2]), ki a legháladatosabb ember, magát hozzád szörnyen lekötelezettnek vallotta előttem, midőn elbeszélte, milly bőven és nagylelkűen megigértél mindent ügyviselőinek. Ha már puszta szavad illy lekötelező volt rá nézve: gondolhatd millyen lesz maga a tett, majd ha, mint remélem, a miket igértél, teljesítni fogtad. A *bullisiak* [3]) mutatták ugyan, hogy Lucceiusnak, Pompeius tetszése szerint elegettenni akarnak: de mégis fölötte szük-

[1]) Ez a *Culleolus* csak itt s a követ kező levélben jön elő. Miután illy nevű consult nem ösmerünk, hihető, hogy Culleolus mint kiszolgált praetor, consularis provinciába küldetett s innét kapta, szokás szerint, a *proconsul* czímet. Úgy látszik, provinciája *Illyricum* lehetett, mert a levélben említett *bullisiak* illyricumi nép voltak. És ha ez áll, akkor oda Caesar első consulsága előtt kellett mennie, mert a mint Caesar consul lett, a két Galliával Illyricum is neki adatott; később a tartományt nem kaphatta, minthogy ez a levél Pompeius életében íratott.

[2]) Az a különös nagy részvét, melylyel a következendő levél szerint, Pompeius ez egyén iránt viseltetett, oda mutat, hogy neki annak a L. Lucceius senatornak kell lennie, ki a levelekben sokszor előfordúl. Lásd: a *tört. mut.*

[3]) *Bulliones.* Így hívták egy népét Macedoniának, *Bullis* városáról.

séges az nekünk, hogy a te akaratod, tekintélyed s parancsod is hozzá járúljon. Mit hogy tégy meg, hathatósan kérlek. Az pedig legörvendetesb nekem, hogy már a Lucceius ügynökei tudják és már maga Lucceius is leveledből, mellyet hozzá írtál, átlátta, miszerint előtted senki szava s befolyása nem ér többet az enyimnél. Hogy ezt tettleg tapasztalja, újból s ismételve kérlek.

Rómában, 694 és 699 köztt.

F. XIII. 41. LXXVII. 163.

M. T. Cicero L. Culleolus proconsulnak üdvet!

Azzal, mit L. Lucceiusért tettél, biztosíthatlak, a leghálásb embernek szolgáltál és mind neki a mit tettél, fölötte kedves; mind Pompeius, a hányszor engem lát (pedig lát sokszor) különös háláját nyilvánítja irántad. Hozzá adom azt is, mi rád nézve, bizonyosan tudom, legkellemesb, hogy én magam Lucceius iránti szivességed fölött a legnagyobb örömöt érezem. Többire, noha nem kétséges előttem, hogy a mint előbb kedvemért, úgy mármost következetességed tekintetéből is, meg fogsz e szivességednél maradni: mégis újra hathatósan kérlek, hogy a mit kezdetben mutattál és azután tettél, azt mind végig részedről gyarapítani s szaporítani légy szives. Hogy ez mind Lucceius, mind Pompeius előtt fölötte kedves lesz s téged nálok derék helyzetbe hoz, bízton állítom s szavamat adom. A köztársaságról, annak ügyeiről s gondolataimról kevés napok előtt írtam volt hozzád s a levelet legényeidnek adtam ált.

Rómában, 694 és 699 köztt.

F. XIII. 49. LXXVIII. 164.

Cicero Curius proconsulnak [1]) üdvet!

Q. Pompeius, Sextus fija a barátság sok és régi köteléke által van hozzám kapcsolva. Miután ő eddig az én ajánlásaimmal mind értékét, mind népszerűségét, mind tekintélyét meg szokta védeni, bizonyára most, midőn a provinciát te bírod, el kell levelem által érnie azt, hogy érezze, miszerint soha senkinek jobban ajánlva nem volt. Annálfogva ugyancsak kérlek, hogy, miután viszonyunkhoz képest minden emberemet [2]), mint a magadét akkép illő tekintned : ezt különösen úgy pártfogásodba vedd, hogy önként átlássa, miszerint ajánlásomnál semmi nagyobb hasznára s díszére nem válhatott volna.

Bizonytalan évben.

F. I. 10. LXXIX. 165.

M. T. Cicero L. Valerius jogtudósnak [1]) üdvet!

Mert miért ne üdvözölnélek így [2]), nem tudom; kivált midőn korunkban szabad, bölcseség helyett merészséget használnunk. Lentulusunknak [3]) levél által szép köszönetet mondtam nevedben. De te szűnj

[1]) Ki ez a *Curius*? hol s mikor volt proconsul, vagy inkább (mert illy consult nem tudunk) propraetor? arról, valamint a neki ajánlt egyénről is felvilágosítást nem adhatunk. A levélben uralkodó különös hang, melly Cic. ajánlásainak szokott modorától egészen elüt, azt hagyja sejtenünk, hogy Curius maga is Cicerónak cliense lehetett.

[2]) Védenczeimet, clienseimet.

[1]) Kétségkivül az a L. Valerius, kit később a 180-ik levélben Appius imperatornak e szavakkal ajánl: *L. Valerius jogtudóst erősen ajánlom neked, még úgy is, ha jogtudós nem lenne.*

[2]) Hogy jogtudósnak czímezzelek.

[3]) Még ekkor Ciliciában ő volt a proconsul; hanem Valerius az utána következett Appius alatt is Ciliciában ott maradt.

ímmár meg leveleimet élvezni; lásd ismét valahára bennünket s kivánj inkább ott lenni, hol valami számot tészsz, mintsem a hol csak magad láttatol tudósnak. Ámbár a kik onnét jönnek, részint kevélynek mondanak, mivel semmire sem felelsz, részint gúnyolónak, mert roszúl felelsz. Hanem szeretnék már veled szemben tréfálkozni. Azért lásd, hogy minél előbb megjöjj s Apuliádba el ne menj, hadd lehessen épségben megérkezteden örűlnünk; mert ha oda találsz menni, majd ott mint Ulysses, senkit a tieid közől meg nem fogsz ösmerni [1]). Élj szerencsésen.

Rómában, 699.

F. II. 1. LXXX. 166.

M. T. Cicero C. Curiónak [1]) üdvet!

Bár nálad hanyagság végett gyanúsítva lennem fáj is: mégsem volt olly kellemetlen nekem, hogy barátságomat vádolod, mint milly kellemes az, hogy keresed; kivált midőn abban, miért vádoltatom, hibától ment vagyok; azzal pedig, hogy leveleim utáni áhítozásodat mutatod, előttem ugyan jól ismert, de egyszersmind kedves és óhajtott szerelmednek adod

---

[1]) Valerius *apuliabeli* s mint látszik, alacsony származású egyén volt. Ide czéloz amaz elmés ötlet, melylyel a levelet Cic. bezárja, csak hogy az ötletnek az az egy hibája, hogy benne Ulysses roszúl van felhozva; mert azt Cicerónak így kelle vala írnia: *majd mint Ulyssesre senki a tieid közől rád nem ismer.* Meglehet, hogy így is írta; de nem lehetetlen az is, hogy szórakozásból botlott, mi rajta többször meg szokott történni, mint pl. annál is, mit a *Tusculanae quaestiones* IV-ik könyvében a 22-ik caput elején Homerusból emlékezetből (*memoriter*) beszél el.

[1]) A levél az ifjú Curióhoz szól, kit a 19-ik levélben — mert akkor rá haragudott — *filiola Curionis*-nak csúfol; de nem egész két év múlva, a 36-ik levélben már mint kedvenczét *Curio meus* névvel tisztel meg. Lásd: e nevezetes ifjúról a *tort. mut.*

jelét. Részemről senkit, a kit csak hozzád eljutni gondoltam, tova nem bocsátottam a nélkül, hogy kezébe levelet ne nyomjak. Mert ki ollyan nemrest az írásra, mint én? Tetőled ellenben kétszer, avagy legfölebb háromszor s akkor is fölötte rövideket kaptam. Ha hát irányomban igazságtalan bíró vagy: én viszont hasonló bűnben marasztallak; ha pedig akarod, hogy ezt ne tegyem: neked is igazságosnak kell lenned irántam. De elég a levelekről ennyi; mert attól nem félek, hogy írással jól ne tarthassalak, — kivált ha e részben szorgalmamat megúnni nem fogod.

Én azon, hogy tőlünk olly sokáig távol valál, egy részt sajnálkoztam, mert kellemes társalgásod élvezését nélkülöztem; más részt örvendek, mert távollétedben a legnagyobb díszszel mindent elértél és mert a szerencse valamennyi dolgaidban óhajtásomnak megfelelt. Kevés mit irántad való hihetlen szerelmem szivedre kötnöm kényszerít. Ollyan nagy a várakozás mind szived, mind eszed felől, hogy én nem vagyok rest égre földre kérni téged, úgy képezve térj meg hozzánk [2]), hogy a várakozást, mit magad iránt keltettél, elbírnod s megőrizned lehessen. És mivel irántam való érdemeid emlékét a feledékenység soha belőlem ki nem oltandja: kérlek, tartsd eszedben, hogy szerencséd s méltóságod bár mennyivel szaporodjék is még, soha ahoz nem juthatál vala, hacsak egykor mint gyermek [3]) az én leghűségesb és legszivesb oktatásaimnak nem hódoltál volna. Azért én irántam olly érzelemmel lesz szükség viseltetned,

[2]) Asiából, hol ekkor Curio proquaestorságot viselt.

[3]) Cic. itt a *puer* szót kíméletből használja csak, mert abban az időben, mellyre hivatkozik, Curio már legalább is 22 éves volt.

hogy már nehezedő korom mind szeretetedben, mind ifjuságodban megnyugvást találjon. Élj szerencsésen.

Bizonytalan évben.

F. VII. 11. LXXXI. 167.

Cicero Trebatiusnak üdvet!

Ha előbb Rómából el nem mentél volna : most bizonyosan itt hagynád. Mert kinek van ennyi *interregnum* alatt [1]) jogtudósra szüksége? Én mindazoknak, kik ellen követelés tétetik, azt adnám tanácsúl: kérjenek mindegyik *interrextől* két-két halasztást [2]).

[1]) Az *interregnum* Rómában, a királyok korából vette eredetét. Midőn t. i. Romulus halála után, a rómaiak és sabinusok az új király választása felett megegyezni nem tudnának, abban állapodtak meg, hogy ideiglenesen a kormány s annak jelvényei a tanács által egy senatorra ruháztassanak, de ki a hatalmat csak öt napig viselje, s ennek kiteltével, ha kell, a maga helyébe ismét mást nevezzen, hasonló mód szerint, míg csak király választva nem lesz. Ez ideiglenes kormányformát a szabad köztársaság is használatba vette ollyan alkalmakkal, midőn halál vagy más eset miatt sem consulok, sem dictator nem voltak, vagy azok megválasztását s comitiumokat a néptribunok ellenszegüléseikkel gátolták. Illyenkor az első *interrexet* a senatorok, hanem csak *patriciusok* szokták kinevezni, szinte csupán patriciusokból, ez egy hivatal lévén az, mellyre *plebeiusok* soha sem alkalmaztattak. De bár az interrexeknek fő feladatuk volt, rendes tisztviselők választása végett comitiumot tartani, ezt soha nem az első interrex, hanem mindig az utána jövők valamellyike szokta teljesítni. Sajátlag az interrexek a hiányzó consulok tisztét végezték. Az az interregnum a mellyről itt Cic. szól, hat egész hónapig tartott s így, mert egy interrex öt napig kormányzott, ezen idő alatt egy folytában 36 interrex hivataloskodott.

[2]) Közönséges a vélemény, miszerint az interrexek, pusztán a consulválasztó comitium megtartása végett lévén kinevezve, a közigazgatás semmi más ágába nem avatkoztak s így e részben interregnum alatt teljes szünet állt be. Hanem mit itt Cic. mond, ellenkezőre látszik mutatni s azt sejteti velünk, hogy interregnumkor, ha más nem is, az igazságszolgáltatás, legalább az adóssági keresetek körül, folyamatban maradt, és annál az interrexek praetori hatósággal működtek. De különben a tréfának, mellyet itt Cic. Trebatiussal űz, nem is fogna lenni semmi értelme. Mert úgy Cic. azoknak, kik ellen kere-

Nem látod-e rajtam, hogy tőled a polgárjogot jócskán megtanultam?

Hanem héj, hogy vagy? készül-e valami? [3]) mert látom, már enyelegsz leveleidben. Ezek jobb jelképek, mintsem az én tusculanumombeliek [4]). Azonban óhajtom tudni, miben van a dolog. Írod ugyan, hogy Caesar tanácsot kér tőled: de jobbszeretném, ha *adna* neked. Mi ha megvan, vagy hiszed, hogy meglesz: álld ki azt a katonáskodást és maradj; én utánad epedésem közben nyereményeid reménye által meg fogom vigasztalni magamat. Ha ellenben azok silányabbak: hordd vissza magadat hozzánk. Mert vagy adódik itt elő később valami, vagy ha nem is, engemúgyse' egy beszélgetésünk többet fog érni valamennyi *Samarobrivánál.* [5]). Aztán hahogy hamarjában megjösszs: semmi szó nem ér; de ha soká hasztalan oda lészsz: nem csak Laberiustól [6]), hanem pajtásunktól Valeriustól [7]) is féltelek; mivel pompás személyt lehet

---

set formáltatik, mikép javasolhatná azt, hogy mindenik interrextől két-két halasztást kérjenek, ha ezeknek senkit pörbe idézniek nem szabad? Amúgy az élcz abban fekszik, hogy a sok interrex egymást követvén, ha az adós mindeniktől két-két halasztást nyer, nyugton lehet jó darabig, hitelezőitől. — Az *advocatio* mellyet mi magyarúl *halasztás* szóval adunk vissza, onnét vette nevét, mert a ki ellen kereset volt a praetornál beírva, az ettől szokás szerint gondolkozásra időt kért, hogy barátainak tanácskozásra egybehivása (*advocatio*) után, magát a teendő lépésre elhatározhassa. Ez a keresett fél s nem (mint némelly commentator véli) az ügyvéd értetik az *unde petitur* kifejezés alatt.

[3]) Nyereséges kilátás számodra Caesarnál.

[4]) Itt Cic. a *jelet* és *képet* is jelentő *signum* szó kettős értelmével játszik, a mit magyar fordításban teljesen visszaadni nem lehet. Vele azt akarja mondani: enyelgő leveleid jó jelek s többet érnek mint az én tusculanumbeli képszobraim, mellyeket számomra Fabius Gallus olly méregdrágán vásárlott. Lásd: a 124-ik levélben.

[5]) Melly galliai városban Caesar s Trebatius ez időben voltak.

[6]) Egy akkori híres mimographus költő, kinek csípős gúnyai félelmesek voltak. Láss róla bővebben a *tört. mut.*

[7]) Nem azért, mint Wieland véli, mert talán ez is nagy kópé s

föllépteti egy *britanniai jogtudósban*. Ez tőlem nem tréfa, ha te úgy veszed is; csak egy igen is komoly tárgy felett enyelgek veled, szokásom szerint. Félre téve az enyelgést, neked legbarátságosabb szivvel azt javaslom, hogy ha ott az én ajánlásomra díszes állást nyerhetsz, tűrd a hozzánk vágyást; híredet, vagyonodat gyarapítsd; ha pedig ezek ott dideregnek: lopd vissza magadat hozzánk. Egyébiránt mindazt, a mit akarsz, részint a magad emberségéből, részint az én, személyed iránti különös buzgalmam által bizonyosan elérended.

Rómában, 700-ban.

F. II. 2. LXXXII. 168.

M. T. Cicero C. Curiónak üdvet!

Hozzád való rendkívüli szeretetem tekintélyes tanújától [1]) vagyok megfosztva atyádban, amaz igen derék férjfiban, ki mind önérdemeivel, mind egy olly fiúval, mint te, bárki szerencséjét fölülmúlta volna [2]), ha mielőtt az életből elköltöznék, még téged látnia megengedtetik. Azonban remélem, a mi barátságunk nem fog szorúlni tanúkra. Örökségedhez adjanak jó szerencsét az istenek. Bennem bizonyosan fel fogod lelni azt, kinek szintolly becses és kedves fogsz lenni, mint valál atyádnak.

Rómában, 700.

csúfondáros ember volt, hanem azért, mit Cic. mindjárt utána vet, nehogy t. i. őt Valerius jogtudor is, mint egy Britanniából került ügyvédet, kifigurázni találja.

[1]) Mert Curiót, ellene elkeseredett apja kegyébe Cic. helyezte vissza. Lásd: a *tört. mut.*

[2]) Mint ki a legnagyobb megtiszteltetésekben részesült, consuli és pontifexi fő hivatalokat viselt, derék hadvezér volt, ki a római hadakkal első hatolt a Dunáig s azért triumphált is.

F. II. 3. LXXXIII. 169.

M. T. Cicero C. Curiónak üdvet!

Rupánál [1]) a készség nem hiányzott, nevedben játékokat hirdetni: de sem nekem, sem egynek is a tieid közől nem tetszett az, hogy távollétedben ollyas történjék, mi, ha megjöszsz, nem lenne változtatható [2]). Részemről mint vélekedem, vagy majd később neked bővebben megírom; vagy, hogy rajta fejed ne törd s készületlenül ne lepjelek meg, személyesen adom elő e nézeted ellen a magamét; hogy vagy az én véleményemre bírjalak, vagy legalább emlékezetedben írva hagyjam, mikép vélekedtem légyen; miszerint, hogyha maholnap (mit én nem kívánok) tengondolkodásodat megbánnád, az enyimre vissza emlékezhess. Azonban röviden tudd meg, hogy visszatérésed ollyan időpontra esik, midőn azon előnyökkel, mik neked természet, ipar s szerencse által adattak, könnyebb leend mindazt, mi a köztársaságban legnagyobb, elérned, mintsem játékadásokkal, melylyeknek sem gazdagságát (miután ez a bőségtől s nem az érdemtől jön) senki nem csodálja, sem nincs, ki velek már úntig jól ne lakott volna. De ím másként teszek, mintsem ahogy mondám, midőn nézetem mivoltát fejtegetni kezdem. Azért hát ez egész vitát megjöttödre halasztom el. Tudd, hogy a legnagyobb várakozással vannak irántad és hogy tőled ollyanok váratnak, mik csak legmagasb jellemtől s legnagyobb

[1]) Szabadosa Curiónak.

[2]) Félt Cic., hogy Curiót a játékok adása ismét nagy adósságokba meríti, s a köztársaság gondjától elvonja s végre arra viszi, hogy Caesarhoz és ennek pártjához szegődjék — mint csakugyan meg is történt. Lásd: a *tört. mut. ifj. Curio* név alatt.

észtől várandók. Ha erre, mint hozzád illő, el vagy készülve — a mit én úgy lenni hiszek — akkor mind bennünket barátidat, mind minden polgártársadat s a köztársaságot a legtöbb és legnagyszerűbb nézőjátékokban fogod részeltetni. Azt bizonynyal látni fogod, hogy előttem sem becsesebb, sem kedvesebb nincs senki náladnál.

Rómában, 700.

F. VII. 12. LXXXIV. 170.

Cicero Trebatiusnak!

Csodálkoztam, honnét van az, hogy te nekem levelet írni megszűntél. Pansám [1]) besúgta, hogy *epicureussá* lettél. No ez dicső táborozás! [2]) Mit tettél volna még, ha Tarentumba [3]), nem Samarobrivába küldelek? Már akkor nekem nem tetszél, mikor szintazon nézetben valál, mellyben Titius [4]) barátom. De mint fogod már most a polgárjogot védeni, midőn mindent tenmagadért s nem a polgárokért teszesz? Hová lesz továbbá az a bíztosító szabály: *jóknak jól kell eljárniok*? [5]) Mi törvényt állapítasz meg a közös felosztásánál [6]), mikor semmi közös nem lehet

---

[1]) Az a *C. Vibius Pansa*, ki 711-ben A. Hirtiussal együtt consul volt. 700-ban Caesar mellett Galliában működött s nála nagy befolyással bírt.

[2]) Ez az *epicureusság*.

[3]) Abba az elpuhult, feslett városba mellyet Horatius is (*Satyr. II: 4. v. 34.*) *molle Tarentum*-nak nevez.

[4]) E névnek itt számos variatióját találjuk. Íratik helyette: *Titus, Seius, Caius, Catius, Canus, Ethicius* s. t. Kik Titust írnak, T. Pomponius Atticust értik alatta; csak hogy így a mellé Cic. szájából nem illik a *meus familiaris*.

[5]) *Inter bonos bene agier oportet.* A római bírák által használt egyik ismeretes erkölcsi szabály.

[6]) *Communi dividendo.*

azoknál, kik mindent a magok kéje után mérnek? És hogy fog neked tetszeni a *Jupiter Lapis*-ra esküvés [7]), midőn tudod, hogy Jupiter senkire nem haraghatik? Mi lesz végre az ulubraei népségből [8]), ha azt fogod állítani, hogy a köz ügyekkel foglalkozni nem kell? Azért ha tőlünk valóban elpártolsz [9]), sajnosan veszem, de ha Pansának hízelegned hasznos: megbocsátok; csak írd már meg egyszer nekem, mint vagy s mit kívánsz, hogy tegyek, avagy tetessek részemről.

Rómában, 700.

F. VII. 13. LXXXV. 171.

M. Cicero Trebatiusnak üdvet!

Hát olly igazságtalannak képzeltél engem, hogy majd én haragszom rád azért, mert nekem kevéssé szilárdnak s igen hazavágyónak tetszettél és hogy azt gondold, e miatt nem írtam olly sokáig hozzád?

---

[7]) Ez a legkeményebb eskű volt. Formáját és módját a 126-ik levél 8-ik jegyzetében már előadtuk. Némellyek s jelesen *Lactantius* szerint is, a *Jupiter Lapis* név azon darab kőtől vette eredetét, mellyet mint a mythus tartja, Ops, férjével, a magzatait fölfaló Saturnussal, gyermeke Jupiter helyett megétetett s melly követ azután, mikor azt Saturnus gyomrából kihányta, *Jupiternek* neveztek el.

[8]) *Ulubrae* lakói Trebatius clieuseihez tartoztak. A város a pontini mocsárok között feküt s igen szegény hely lehetett, miután róla *Horat. Epist. I. 11.* a két utolsó versben ezt mondja:

— — — *quod petis hic est,*
Est Ulubris animus si te non deficit aequus.

Úgyszintén *Juvenalis Satyr. X. v. 101. és 102.* felőle így emlékezik:

Et de mensura ius dicere, vasa minora
Frangere pannosus vacuis aedilis Ulubris?

Ulubrae sem gyarmat sem municipium nem volt, hanem *praefectura*. A praefecturák római polgárjoggal bírtak s kormányzójok Rómából küldött praefectus szokott lenni; többi tisztviselőiket néhol magok választván, másutt a praefectus nevezvén ki.

[9]) Igazán epicureus ságra adod magadat, nem csupán Pansáért *affectálod* azt.

Kedélyed nyugtalansága, mellyet eleinte soraidban észrevettem, kellemetlenül hatott rám; hanem leveleim kimaradásának semmi egyéb oka nem volt, mint az, mivel hollétedet teljességgel nem tudhattam. És te engem ebben mégis gyanúsítasz s még mentségemet sem fogadod el. Halld csak, édes Testám, nemde a pénz tesz-e kevélyebbé téged, vagy mivel az imperator *tanácsot kér tőled?* Veszszek el, ha azt nem hiszem, hogy a milly hiú vagy, jobbszereted te, ha Caesar tőled tanácsot kér, mintsem hogyha aranyba foglalna. Hát ha még mindenik megvan; akkor ki áll majd ki téged kívülöttem, a ki mindent ki bírok állani? — De hogy a dologra visszatérjek: azon, hogy ott nem kedved ellen vagy, szörnyen örvendek s valamint amazt rösteltem, úgy ezt szeretem, csupán attól tartok, hogy mesterséged kevés hasznodra találni lenni, mert a mint hallom, ott

nem törvényes uton, kézzel megfogva — de karddal
kérnek vissza vagyont [1]).

Te pediglen erőhatalomhoz nem szoktál alkalmaztatni s nincs mit félned az *interdictumban* ama záradéktól: *mivel te jöttél elsőbb erővel és fegyveres néppel* [2]); mert tudom, a kihívásban te garázda nem vagy. Azonban, hogy az én *óvásaimból* is adjak neked in-

[1]) Idézet Ennius *Annalisaiból*. Gellius, ki e két vers magyarázatára (*lib. XX. cap. 10.*) egy egész fejezetet szán, egyszersmind a többi ide tartozó verseket is adja, mellyek, mint a tárgyban nem kis felvilágosítást nyújtók, méltók hogy közöljük

„Pellitur e medio sapientia; vi geritur res,
Spernitur orator bonus, horridu miles amatur.
Haud doctis dictis certantes, sed maledictis
Miscent inter sese inimicitias agitantes
Non ex iure manu consertum, sed mage ferro
Rem repetunt, regnumque petunt, vadunt solida vi."

[2]) E záradékkal szokta volt a praetor *violentialis* esetekben az elrendelt *repositiót*, az erőszakos foglaló ellenében indokolni.

tésűl valamit : a *trevireket* [3]) javaslom, kerűld. Hallom, *főbenjárók* [4]). Bárcsak inkább *arany-, réz-* és *ezüstben járók* volnának. Hanem majd máskor enyelgünk. Kivánnám, hogy engem minden effélékről bővebben tudósíts.

Rómában, martius 4-kén 700.

F. VII. 15. LXXXVI. 172.

Cicero Trebatiusnak üdvet !

Milly zsémbesek a szeretők, abból is látható : eddig azt vettem nehezen, hogy ott lenni kedved nincsen; most meg az bánt, mivel írod, hogy örömest vagy ott. Valamint azt, hogy ajánlásomnak nem örűltél, nem könnyen tűrtem: úgy most tépelődöm azon, mint lehet neked valami nélkülem kedves. Hanem mégis készebb vagyok az utánad vágyódást eltűrni, mintsem hogy a mit remélek, azt el ne érd. És miután C. Matiusnak [1]) e felette kedves és tudós embernek ismeretségébe jutottál, ki nem mondhatni, melly igen örűlök. Rajta légy, hogy téged nagyban megkedveljen. Elhidd, ennél nekem abból a provinciá-

---

[3]) A *trevirek* Rhenus mellett lakó harczias belga nép voltak, kik most a gallusok segítségével, Caesar legatusát Labienust sokat zaklatták, de végre ez által leverettek és megszalasztattak. Lásd : *Jul. Caes. de bello gall. lib. V.*

[4]) Cic. itt ismét szokott szójátékát űzi a *trevir* és *capitalis* kétértelmű szókkal. Mert trevir bötű szerint annyi mint triumvir és Rómában kétféle *triumvirek* voltak : *capitalisok* kik a köznép főbenjáró bűntetteit vizsgálták s halállal bűntették és *monetalisok*, vagyis pénzveretők — triumviri *auro, argento, aeri flando, feriundo.* Midőn itt a belga trevireket *capitalisoknak* mondja, vele azt jelenti, hogy azok kemény katonák, kik harczban ellenségeik fejét leszedik, vagy kik közt az ember a fejével játszik ; s azért azt kivánja, bár csak inkább a helyett *pénzverők* volnának, kiktől Trebatius meggazdagodhatnék. Az eredeti szójáték jobban mint adtuk, nehezen visszaadható.

[1]) Lásd e derék emberről : a *tört mut.*

ból semmi örvendetesebbet nem hozhatsz. Egészségedet megőrizd.

Rómában, 700.

F. VII. 18. LXXXVII. 173.

Cicero Trebatiusnak üdvet!

Több levelet vettem tőled azon egy időben, melyeket te különböző időkben írtál volt s a mellyek többnyire [1]) örömömre váltak, mert arra mutattak, hogy már azt a katona-életet szilárd lélekkel viseled és hogy erős, állhatatos férjfiú vagy. Ezt én benned kissé hiányzani láttam; nem ugyan gyávaszivűségedért, hanem inkább azért, mert az utánam epedés miatt hittelek habozni. Csak folytasd hát a mint kezdted; tűrd hős elszántsággal a katonáskodást; hidd nekem, sokra viheted, mert én meg fogom újítni ajánlásomat, de csak annak idejében. Úgy tudd meg, magadnak nem fekszik inkább sziveden, mintsem nekem, hogy ez a tőlem távozás reád nézve minél gyümölcsözőbb legyen. Azért mivel a ti *cautióitok* erőtelenek, egy kis saját kézzel írott *görögös cautiót* [2]) küldök számodra.

---

[1]) Mert egyen, mint alább fogja mondani, elcsodálkozott.

[2]) Hogy itt a *cautio* szóval Cic. játszik, s abban valami élcz rejlik, világos; de maga az élcz homályos, mellyet a commentatorok ki egy, ki más módon magyarázgatnak. Mi a *Schütz* magyarázatát legjobbnak találtuk és az ide megy ki. A szokott *törvényes cautióknak* (jótállásoknak) az illetők által saját kézzel írttaknak (*chirographum*-oknak) kellett lenniek. Cic. itt Trebatius részére Caesarnál tett ajánlását tréfásan illy önkézzel írt cautiónak nevezi, hanem hozzá teszi, hogy e chirographuma *görögös* (graeculam tibi misi cautionem). Ez alatt azonban nem azt kell érteni, mintha Cic. Caesarhoz Trebatius mellett görög nyelven, vagy könnyelmű görög szellemben írt volna ajánlólevelet. Mert mikor Trebatiushoz ezt írja: *mivel a ti cautióitok erőtlenek*, ezzel neki nem mást akar mondani, mint azt, hogy miután

Szeretném ha engem a gallus háború mivoltáról te tudósítanál, mert a legigénytelenebbeknek legtöbb hitelt adok [3]). De hogy leveledre térjek vissza: másként helyén minden; egyen csodálkozom. Ki szokta ugyanazon levelet több példányban adni [4]), mikor saját kezével ír? Mert hogy *pergamenen* [5]), ebben takarékosságodat dicsérem. Hanem azt csodálom, mi lehetett azon a darab papíron, a mit levakarni jobbnak láttál [6]), ha csak talán *jogszabályaid* nem. Mert azt nem gondolnám, miszerint az én leve-

---

Caesarnál a magad emberségéből nem sokra bírsz menni, küldöttem én valamit, mi által Caesarnak nagyobb kegyébe jutsz És ez a küldemény hihetőleg Caesar dicséretére készített görög költemény lehetett, mellyet Cic. a Caesarhoz szóló ajánlólevélhez mellékelt s kézbesítés végett Trebatiushoz útasított. Ha a *graecula* szó, mint Ernesti s ő utána Wieland is veszi, görögös könnyelműséget, hitelvesztettséget tenne; úgy a mondatban élcz helyett merő sületlenség lenne. Mert akkor Cic. ekkép beszélt volna Trebatiushoz: miután te magad nem tudod magadat Caesarnál eléggé ajánlni, küldtem én számodra egy hitvány ajánlólevelet, mellyre még kevesebbet építhetsz. És aztán miként egyezne a *graecula* szónak illy magyarázata azzal, mit mindjárt alább a 173-ik levélben igér Cic. Trebatiusnak ím e szavakkal: *ego te Balbo more romano commendabo?* Ha Balbusnak Trebatius mellett illyen modorban írt: hát Caesarnak hogy ne írt volna úgy?

[3]) Mert az efféle vitézek (minő alkalmasint a deákos Trebatius is volt) nem kicsinyítik a veszélyt — jegyzi meg e helytt Ernesti. *Hanem a helytt aztán szeretnek is a mások tetteivel kérkedni* — mondja reá Wieland.

[4]) A Trebatius leveleiből egyet két példányban kapott Cic., Trebatius t. i. tévedésből a letisztázottal, annak *impurumát* is el találta küldeni. Hogy mindegyik levelét, mint Manutius a *plures* szóból véli, két párban küldte volna meg, azt hinni nem lehet.

[5]) *In palimpsesto.* E szó melly a görög παλιν-rursus és ψαω-rado szavakból van alkotva, ollyan pergamenféle vastag papírt jelent, mellyről az írást szépen levakarni és rá újra írni lehetett. Latinul *charta deleticia*nak nevezték.

[6]) Mintsem hogy azt megtartván, nekem ne ócska, hanem új papirosra írj. Az ezután következő ím e három szó: *quam hoc scribere*, sületlen glossatori toldalék, mellyet ezért és mert semmi értelme nincs, kihagyandónak találtunk.

leimet vakargasd le, hogy helyökbe a magadéit írd. Vagy nem azt jelentgeted-e, hogy semmi sem megy jól? hogy dideregsz? hogy még papírod sincs elég? Már az saját vétked lenne, hahogy a szemérmet magaddal kivitted és nem nálunk hagytad volna [7]).

Balbusnál, ha hozzátok megy, római modorban [8]) foglak ajánlani. Ha leveleimnek hosszabb szünete lesz, ne csodáld, mert april hónapot vidéken tölteni szándékom. E levelet Pomptinumban írom, M. Metrilius [9]) Philemon egy villájába szállván itt, honnét már hallom morajját azon védenczimnek [10]), kiket alkalmasint te szerzél számomra. Mert köz tudomású, miként Ulubraeból töméntelen apró békák tették magokat mozgásba, hogy engem megtiszteljenek. Légy gonddal egészségedre.

Leveledet, mellyet L. Arruntius kezéből vettem, ártatlanúl téptem volt szét, nem lévén benne semmi afféle, a mit egy népgyülésben is föl ne lehetne olvasni; de mind Arruntius mondá, hogy te úgy ki-

---

[7]) Az a *sarcasticus* modor, mellyben Cic. a szegény Trebatiussal tréfál, arra látszik mutatni, hogy ő ettől az ócska papírra írt levelet, mint illedelem ellenit kissé orrolta; mert azzal, mit itt mond, annyit akar ifjú barátjának szép móddal eszére adni, hogy a szerénységet nálánál nagyobbak iránt, semmiféle viszonyban levetkeznie nem szabad s e részben legfölebb Caesar irányában vehetne magának nagyobb szabadságot, kinél talán kelletinél is szemérmesb s azért nem boldogúl.

[8]) Mint nálunk szokás mondani: *magyarosan;* azaz: derekasan, emberül, ugyancsak komolyan.

[9]) Egészen ismeretlen név; a honnét többfélekép is, majd *Metiliusnak*, majd *M. Aemiliusnak* íratik.

[10]) Különös hogy Manutius Cic. e tréfás mondatát szó szerint veszi és a békák alatt azon ulubraei clienseket érti, kiket Trebatius Galliába mentekor Ciceróra hagyott. Mert itt Cic. épen megfordítva az ulubraei békákat érti a cliensek alatt, mellyeket számára Trebatius szerzett; meghagyván nekiek mint ulubraei praefectus, hogy míg ő oda lesz, Cic. tiszteletére kuruttyoljanak.

vánod, mind magad is rá írtad ezt. Ez azonban hagyján. Mit váltig csodálok, csak az, hogy te nekem azontúl nem írtál, kivált ollyan új viszonyok mellett.

Pomptinumban, april 8-kán, 700.

F. II. 4. LXXXVIII. 174.

M. T. Cicero C. Curiónak üdvet!

Nem ismeretlen előtted, hogy a leveleknek többféle hivatásuk van; egyik legbizonyosabb az, mi végett maga a dolog feltaláltatott: értesítnünk a távollevőket, ha ollyas adódik elő, mit nekik tudniok vagy ránk, vagy őrájok nézve érdekes lehetne. Illy nemű levelet tőlem bizonyosan nem várasz; mert a magad házi dolgaiban mind levelezőid, mind hírnökeid is vannak; az én dolgaimban pedig épen semmi új nincs. Van a leveleknek még más két neme, mellyekben én igen gyönyörködöm: egyik a bizalmas és tréfás; másik a komoly és ünnepélyes. Mellyiket illik kevésbbé használnom, magam sem tudom. Valljon enyelegjek soraimban veled? Bizony nem hiszem, hogy volna polgár, ki illy időkben nevetni bírna. Vagy valami komolyabbat írjak? Mi az miről egy Cicero Curióhoz komolyan írhasson, ha csak nem a köztársaság? Ámde itt meg az a bökkenő rám nézve, hogy sem a mit érzek, sem a mit nem érzek, írásba tenni nincs kedvem. Annál fogva miután számomra semmi írni való tárgy nem maradt: szokott berekesztésemet veszem elő s téged a legdicsőbb után törekvésre serkentelek. Mert igen kemény ellenfél ellen némi hiteltmúló várakozás kész szembeszállani veled, mellyet egy mód által fogsz legkönnyebben legyőzni, ha t. i. szabályoddá teszed, hogy a melly erények

dicsőségét megszeretted, azon képességek után, mikkel ez erények szereztetnek, akarsz törekedni. E tárgyról bővebben írnék, ha önkényt eléggé lelkesültnek nem látnálak; de a mit érintettem is, nem feltüzelésed, csupán szeretetem bebizonyítása végett cselekedtem. Élj szerencsésen.

Rómában, 700.

F. II. 5. LXXXIX. 175

M. T. Cicero C. Curiónak üdvet!

Mint mennek itten a dolgok, elmondani levélben sem merem. Rajtad — ámbár akárhol légy, mint neked előbb írtam volt, csak velünk egy hajóban ülsz — mégis örülök én, hogy távol vagy; részint mert érdemed magas és kitűnő helyen, számos szövetségeseink és polgártársaink szeme előtt fekszik s róla a hír nem homályos, ingatag beszédben, hanem a közönség legvilágosb s egyhangú szózatában jut hozzánk. Csupán azt nem tudom, örvendjek-e, vagy aggódjam feletted a miatt, hogy megérkezésed olly szörnyen váratik. Nem, mintha attól tartanék, majd érdemed a világ véleményének meg nem felel; hanem, istenemre, azért, hogy mikorra megjösszsz, alig lesz többé, mit *curálj* [1]), annyira tönkre van téve s majdnem kihalva már minden. De nem tudom, ha csak ezt is helyes-e bíznom levélre. A többit hát majd megértheted másoktól. Te azonban, akár van némi reményed a köztársasághoz, akár reménység nélkül vagy, azokra függeszd gondodat, elmédet és figyelmedet, miknek meg kell olly polgárban s férjfiban lenniek, ki a boldogtalan idők és romlott erkölcsök

[1]) Szójáték a *Curio* nevével s *curare* igével.

által lesújtott s elnyomott hazát hajdani méltóságába és szabadságába visszahelyezni akarja [2]). Élj szerencsésen.

Rómában, 700.

F. V. 17. XC. 176.

M. T. Cicero P. Sextiusnak, P. f. [1]) üdvet!

Nem barátságunkról megfeledkezésem, avagy szokásommal fölhagyásom miatt nem írtam eddig hozzád levelet, hanem mivel a korábbi évek a köztársaság s enmagam pusztúlása köztt teltek el [2]); az utóbbiakban pedig a te felette méltatlan s keserves szenvedéseid tartóztattak az írástól. Most, miután mind a szünet elég hosszú volt már, mind férjfias jellemedet jobban megfontoltam: nem láttam sza-

[2]) Ennyit Cic. voltakép nem várhatott Curiótól; ezekkel csak e szép tehetségű ifjat maga részére megnyerni s benne a becsvágyat feltüzelni volt szándéka.

[1]) Cic. idejében két *P. Sextiust* tudunk Rómában; az egyiknek atyja szinte Publius, a másiké Lucius volt. Ez utóbbi az, ki mellett tartott beszédét Cicerónak *pro Sextio* czím alatt ma is még bírjuk, s kiről a *tört. mutatóban* bővebben szólunk. A másik 695-ben mint quaestor, később mint aedilis hivataloskodott. Meglehet apjaik testvérek voltak. Mellyikhez szól e levél, nehéz kitalálni, még eddig legalább senki tisztán kimutatni nem bírta; mert a rólok fenmaradt adatok köztt, olly nagy a hasonlatosság, hogy azoknál fogva őket a legjobb commentatorok sem tudják jól megkülönböztetni egymástól; sőt úgy látszik, mintha a két személyt maga Cic. is ezen levelében összecserélgetné; miután egyik adata egyre, másik a másikra illik. Innét akadt olly commentator is, pedig jeles pl. a tudós *Ragazzoni*, ki e nehézségnek közepette, legjobb *expediensnek* találta, a két P. Sextiust csupán egy személynek venni. Azért Wieland, a jó öreg is, miután e kérdés felett nézeteit hosszasan kifejti, beszédét ím e kedélyes nyilatkozattal zárja be: *megvallom, nem vagyok elég ügyes a jelen levélben olly csudásan összenőtt két P. Sextiust úgy elválasztani egymástól, hogy belé maga e levél szét ne szakadozzon, ezt az operatiót hát gyakoroltabb kézre bízom.*

[2]) Érti Piso s Gabinius consulságát, számüzetése idejét, vagyis a 695-ik s 696-ik évet.

bályaimmal össze nem férőnek, hozzád e sorokat írni. Én téged, P. Sextius, valamint ama régibb időkben, mikor távolléted alatt gyűlöletbe s vádba kevertettél, védtelek: úgy mikor egy legjobb embered [3]) pöréhez s veszélyéhez a tied is kapcsolva volt, személyedet s ügyedet mint tudtam, a legbuzgóbban pártoltam és legközelebbi megjövetelem alkalmával [4]) is, a midőn dolgodat [5]) más rendben találtam, sem mint nekem tetszett volna, ha jelen vagyok, megmentésed körül semmit el nem mulasztottam. És mert akkoriban a gabona méregdrága volta [6]), a nem csak ellened, de barátaid ellen is fenekedők, az egész bíróság részrehajlósága és a köztársaság sok egyéb vétkei több erővel bírtak, mintsem az ügy maga s az igazság: Publiusodtól [7]) szolgálatomat, tanácsomat, munkámat, befolyásomat s tanúskodásomat meg nem tagadtam. Miután így a barátság minden tisztét pontosan s szentül betöltém, még azt sem tartottam elmulasztandónak, hogy intselek és kérjelek, vennéd eszedbe, miszerint ember s férjfi vagy; azaz: hogy mind a köz s véletlen eseményt, mellyet akármelyikünk is, sem el nem kerülhet, sem sehogy jótállás tárgyává nem tehet, bölcsen tűrd, — mind a fájda-

[3]) Gondolhatnók, azt a P. Sextiust, Lucius fiját érti itt, kiért a *pro Sextio* föliratú beszédét tartotta, csak hogy ezen beszédében P. Sextiusról P. fiáról nem tétetik említés. Így tehát a személy iránt eligazodnunk nem lehet.

[4]) Úgy látszik, számüzetéséből, nem Ciliciából való megjövetele értendő; az utóbbi esetben e levél a 704-ik évre volna teendő. Manutius véleménye szerint, e levelet Cic. a pharsaliai ütközetből megérkezte után írta volna.

[5]) Miféle dolgát? nem tudni.

[6]) Ez a drágaság azon évben történt, mellyben Cic. számüzetéséből visszajött s értte a nép nagy részben P. Sextius fijának, mint akkori aedilisnek, rosz intézkedéseit okolta.

[7]) P. Sextius fijától.

lomnak és sorsnak szilárdúl ellentálljs gondold meg, hogy mint a mí polgári társaságunkban, úgy a többiekben, mellyek hatalommal bírtak, számos igen derék és legjobb férjfiak jutottak igazságtalan ítéletek által illyen esetekbe. Vajha abban igazat ne kellene mondanom, hogy te olly hazán kivűl vagy, mellyben egy józan embernek sincs kedvére semmi. — Fijadról pedig ha neked semmit sem írandok, félek, nehogy érdemétől a tartozott elismerést megvonni láttassam; ha ellenben mindazt, mit érzek, megírom, levelemmel csak vágyadat s fájdalmadat bízgassam föl. Te azonban legokosabban fogsz tenni, hahogy az ő kegyeletét, erényét, szorgalmát, akárhol lészsz, sajátodúl magadnál lenni képzeled. Mert nem kevésbbé mienk az, mit lelkünk be zárunk, mintsem a mit szemeinkkel látunk. Annál fogva mind az ő kitűnő erényességében s hozzád való mély szeretetében nagy vígasztalást kell hogy lelj; mind bennünk és a többiekben is, a kik téged nem szerencsédhanem érdemedtől mérünk s fogunk mérni mindig — azt főkép lelked öntudatában, ha számba veszed, hogy veled semmi sem érdemed szerint történt; mihez adhatod még, hogy a bölcs emberek a szégyenen, nem a baleseten s ön vétkökön, nem mások méltatlanságán illetődnek meg. Én régi barátságunk emléke, úgy fijad erényessége s tisztelete által intve, sem vígasztalásod, sem sorsod könnyebbítése körűl semmi alkalmat el nem mulasztok. Ha hozzám valamiért írni fogsz, elvégzem s meglátod, hogy nem hiában írtál.

Rómában, talán 700-ban.

F. VII. 14. XCI. 177.

Cicero Trebatiusnak !

Chrysippus Vettius, a Cyrus építész [1]) szabadosa tette, hogy téged felőlem megfeledkezettnèk ne tartsalak; mert szóbeli üdvözletet hozott nekem tőled. Nagyon kényes vagy már, a ki röstelsz hozzám levelet küldeni még olly embertől is, ki majd csaknem *házambeli*. Ha az írást feledted el [2]): úgy ezentúl kevesebben fogják ügyvédeskedésed mellett pörüket veszteni. Ha engem felejtettél el : iparkodom hozzád menni, mielőtt még emlékezetedből végkép kicseppennék. Ha pedig a nyári táborozástól rettegés gyöngélkedtet [3]) gondolj ki valamit, mint Britanniánál tettél. Azt ugyan örömmel hallám az említett Chrysippustól, hogy Caesarnak meghitte vagy : de biz én inkább szeretnék leveledből értesülni dolgaidról minél gyakrabb ízben; mi bizonynyal úgy is lenne, ha te inkább a barátság mintsem a pörlekedés törvényét óhajtottad volna megtanulni. Azonban mindez tőlem csak tréfa a te modorodban és némileg a magamében is. Én téged igen szeretlek és magamat tőled viszont szerettetni óhajtom s hiszem is. Élj szerencsésen.

Rómában, 700.

[1]) Vettius és Cyrusról lásd : a *tört. mut.*

[2]) A mondat egyszerünek látszik ; de Cic. mint tréfáinál szokása, itt is kétértelműleg szól : mert vele egyszersmind az ügyvédek írásbeli foglalkozásaira is czéloz , minők a *bizonyítványok, szerződések, végrendeletek, keresetlevelek*, sat. írása ; s ez által Trebatiusról csúfolkodva azt teszi fel, hogy illyes írni valói Galliában annyira nincsenek, miszerint talán e miatt már írni is elfelejtett.

[3]) Mintha még utána tenné , *mert ismerlek milly gyáva vitéz vagy.*

F. II. 6. XCII. 178.

M. T. Cicero C. Curiónak üdvet!

Még nem hallatszott volt, hogy közelgetsz Italia felé, mikor Sex. Serviliust [1]) e levéllel hozzád indítottam. Hanem mégis, mert érkezésedet közel lenni hitték s hogy már Asiából Rómának váltottál, nyilván tudatott: a tárgy fontos volta teszi, miszerint ne féljek, hogy fölötte hamar írok; miután igen szeretném ezen levelemet mentűl előbb kezedhez juttatni. Ha, Curio, irányodban csak az én szolgálataim volnának olly nagyok, minőknek azokat inkább magad híreszteled, mintsem én becsülni szoktam: szemérmesebben kívánnám tőled, ha valami nagy dolgot kellene kérnem. Mert szerény embernek nehéz valami nagyot kérni ollyantól, kinek irányában magát sokra érdemesnek véli; nehogy azt a mit kér, inkább követelni, mintsem kérni s inkább jutalom, mintsem jótét gyanánt venni láttassék. De mivel a te irántam való jótéteid nem csak egész világtól ismerttek, hanem már viszontagságim újdonszerűségénél fogva is igen kitűnőkké és nagyokká lettek: nemes jellem tulajdona lévén, annak a kinek sokkal tartozunk, minél többel akarni tartozni, nem átallok ollyat kérni levelemben tőled, mi rám nézve mindennél nagyobb s leginkább szükséges. Mert attól nem félek, hogy bár szám nélküli jótéteidet is elbírni ne tudnám; kivált midőn bízom abban, hogy nincsen ollyan kegyesség, mellyet az én lelkem vagy az elvételnél befogadni, vagy a visszaszolgálásnál megtetézni és kitűntetni ne bírna.

[1]) Mások sokan *Sex. Villiusnak* írják.

Én minden törekvésemet, tevékenységemet, gondomat és szorgalmamat, szóval egész elmémet s szivemet a Milo consulságára szegzettem s fektettem; úgy találván, hogy én ebben nem csupán a kötelesség-teljesítés élvezetét, hanem a kegyelet érdemét is tartozom keresni. Nem is hinném, hogy valaha bárkinek saját jólléte s szerencséje úgyannyira szivén feküt volna, mint énnekem az ő megtiszteltetése, mellyért mindenemet kitenni kész vagyok. Tudom, te neki, csak akard, egymagad olly segélyére lehetsz, hogy azontúl, nincsen mit kivánnunk. Általában bírjuk immár: a jólérzők részvételét, a mellyet tribunságában [mint, remélem, tudod] ügyem által szerzett, — a népét s tömegét, játékai nagyszerűségéért s természeti bőkezűségéért,— ifjaink [2]) s a szavazásoknál kedvelttek [3]) hajlamait, az ő e részben kitűnő mind kedves, mind tevékeny voltáért, [4]) — itt az én, bár nem hatalmas, legalább helyeselt, úgy méltányos, mint tartozott s tán épen ezért egyszersmind kedvesen vett, pártfogolásom is. Vezetőre, intézőre van szükségünk és ama szeleknek, mellyeket említék, bizonyos mérséklőjére s kormányozójára; minőt ha mindnyájunk közől kellene választnunk, ollyant, kit veled mérkőztethetnénk, nem kapnánk. Ennélfogva, ha engem elismerőnek, ha háladatosnak, ha már csak azért is, hogy Milóért olly hévvel dolgozom, jó embernek tarthatsz; szóval, ha jótéteidre érdemesnek itélsz: tőled azt kérem, könnyíts e gondomon; ajánld fel itt fen-

[2]) A *patricius* és *lovag* ifjak értendők.

[3]) Voltak *közönséges polgárok* is, kik személyes kedvességök, becsületességök s innét eredt széles ismeretségeik által a választásoknál tetemes befolyást gyakoroltak.

[4]) Ki t. i. más jeleltek mellett a választásoknál olly hatalmas *corteskedő*.

forgó becsületemért, vagy [hogy igazabban mondjam] majdnem üdvemért, szivességeidet. Én neked magáról T. Anniusról [5]) annyit igérek, hogy ha ez embert fölkarolni szives lészsz: nálánál nagyobb jelleműt, erényesbet, szilárdabbat, irántad jóakaróbbat senkit lelni nem fogsz. Engem pedig annyi díszszel, annyi érdemmel gazdagítandasz, hogy édes örömest ollyannak foglak ösmerni kitűntetésemnél, a minő megmentésemnél valál. Ha, midőn ezeket írom, nem tudnám, miszerint áltlátod, mi nagy kötelesség fekszik vállamon, — mint kell Milo e föllépésénél nem csak erőfeszítéssel, de küzdelemmel is dolgoznom [6]): többet írnék. Most az egész tárgyat, ügyet s magamat is mindenestűl teneked ajánlom s adom által. Tudd meg azt az egyet, hogy ha ezt a dolgot tőled megnyerem: majdnem többel fogok neked, mint magának Milónak tartozni; mert szabadúlásom, mellynél főkép tőle segíttettem, nem volt előttem olly becses, mint a milyen kedves hálám tanusításánál a kegyelet leend. S bízom benne, hogy ezt egymagad részvéte által el fogom érhetni.

Rómában, 700.

---

[5]) Miloról, ki Asconius szerint, a *Papia* családból való volt, de miután anyai nagybátyja *T. Annius* öt adoptálta, ennek a nevét vette föl.

[6]) Nem csak Clodius és pártja, de maga Pompeius ellen is, ki politikai nézetből sehogy nem kedvelhetett olly egyént, kinek az államban alárendelt szerepet vinnie nem igen nagy hajlama volt.

F. V. 18. XCIII. 179.

M. Cicero T. Fadiusnak [1]) üdvet!

Bár magam is, ki vígasztalni akarlak, vígasztalásra szorúltam, miután már régóta nem vettem semmit balsorsodnál [2]) nehezebben; mégis, nem csak hathatósan intlek, de barátságunknál fogva ugyancsak kérlek is, szedd össze és mutasd férjfinak magadat, gondolóra vévén, hogy mi emberek mindnyájan mi sorsra s milly időben születtünk. Többet adott neked személyes érdemed, mintsem a mit tőled a szerencse elvett; mert arra tettél szert, mire nem sok új ember tesz és azt vesztetted el, mit igen sok legnemesb férjfi elvesztett. Végre törvényeink, itélőszékeink és körülményeink olly állást láttatnak venni, hogy legjobban jártnak kell tekintenünk azt, a ki illy köztársaságtól legcsekélyebb díjjal vált meg. Neked pedig, kinek mind vagyonod s gyermekeid megvannak, mind én s a többiek, kiket hozzád rokonság s barátság szorosabban csatol, készen állunk; és kinek könnyű mód nyiland velünk s minden tieiddel érintkezésben lehetni [3]) akkor, midőn annyi itélet köztt ez egy roszaltatik, mint mellynek egy s az is kétes szavazata csak *valaki* hatalmának [4]) tett hódolatúl nézetik: mind ezen tekintetekből e bajodat minél könnyebben illő viselned. Az én érzelmem irántad

[1]) E levél nem, mint némellyek hibásan írják, ***Fabiusnak***, hanem Fadiusnak szól, kiről lásd: a *tört. mut.*

[2]) Ez alatt nem praetorságtól elesése, hanem száműzetése értendő.

[3]) Mert hihető, Fadiusnak meg volt engendve, hogy számüzetését Italiában, Rómához közel tölthesse, és így gyermekeivel s barátaival gyakran találkozhatott.

[4]) Pompeiusra van czélzás.

s gyermekeid iránt mindig ollyan leend, mint kívánod és mint lennie kell.

Rómában, 701-ben.

F. III. 1. XCIV. 180.

M. T. Cicero Appius Pulcher imperatornak [1]) üdvet!

Ha a köztársaság maga elmondhatná, miként állanak dolgai: nem fognád azt tőle jobban megtudhatni, mint szabadosodtól Phaniától, olly nem csak értelmes, de fürkésző ember is ő ott, a hol kell. Ő hát elődbe fog adni mindent. Ez mind rövidség tekintetéből alkalmasb, mind a tárgyakra nézve bíztosabb. Hanem hozzád való jó érzelmem felől, bár azt Phaniától szinte megértheted, gondolom, nekem is van valami szavam. Mert azt elhitesd magaddal, hogy te nekem fölötte kedves vagy mind jellemed, szivességed, míveltséged számos kelleméért,— mind mivel leveleidből s többek élőadásából tudom, hogy minden, a mi részedre tőlem kerűlt, legnagyobb örömödre vált. Mi így lévén, bizonyára meg fogom mutatni, hogy ama hosszas időköz élvezetét, mellyet társalgásunk félbenszakadtával nélkülöznünk kellett, szolgálataim szivélyes és szapora és nagyszerű volta által fogom helyreütni, s ezt, mivel te úgy kívánod, hiszem nem *Minerva daczára* [2]) teendem, kit hogyha a tieidből találok választni, nem csupán Pallasnak, hanem *Appiada*-nak [3]) is akarok nevezni.

---

[1]) Ki 699-ben consul, most pedig Ciliciában proconsul volt. Lásd: a *tört. mut.*

[2]) *Invita Minerva.* Amaz ismeretes latin szolásforma, melly olly dolgot jelent, mit az ember kénytelen, kelletlen, kedve ellen tészen.

[3]) Látni való, hogy itt képszobrokról van szó, mellyeket Appius néhány évek előtt nagy számmal összevásárolt Görögországban.

Szabadosod Cilix eddigelé kevéssé volt ismerős előttem, hanem midőn szeretettel s szivességgel teljes soraidat áltnyújtá, ő is reá beszédében levelednek finomságát pompásan követte. Kedves volt nekem előadása, midőn érzelmedről, beszédeidről, mellyeket felőlem mindennap tartasz, szólott előttem. Akarsz-e többet? két nap alatt házi barátom lett; hanem azért mégis erősen fogom ám sínleni Phaniát; kit majd ha Rómába visszaküldesz, [mit, gondolom, mielőbb tenni fogsz] szeretném, ha neki mindazon dolgokra nézve, mellyeket általam végeztetni kívánsz, utasításokat adnál.

L. Valerius jogtudóst erősen ajánlom neked, még úgy is, ha *jogtudós* nem lenne; mert én jobban kívánok gondoskodni ő róla, mintsem ő szokott másokról. Az embert nagyon kedvelem — házi barátaim s benső meghitteim közől való. Ő ugyan hálával van irántad, de egyszersmind írja, hogy nálad az én levelem fog bírni legnagyobb súlylyal. Hogy ebben ne csalatkozzék, igen szépen kérlek. Élj szerencsésen.

Rómában, 701-ben.

F. XIII. 75. XCV. 181.

M. T. Cicero T. Titius legatusnak, T. f. üdvet!

Bár, nem kétlem, első ajánlásom eleget ér nálad: engednem kell mégis legjobb barátomnak C. Avianus Flaccusnak, a kiért én mindent tenni nem csak óhajtok, de, mondhatom, köteles is vagyok. Róla veled személyesen is bővebben szóltam már; mire te előttem a legnyájasabban nyilatkoztál és még előbb körülményesen írtam is. Ő azonban érdekében állónak gondolja, hogy hozzád minél gyakrabban írjak. Azért, kérlek, megbocsáss, ha kívánságának engedve, szavad állandóságáról megfeledkezni láttatnám. Tőled ez úttal

is azt kérem, hogy a helyre, hová a gabonát szállítsa s az időre nézve légy kedvezéssel Avianus iránt; mellyet mindeniket ugyancsak általam kinyert volt az alatt a három év alatt, a mióta e vállalat élén Pompeius van [1]). Az egész, a mivel nekem legkedvesebb dolgot tehetsz, abban áll, ha eszközölni fogod, hogy, a midőn Avianus [2]) magát tőlem szerettetni hiszi, engem tőled szerettetni lásson. Ezzel igen le fogsz kötelezni engem. Élj szerencsésen.

Rómában, 701-ben.

F. VII. 2. XCVI. 182.

M. T. Cicero M. Mariusnak [1]) üdvet!

Megbízásodban el fogok járni pontosan. De te, hamis ember, épen azt bíztad meg, kinek érdekében fekszik, hogy a jószág minél drágábban keljen el. Hanem abban láttál sokat, hogy megszabtad, a min fölül nem kell vásárlanom. Hogyha reám hagyád vala, irántad való szeretetemhez képest végeztem volna az örököstársakkal. Most, midőn részedről az árt tudom, inkább árverőt állítok, mintsem a jószág alább menjen el. Hanem elég a tréfából. Ügyedben kötelességem szerint pontosan eljárok.

Bursa [2]) végett, bizonyosan tudom, örűlsz; de igen szerényen fejezed ki örömöd' előttem; mert azt

[1]) A gabonaszerzés tárgyában: melylyel, mint a tanácstól öt évre kinevezve volt *praefectus annonae* már három év óta foglalkozott.

[2]) Róla s T. Titiusról lásd: a *tört. mut.*

[1]) Ugyanaz a M. Marius, kihez a 126-ik levél szól. A kéz alatt lévőnek enyelgő része azon körülményre vonatkozik, minél fogva Marius Cicerót megbízta, hogy bizonyos meghalt egyénnek, ki többek között Cicerót is örököséül nevezte, hátrahagyott vagyonából egyetmást, (talán festett és faragott képeket) számára vegyen meg, de egyszersmind ezeknek árát is megszabta.

[2]) *T. Munatius Plancus Bursa*, ki ez évben néptribun volt s Milo és Cic. ellen közgyülésekben a legmérgesb beszédeket tartván a föl-

hiszed, mint írod, hogy én az embernek mocskossága miatt, abban aligha nagy gyönyörűséget találok. De pedig, hidd nekem, ez elitélésen inkább örvendettem, mintsem ellenségemnek halálán [3]). Mert először jobb szeretem, hogy törvény s nem fegyver által, — azután hogy inkább barátom dicsőségével [4]), mintsem tönkrejutással [5]) ért véget a dolog. Főkép pedig örömömre szolgált, hogy a jólérzőknek irántam olly nagy részvéte tűnt ki a legfényesb, leghatalmasb egyén szörnyű ellentörekvése mellett [6]). Végre — bár talán alig látszik valószinűnek — én ez embert sokkal átkozottabbúl gyűlöltem még Clodiusnál is. Mert emezt üldöztem: amazt védelmeztem [7]). És emez, minthogy fejemmel egész köztársaság koczkáztatva leendett, valami nagyot vett czélba s nemis ön oktából, hanem azok segélyével [8]) kiknek míg én állok, megállniok nem lehetett: ez a majmocska ellenben kedvtöltésből választott ki engem, hogy rajtam paczkázzon s elhitette néhány irígyemmel, hogy ő én el-

izgatott nép által a curiát fölgyújtatta. Miért is őt a mint hivatalát végezte, Cic. a *Lex Pompeia* erejénél fogva, lázításért vád alá helyezte s számüzetésbe küldette. Lásd: *a tört. mut.*

[3]) Clodiusén, ki ez évben, januárhó 20-kán öletett meg Milo által.

[4]) Hogy nekem a Bursa elitéltetése épen olly dicsőségemre szolgál, mint Milónak a Clodius megölése.

[5]) Melly engem akkor ért volna, ha Bursán nem törvény útján, hanem fegyver által állok boszút. Itt s az ez előtti jegyzetnél Schütz nézetét követtük, ki szerintünk e többféleképen magyarázott pontnak igazi értelmét leghelyesben eltalálni látszott.

[6]) Érti Pompeiust a consult, ki ekkor mint Dio írja, Bursa védelmére dicsérő levelet küldött a bírákhoz, mellyen Cato úgy fölindúlt, hogy midőn azt minden tiltakozása daczára felolvasni kezdték, füleit bedugta, hogy ne is hallhassa.

[7]) Tudniillik törvény előtt; hanem melly alkalommal? nem tudni.

[8]) Azért szól illy általánosságban, mert Pompeiust, Caesart és Crassust, kikre szinte czéloz, meg nem akarta nevezni.

lenem mindig portyázó lesz. Annálfogva megkivánom, hogy ugyancsak örülj. Nagy dolog ment végbez. Sohasem voltak még erélyesb polgárok, mint a kik ezt, nagy hatalma ellenére annak, ki által bíráknak választattak [9]) elitélni merték, — mit sohasem tesznek vala, ha az én fájdalmam nekik fájdalmukra nem vált volna. — Én itt a sok s népes törvényszéki ülések s új törvények [10]) által úgy el vagyok foglalva, miszerint naponként azért imádkozom, *évtoldás* [11]) ne legyen, hogy téged minél hamarább láthassalak.

Rómában, december végén, 701.

---

[9]) Mert Pompeius a bírákat Bursa ügyénél is akkép választatta, mint Milóénál. Tudniillik minden rendből 300 egyént jelölt ki bíróúl s ezek közől 81-re húzatott sorsot. Miután azokból, kikre a sors esett mind a vádló, mind a vádlott a maga részéről ötöt visszavetett, megmaradt 51 bíró, ú. m. 18 senator, 17 lovag s 16 tribunus aerarius.

[10]) Mellyeket Pompeius mindjárt consulsága kezdetén az igazság- szolgáltatás gyorsabb eszközlése végett hozatott. Ezek szerint a tanúk kihallgatásának három nap, utána a vádló s védő szóváltásnak egy nap alatt meg kellett történni. E miatt a perek felette megszaporodtak; mi is az ügyvédek megsokasodott dolgait rájok nézve annál terhesebbé tette, mert a nyilvános tárgyalásoknál számos hallgatóság jelenvén meg, a népes közönség előtt jól kidolgozott beszéddel kellett föllépniök.

[11]) Numáig a rómaiak éve 354 napból álló *holdév* volt; mellyet Numa, mert a páratlan szám szerencsésbnek tartato t, egy nappal megtoldott. Hanem így még 10 nap, 5 óra és 49 percz kellett, hogy az év a nap forgásával egyezzen. Azért Numa meghagyta, hogy minden két évben a hónapok közé egy szökő hónap (*mensis intercalaris*) legyen iktatva s ennek teljesítésével a *pontifexek collegiumát* bízta meg. E szerint a pontifexek tetszésétől függvén az évet érdekeik és czéljaikhoz képest, hosszabbra, vagy rövidebbre szabni; ebből végre az a botrány keletkezett, hogy az évszakok nem a naptárban kijelelt időket tartották, hanem a téli hónapok őszi, az ősziek nyári szakra estek. És e zavar, mert sokak érdekének kedvezett, egész addig tartott, míg Julius Caesar mint dictator a rendes naptárat behozván, a római új naptárt a szerint rendezte. Még mikor e levél íratott, a pontifexek gyakorolták az említett *intercalatiót* vagyis évtoldást; azért fél attól Cic., ki a várost minélelőbb ott hagyni kivánta, hogy villáit s barátját Mariust, ki szinte künn, vidéken múlatott, meglátogathassa.